

**İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ**

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**ULUSLARARASI MÜDAHALELERİN ETKİNLİĞİ: LİBYA
VE KOSOVA İÇİN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MİRLİND BEHLULİ

EKİM 2017

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI MÜDAHALELERİN ETKİNLİĞİ: LİBYA VE KOSOVA İÇİN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MİRLİND BEHLULİ

TEZ DANIŞMANI
DOÇ.DR. GİRAY GÖZGÖR

EKİM 2017

ONAY

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrencisi olan Mirhind Behluli'nin hazırladığı ve jüri önünde savunduğu “Uluslararası Müdahalelerin Etkinliği: Libya ve Kosova İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz” başlıklı tez başarılı kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

[Doç. Dr. Giray GÖZGÖR]

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

[Prof. Dr. Berdal ARAL]

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

[Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan GÖKSEL]

.....

Kurumu: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 5 Ekim 2017

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Alıntılanan başkalarına ait tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini kaynak göstererek atıfta bulunduğum gibi, yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Mirlind Behluli

ÖNSÖZ

Bu tezin bitirilmesi Allah'ın verdiği sınırsız sabır olmadan imkânsız olurdu. Tabii ki, çalışmalarında bana sağladıkları destek, sevgi ve motivasyon nedeniyle aileme minnettarım. Bana fikir ve düşünceleriyle yardımcı olan profesörlerime, öğretmenlerime, öğrencilere, meslektaşlarıma, arkadaşlarıma ve akrabalarıma teşekkür ederim. Ayrıca, bu tez çalışması sırasında samimi eleştirileri, bilge fikirleri ve harika ruhuyla bana yardımcı olan danışmanım Doç. Dr. Giray GÖZGÖR'e özel bir teşekkür borçluyum.

Bu tez, 1912-1913 yılları arasında Balkan savaşı sırasında cesaretlerine karşı intikam almak amacıyla Sırp ordusu tarafından öldürülen ve bazıları canlı canlı gömülen Lubishta köyünün 113 sivil vatandaşına ithaf edilmiştir.

Mirlind Behluli

İÇİNDEKİLER

ONAY.....	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
ÖNSÖZ	iii
KISALTMALAR.....	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
I. VESTFALYA'DAN 21. YÜZYILA UZANAN EGEMENLİK: ZAMAN İÇİNDE DEĞİŞKEN BİR KAVRAMIN ÇEŞİTLİ TANIMLARI.....	10
1.1. Müdahalecilik ve Müdahaleci Tutum: Kavramsal bir Çerçeve	10
1.2. Egemenlik: İki Ucu Keskin Kılıç.....	13
1.3. Uluslararası Müdahale ve Koruma Sorumluluğu: Zulümlere Karşı Nasıl bir Tepki Sergilenecektir?	18
1.4. Koruma Sorumluluğu Doktrini ve İnsani Müdahalenin Yasallaştırılması: Kim? Neden? Ne zaman? Nasıl?	21
II. KOSOVA SORUNU VE NATO'NUN İNSANİ MÜDAHALESİ	27
2.1. Çatışmanın Kısa Bir Tarihçesi	27
2.2. Uluslararası Bir Sorun Olarak Kosova: Teorik Yorumlar	31
2.3. 90'lı Yıllar: Paralel Sistem ve UÇK	34
2.4. UÇK'nin Mücadelesi ve Anlaşma Girişimi	37
2.5. Kayıp bir Vaka: Rambouillet Konferansı	42
2.6. Kosova'da NATO'nun Savaşı	44
2.7. NATO'nun Hava Harekâtından Sonra Kosova	47
III. LİBYA, KADDAFİ VE NATO'NUN MÜDAHALESİ	51
3.1. Kısaca Libya Siyasi Tarihi.....	51
3.2. Kaddafi Libya'sı.....	54
3.3. Arap Baharı ve Libya	58
3.4. Libya'da NATO Müdahalesi	64
3.5. Kaddafi Sonrası Libya	69
SONUÇ	74
KAYNAKÇA	78
ÖZGEÇMİŞ.....	93

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BM:	Birleşmiş Milletler
ICISS:	International Commission on Intervention and State Sovereignty
LDK:	Lidhja Demokratike Kosovës/ Kosova Demokratik Birliği
MD:	Mediterranean Dialogue/Akdeniz Diyalogu
MENA:	Middle East and North Africa/Orta Dogu ve Kuzey Afrika
NATO:	North Atlantic Treaty Organization/Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
RCC:	Revolutionary Command Council/Devrim Komuta Konseyi
R2P:	Responsibility to Protect/Koruma Sorumluluğu Doktrini
UÇK:	Ushtria Çlirimtare e Kosovës/Kosova Kurtuluş Ordusu
UNMIK:	The United Nations Mission in Kosovo/Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu

ÖZET

Şüphesiz, uluslararası müdahale, uluslararası ilişkiler teorisinde en tartışılan konulardan biri olmuştur. Dolayısıyla, bu entelektüel tartışmada birçok farklı tanım ve yorum yapılmıştır. İnsani müdahale çok karmaşık bir kavramdır, çünkü bir yandan egemen bir devlete uluslararası müdahaleyi ve son çare olarak savaşı içermektedir. Öte yandan, sivillerin sistematik bir şiddet ile karşı karşıya kaldıklarında, yabancı aktörlerin yani devletlerin, egemenliğe bakılmaksızın müdahalede bulunmaları gerektiği savunulmaktadır.

İnsani müdahaleye veya Koruma Sorumluluğu (R2P) doktrinine dayanan çeşitli uluslararası müdahaleler yapılmıştır. En çok tartışılan uluslararası müdahalelerden ikisi Kosova (1999) ve Libya (2011) vakalarıdır. Elbette ki her iki olaydan da sayısız anlamlı ders çıkarılabilir. Her şeyden önce, bu müdahalelerin her ikisi de çoğunlukla Batı devletlerin yer aldığı NATO liderliğindeki bir koalisyon tarafından planlanmış ve yürütülmüştür. Ayrıca, bu uluslararası müdahaleler, *ilkeler ve değerler adına* yapılan savaşlar olarak ilan edilmiştir. Bununla birlikte, Kosova'ya İlişkin Bağımsız Uluslararası Komisyon tarafından hazırlanan Kosova Raporuna göre Yugoslavya üzerindeki NATO savaşı *yasadışı ancak meşru* olarak belirlenmiştir. Aksine, 2011 yılındaki Libya müdahalesi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1973 tarihli Kararı ile yürütülmüştür.

Bu tezin amacı, insani müdahale veya Koruma Sorumluluğu doktrini adına yapılan uluslararası müdahalenin gerçek anlamı ve uygulanmasıyla ilgilidir. Bu çalışmanın odak noktası, uluslararası müdahalenin *teorik ve pratik* çerçevesidir. Bu tezde, askeri uluslararası müdahale öncesinde, sırasında ve sonrasında Kosova ve Libya'daki tarihi ve siyasi koşullar incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Müdahale, İnsani Müdahale, R2P, Kosova, Libya.

ABSTRACT

Undoubtedly, international intervention has been one of the most hardly debated topics within international relations theory. Therefore, many different definitions and interpretations were drawn from this intellectual discussion. The humanitarian intervention is a very complex concept because, on the one hand, it consists of the international intervention and war – as the last resort – in a sovereign state. On the other hand, it has been argued that foreign actors, i.e. states, should intervene regardless of sovereignty when civilians are faced with systematic violence.

There have been several international interventions based upon the humanitarian intervention or Responsibility to Protect doctrine (R2P). Two of the most debated international intervention cases are Kosovo (1999) and Libya (2011). Surely, countless meaningful lessons can be learned from both cases. First of all, both of these interventions were planned and carried out by a NATO-led coalition – predominantly Western states. Additionally, these international interventions were loudly proclaimed as wars fought in the *name of principles and values*. However, according to the Kosovo Report prepared by the Independent International Commission on Kosovo, the NATO war over Yugoslavia was named *illegal but legitimate*. On the contrary, the 2011 military intervention in Libya was conducted under the United Nations Security Council Resolution 1973.

The objective of this thesis is to deal with the true meaning of the international intervention – whether carried out in the name of humanitarian intervention or R2P doctrine – and its implementation. The main focus of this work is the *theory and praxis* of international intervention. In this thesis, the historical and political circumstances in Kosovo and Libya, before, during and after the international military intervention will be analyzed.

Key Words: International Intervention, Humanitarian Intervention, R2P, Kosovo, Libya.

GİRİŞ

Yardım adına müdahale etme fikri ve silahsız insanları koruma doktrini, daha kısa bir şekilde ifade etmek gerekirse, insan haklarını koruma adına müdahale etme fikri, sosyal bilimlerde, özellikle felsefe, siyaset bilimi ve uluslararası hukuk alanında büyük tartışmalara yol açmaktadır.¹ Bu şiddetli ve argümanlarla desteklenmiş tartışma git gide daha karmaşık hale gelmekte çünkü bağımsız ve egemen olarak devletleri ailesine kabul edilmiş bir devlete müdahalelerinde üçüncü ülkeler veya uluslararası kuruluşlar dâhil olmaktadır. Kısacası, herhangi bir müdahale – ister insan hakları adına ister Koruma Sorumluluğu Doktrini (R2P) adına olsun – uluslararası bir konudur. Bugüne kadar uzanan insani ve Koruma Sorumluluğu adına müdahaleler tartışması, ne kadar epistemolojik bir tartışma olsa da, bir o kadar da ontolojik bir tartışmadır. Tartışma bu kavramların ne anlamlara geldiklerine ve uygulandıkları zaman küresel sorunlara ne tür bir etki yarattıklarına yöneliktir.

Bir grup düşünür, insani müdahalenin yüce anlayışının, devletlerin ve imparatorlukların iç işlerine müdahale etmek için yüzyıllardır “istismar” edildiğini ileri sürmüştür.² Bu grup yazar ve düşünürler ispatlamışlar ki “gerçekten de, 19. yüzyılda bazı durumlarda savunmasız Hristiyan azınlığın korunması amacıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun iç işlerine Avrupa devletlerinin müdahaleleri olmuştur ve insani müdahale ilk kez bu bağlamda kullanılmıştır”.³ Diğer taraftan bazı yazarlar ve akademisyenler insani müdahale kavramının yüzyıllar öncesinden geldiğini iddia etmektedirler. Daha kesin olmak gerekirse, bu yazarlar bu kavramı 19. yüzyılda Kraliçe Victoria tarafından üstlenilen, gerileyen dünyayı medenileştirme misyonu kapsamında görülebildiğini iddia etmektedirler. Bilindiği üzere insani müdahale kavramının 20. yüzyıldan önce kullanıldığına dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte insan haklarını koruma adına ve insanlık uğruna müdahale etme fikri en azından teorik arka planında “19. yüzyılın ‘haklı savaş’ teorilerine dayanmaktadır. Kraliçe Victoria, bu

¹ Bk. *United Nations*, UN Press Release SG/SM/7136, 20 Eylül, 1999.

² 19 yüzyılda Osmanlı imparatorluğun iç işlerine müdahale etmek için rafine edilmiş bir politika olarak insani müdahale etme fikrini eleştirmiştir. Bk: Halil Halid, *Bir Türkün Ruznamesi*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2008, s.185.

³ Gareth Evans, “The responsibility to protect: Ending mass atrocity crimes once and for all”, *Irish Studies in International Affairs*, 2009, s. 7.

müdahaleyi, yamyamlık ve insanı kurban etme gibi insanlık dışı uygulamaları durdurmak ve Hristiyanlığı yaymak için uygar devletlerin uygar olmayan devletlere müdahale etmelerini bir görev olarak görmektedir.”⁴ Batı dünyasının bu fikirleri onun misyoner karakterini, tipik emperyalist ve Avrupa merkezli zihniyetini açığa çıkarmıştır.⁵ Aynı zamanda bu fikirler ırkçı fikirlerdir, çünkü müdahale edilen toplumlar Hristiyan olmamaları nedeniyle çökmekte olan ve gerileyen toplumlar olarak gösterilmekte ve Hristiyan olmanın uygar olmasına işaret etmektedir.⁶ Tarihsel ve evrensel değerlerin ötesinde insanlık onurunu ve insan haklarını kapsayan insani müdahale fikrini yasallaştırmak için ilk girişim, Birleşmiş Milletler’in 1948 yılında Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinde soykırım suçunun tanımlanmasıyla gerçekleşti. Bu sözleşme ile birlikte soykırımı ortak ve evrensel bir tanım verildi ki bu tanım tamamen Batılıların insan haklarına dair dünya görüşüne ve aydınlanma felsefesine dayanmaktadır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi batılı görüşlerin evrensel fikirler haline getirilmesinin bir başka örneğidir.⁷

Soykırım kavramının yeni tanımlanmış bir kavram ama aslında oldukça eski bir olgu olmasına rağmen bu kavramla ilgili ortak beyannameler ve dolayısıyla soykırımın ne anlama geldiği 1948 yılında belirlenmiştir. Şüphesizki Birleşmiş Milletler tarafından soykırım kavramının tanımlanması İkinci Dünya Savaşı sonrası sistemin temel taşı olarak temel insani değerlerin tanınmasına yönelik büyük bir adım ve umut verici bir andı. O zamanın üyeleri tarafından oybirliğiyle kabul edilen bu beyanname BM Şartının 2. Maddesinin 7. Fıkrası olan müdahale etmeme yaklaşımı ile bir tutarsızlık içindedir. Hiç kimse, bir devletin iç yargı konularında müdahalesini yetkilendirmez dediğinde Birleşmiş Milletler Şartı devletin mutlak egemenliği kavramına odaklanmıştır ve “1948’de Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin kabul edilmesiyle soykırım kavramı ayrıntılı ve oldukça teknik bir kavram haline gelmiştir ki devletler hukukuna aykırı bir suç olarak tanımlanmaktadır. Zira bu

⁴ Eve Massingham, “Military intervention for humanitarian purposes: Does the Responsibility to Protect Doctrine advance the legality of the use of force for humanitarian ends?”, *International Review of the Red Cross*, Vol. 91, Nr.876, 2009, s. 806.

⁵ Bk. Edward Said, *Orientalizmi*, Shkup: Logos-A, 2009, s. 83-86.

⁶ Sömürgecilik tarihi ve Avrupalıların, avrupalı olmayanlara medeniyet getirmesi fikri hakkında bk. Harald Fischer-Tiné, *Colonialism As Civilizing Mission*, London: Anthem Press, 2004, s.18-45; Adil Savaş konusunda bir islami bakış açısı için bk. Ghazi bin Muhammad, Ibrahim Kalin ve Mohammad Hashim Kamali (Ed.), *War and Peace in Islam: The Uses and Abuses of Jihad*, Mabda, 2013, s.409-426.

⁷ Bk. Rousas J. Rushdoony, *The Nature of the American System*, Ross House Books, 2015, s.132-159.

sözleşmenin önsözü geçmişte soykırımın tüm dönemlerinde insanlığa büyük kayıplara neden olduğunu kabul etmektedir.”^{8&9}

Liberal kapitalist ve komünist kampları arasındaki ideolojik savaşın bir sonucu olarak ve geçici bir görüş birliği eksikliğinden dolayı Soğuk Savaş sırasında insani amaçlı müdahale hiçbir zaman uygulanmamıştır. Yani, jeopolitik ve o zamanın savaş ideolojisi insani müdahale fikrini hüküm altına alarak uygulanmasını engellemiştir. Berlin duvarının çöküşü ve ‘komünist’ dünyanın yok olmasıyla beraber liberal dünya görüşünün destekçileri ve özellikle insani müdahale destekçileri gayet memnun olmuşlardır. Esasen bu memnuniyetin temelinde iki muhalif blok arasındaki ideolojik savaş eksikliği ve Soğuk Savaş sonrası yenedünya düzeniyle beraber insani müdahalelerin yeniden gündeme geleceğini tahmin etmeleri yatmaktadır. Üstelik Soğuk Savaş sonrası dönem “insani müdahalenin küreselleşme çağı” olarak adlandırılmaktadır.¹⁰ Bu küreselleşme çağı sivil yaşamı ve genel olarak insan toplumunu koruma ihtiyacı ve görevini ortaya koyan bir dönem anlamına gelmektedir. Bir an için insanlık duygularının büyük güçlerin jeopolitik ve ulusal çıkarlarına hâkim olacağı görülmektedir. İlk bakışta dünya ne kadar buna inanmıyor olsa da insanlık uğruna sistemin inşa edici bir unsuru olarak çok taraflılık dünya düzeninin merkezine konmuştur ve uzun yıllardan sonra ilk defa insan haklarının küreselleşmesinin gerçekleştiğine şahit olmuştur.

Bu neşe dolu ve aşırı iyimser çevrede Francis Fukuyama tarihin sonunu ilan etti. Batı dünyası 20. yüzyılın başında dinin sonunu ve 60’lı yıllarda ideolojinin sonunu açıklarken aynı yüzyılın sonlarında tarihin sonunu da ilan etmiştir. Fukuyama cesur ve son derece naif bir şekilde “yönetim sistemi olarak liberal demokrasinin meşruiyeti ile ilişkin son yıllarda dünya genelinde ortaya çıkan bir uzlaşma”¹¹ olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca Fukuyama şunu da eklemektedir “Liberal demokrasi ‘insanlığın ideolojik evriminin son noktasını’ ve ‘insan hükümetinin nihai şekli’ oluşturur ve dolayısıyla ‘tarihin sonunu’ teşkil edebilir.”¹²Farklı düşünür, filozofve hatta imparatorlukların tarihinin sonunu ilan etmeleri ilk kez değildi ve son olmayacaktı. Fukuyama’nın 90’lı yıllarda söylediklerini bir asır öncesinde Hegel ve Weber onların felsefi, tarihsel ve sosyolojik muhakemelerinde söylemektedirler. Hatta çok gizemli bir şekilde kendi

⁸ William A. Schabas, *Genocide in International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s.14.

⁹Soykırım kavramını kullanan ilk insan Amerikalı akademisyen Raphael Lemkin olmuştur. Bk. Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposal Redress*, Washington: Carnegie Endowment for World Peace, 1994, s.79 – 95.

¹⁰ Bk. Jean-Marc Coicaud, Michael W. Doyle, ve Anne-Marie (Ed.), *The globalization of human rights: the United Nations System in the 21st century*, New York: The United Nations University Press, 2003, s.23-140.

¹¹ Francis Fukuyama, *The end of history and the last man*, New York: Macmillan Inc., 1992, pre. XI.

¹² Age.,s. XI.

siyasi ve değer sistemini *nizam-i alem* olarak adlandıran Osmanlı İmparatorluğu, geçmişteki ve gelecekteki hiçbir sistemin ondan daha iyi bir sistem olamayacağını savunarak tarihinin sonunu ilan etmiştir.¹³ Böylece imparatorluğun fikir babaları farkında olarak veya olmayarak tarihin sonunu ilan etmişlerdir.¹⁴

Ancak, tarihin sonu ve 90'lı yıllarının insan haklarının küreselleşmesi gibi adlandırmalardan sonra Yugoslavya'da yaşanan o vahşet, Bosna'nın o kanlı savaşı ve bu utancın bir nihai nokta olarak Srebrenitsa katliamı ve bununla beraber Ruanda soykırımı Yeni Dünya Sisteminin değerlerinin temellerini sarstı.¹⁵ Fukuyama'nın tarihin sonu ilanı acele edilmiş ve gerçek olamayacak kadar iyiydi.¹⁶ Aynı zamanda insan haklarının küreselleşmesinin insan haklarının evrenselleştirilmesi ve tüm dünyada evrensel uygulanması anlamına gelmediği de anlaşılmıştır.¹⁷ Batı dünyasının bu tutarsızlığı insanlığın bu yenedünya düzenine karşı antipatisine yol açtı ve böylece daha iyi bir sistem bulma arayışlarına hareket kazandırdı ki bu arayış günümüze kadar devam etmektedir.

Uluslararası toplumun çöküşünün bir sonucu olarak insanlık felaketi ve özellikle BM'nin bu konuları ele alma yetersizliği insanoğlunun doğurduğu bu cehennem en belirgin sorunlarıydı. Ayrıca çatışmaların doğasının değiştiği, ancak yöntemlerin ve sonuçların aynı kaldığı görülmüştür. Dolayısıyla uluslararası toplumun Soğuk Savaş uygulamalarına ve ilkelerine devam edemeyeceği fikri kabul görülmüştür. Bu ortamda, "*le devoir d'ingérence*"¹⁸ olarak adlandırılan ve müdahale etme hakkını ifade eden yeni bir kavram Bernard Kouchner tarafından ortaya atılmıştır. Kouchner tarafından tanımlanan bu kavramın ana fikri şudur: insan haklarının ciddi derecede ihlal edildiği zamanlarda devlet, kendi iç çöküşünün bir sonucu olarak, bu acımasız zulümleri durdurarak kendi halkını korumak için bir arzu veya teşebbüs göstermiyorsa (ve de bu ihlalleri önleyemiyorsa) evrensel ahlaki normlara dayalı olarak uluslararası toplumun

¹³ Ahmet Davutoğlu, *Thellësia Strategjike: Pozita ndërkombëtare e Turqisë*, Shkup: Logos-A, 2010, s.50.

¹⁴ Nizam-i Alem hakkında bkz. Mete Kaan Kaynar, "Türk Devlet Yönetimi Geleneği olarak Nizam-ı Alem ya da Pax Ottomanica", *Defter Dergisi*, Sayı 33, s.153-182; Tahsin Görgün, "Osmanlıda Nizam-i Alem Fikri ve Kaynakları Üzerinde Bazı Notlar", *İslam Araştırmalar*, 13. Cilt, 2. Sayı, 2000, s.180-188; İbrahim Kalin, *İslami, Arsyēja dhe Bota Moderne*, Shkup: Logos-A, 2012, s.367-368.

¹⁵ Davutoğlu, *Thellësia Strategjike: Pozita ndërkombëtare e Turqisë*, s.119.

¹⁶ Fukuyama'nın 'tarihin sonu' teorisi ve çifte standard politikası hakkında bir değerlendirme bk. Ahmet Davutoğlu, *Civilizational transformation and the Muslim World*, Kuala Lumpur: Mahir Publications, 1994, s. 101-113; Slavoj Žizek, "How to begin from the beginning", *New Left Review*, 57, May – June, 2009, s.43 – 55.

¹⁷ Bk. Jean-Marc Coicaud, Michael W. Doyle ve Anne-Marie Gardner, s. 1-23.

¹⁸ The right of interference/Müdahale Hakkı.

müdahale edip soykırımı durdurması gerekmektedir.¹⁹ Şüphesiz bu evrensel ahlaki zorunlulukları Kouchner Batı Aydınlanmasının etkisi altında formüle etmektedir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi bile Batı'nın özgürlük, insan özerkliği ve onuru, eşitlik ve baskıcı hükümetten korunma idealleri anlayışını yansıtmaktadır. “*Droit d'ingerence*” olarak adlandırılan bu kavrama göre bir devlet liderinin uluslararası müdahaleye ihtiyaç duymamasına, talep etmemesine veya karşı çıkmasına rağmen uluslararası topluluğun bu devletin topraklarına müdahale etme hakkına/yükümlülüğüne sahip olduğu iddia edilmektedir.²⁰ Böylece egemenlik kavramının dokunulmaz olmadığı anlaşılmıştı çünkü egemenliğin yeni bir tanımı formüle edilmişti ve egemenlik artık bir ‘sorumluluk’ ifade etmekteydi. Liberal Müdahaleciliğe göre ekonomik yaptırımlar veya diplomatik müzakereler gibi tüm diğer araçların soykırımı, etnik arındırmayı ve savaş suçlarını durduramadıkları durumlarda bu vahşeti durdurmak için uygar toplumların güç kullanma hakkı doğmaktadır. Dolayısıyla bu, adil savaş yani *jus ad bellum* ile ilgilidir.²¹ ‘Güç kullanma’ ifadesi pratikte her zaman askeri müdahale anlamına gelmiştir ve bu tür düşünceler, insan haklarının korunması adına yeni Batı emperyalizmi olarak etiketlenmiştir. Bu kavrama yönelik eleştiriler, bir bakıma 19. yüzyılın Osmanlı aydınlarının Batı Avrupa tarafından Osmanlı imparatorluğunun iç işlerine yapılan müdahalelerine karşı yapılan eleştirilerine benzemektedir.

Bu tür bir düşünce Sihizm’in meşhur atasözünü hatırlatmakta ve bu atasözü yukarıda zikredilen düşünceyi çok iyi bir şekilde özetlemektedir: Tüm diğer yollar denenip başarısız olduğunda, o zaman kılıca sarılmak mubahtır. Sözde uygar dünya koalisyonunun egemen bir devlete müdahale etme hakkı düşüncesi, özellikle “Üçüncü Dünya” ve gelişmekte olan ülkelerde birçok tartışmaya yol açmıştır. Bu tartışmalarda müdahale etme hakkı düşüncesinin, insanlık adına ve zarar görmüş insanları koruma adı altında, gizli bir emperyalizmin bir aşamasından başka bir şey olmadığı savunulmuştur. Müdahale etme hakkı söylemi özellikle gelişmekte olan dünyadaki, bu söylemi eski emperyalizmin bir kılığı olarak gören birçok insanı doğal olarak endişelendirmiştir. Fakat “insani müdahale ordusunu ‘güçlü olan haklıdır’ temelinde

¹⁹ Bu konu hakkında bk. Yves Sandoz, “‘Droit’ or ‘devoir d’ingérence’ and the right to assistance: the issues involved”, *International Review of the Red Cross*, No. 288, 1992.

²⁰ Bk. Mario Bettati ve Bernard Kouchner, *Le Devoir d'ingérence: Peut-on les laisser mourir?*, Paris: Denoël, 1987, s.11-42.

²¹ Thom Brooks (Ed.), *Just War Theory*, *Studies in Moral Philosophy*, Vol. 4, Boston 2013, s. 1-7; Steven P. Lee (Ed.), *Intervention, Terrorism and Torture: Contemporary Challenges to Just War Theory*, Springer, 1. Cilt, 2007, s. 3-19; Howard Williams, *Kant and the End of War: A Critique of Just War Theory*, New York: Palgrave Macmillan, 2012.

davranmakla suçlayanları temin etmeme izin verin. Aksine, biz güçlüleri değil zayıf ve güçsüz olanları korumaya çalışıyoruz.”²²

Yukarıda belirtildiği gibi, uluslararası toplum tarafından egemen devletlere müdahale etme hakkı uluslararası ilişkiler teorileri bağlamında en tartışmalı kavramlardan biri olmuştur ve bu nedenle bu sayısız tartışma sonucunda farklı akademisyen ve dünya liderlerinden farklı ve karışık düşünceler ve tutumlar doğmuştur. Belki bütün bu farklı tutumların tek ortak noktası, uluslararası müdahalenin – ister insani müdahale olsun ister Koruma Sorumluluğu doktrini olsun – karmaşık bir kavram olması ve ahlak ile jeopolitik düzenlemeler arasında bir seçimin söz konusu olduğu zor bir ahlaki ikilemi temsil etmesidir.²³ Yani, insan ırkı uğruna uluslararası müdahale, ahlaki değerler ve jeopolitik düzenlemeler arasında insanın bilinçli bir seçimidir ve müdahaleler her zaman ahlak ve siyasetin arasındaki bu kaba uzlaşmanın sonucu olmuştur. Ancak ulus devletlerin üzerinde olan insan hakları ve uluslararası hukuk kavramları çoğu zaman ulus devlet ve uluslararası şirketlerin lehine feda edilir.²⁴ İnsani müdahaleye karşı çıkanlar, mevcut uluslararası sistemin temel taşı olarak “eski Vestfalya egemenliği kavramının” ve onunla birlikte “Otuz Yıl Savaşından sonra inşa edilmiş bütün sistemin” sorgulanabilir hale geldiğini söylemektedir. Çünkü oldukça karmaşık olan bu kavram çerçevesinde uluslararası toplumun egemen ve bağımsız bir devlete müdahalesi son çare olarak savaşı içermektedir. Diğer taraftan insani müdahaleyi destekleyenler egemenliğe bakmaksızın suçsuz insanlara zulüm edildiği zaman ve o ülkelerin istismarcı hükümetleri bu zulmü bilerek durdurmuyor ya da durdurmaya güçleri yetmiyorsa o zaman uluslararası topluluğun ahlaki bir yükümlülük olarak müdahale etmeleri gerekmektedir.

Halen devam etmekte olan farklı teorik okulların düşünürleri arasındaki sıcak tartışmalara rağmen, uluslararası ilişkiler tarihinde insani müdahale adı altında veya koruma sorumluluğu doktrinine dayalı olarak birkaç uluslararası müdahale gerçekleşmiştir. Belki de çağdaş dünyanın en ses getiren iki müdahalesi şunlar olmuştur. Birincisi 1999 yılında Kuzey Atlantik Paketi (NATO) tarafından Yugoslavya’nın bombalanmasıyla diğeri ise Libya’da gerçekleşmişti. Bu iki müdahale bize insani müdahale kavramının pratikte nasıl uygulandığını göstermektedir. Ayrıca, bu iki müdahale, insancılık söyleminin ve insan hakları konseptinin uygulamada nasıl kötüye kullanıldığını gösteriyor. İlki NATO paketi tarafından Yugoslavya’nın bombalanmasıdır

²² Bernard Kouchner, “The Right to Intervention: Codified in Kosovo”, *New Perspectives Quarterly*, Vol. 16, Issue 4, Ekim 1999, s.4.

²³ Ryan Goodman, “Humanitarian Intervention and Pretexts for War”, *American Journal of International Law*, 2006, s. 107.

²⁴ Bk. İbrahim Kalın, *Arsyeja dhe Virtyti*, Shkup: Logos-A, 2015, s.153-154.

ki, NATO Avrupa'nın topraklarında ilk defa doğrudan ve kapsamlı bir şekilde askeri müdahale yaptığının unutulmaması gerekmektedir. Bu operasyon insancıl hukuk adına ve BM Güvenlik Konseyi'nin onayı olmadan gerçekleştirilmiştir; Sırp rejimi tarafından Arnavutların etnik arındırmasını durdurmak onların resmi amacıydı. Bu nedenle, Kosova örneği, bir ülkenin toprak bütünlüğüne bakılmaksızın bağımsız bir ülkeye müdahale etmek için insani müdahale kavramının ve hümanist söylemin kullanıldığı salt bir vakadır. Bu hümanist söylem nedeniyle NATO'nun Kosova'ya müdahalesi “ilk gerçek insani müdahale” olarak kabul edilmiştir. NATO'nun Kosova bombardımanı, insan haklarının küreselleştiği bir dönem olarak görülen 90'lı yıllar bağlamında değerlendirilmelidir. Bununla birlikte, NATO'nun Kosova'ya müdahalesi, Soğuk Savaş'tan sonra tek süper güç olarak kalan Amerika Birleşik Devletleri'nin bir güç uzantısı olarak görülebilir.

Diğer tarafta Libya'ya yapılan müdahale meşrulaştırılmış Koruma Sorumluluğu doktrini adına ve Güvenlik Konseyi'nin yetkisiyle yapıldı ki, bu müdahale rejim değişikliği ve Kaddafi'nin indirilmesiyle sonuçlanmıştır. NATO'nun 2011 Libya müdahalesi, genel olarak barışçıl protestoculara karşı işlenen suçları durdurmak için yapılan bir girişim olarak görülüyordu. Libya müdahalesinin, Koruma Sorumluluğu doktrini kapsamında Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen 1973 Sayılı Kararı uyarınca gerçekleştirildiğini de vurgulamak gerekmektedir. Güvenlik Konseyi tarafından uygulanan Koruma Sorumluluğu doktrininin geliştirilmesine yardımcı olacak ve bu kavramın teori ile uygulama arasındaki tutarsızlığının giderilmesine ışık tutacak bu iki olaydan çıkarılabilecek sayısız dersler vardır.

Her şeyden önce, bu iki ülkede çoğunlukla Batılı ülkelerin oluşturduğu NATO liderliğindeki koalisyon tarafından planlanan ve gerçekleştirilen bu uluslararası müdahaleler ilkeler ve ahlaki değerler adına yapıldığı ilan edilmiştir. Kosova'ya İlişkin Bağımsız Uluslararası Komisyon'un hazırladığı Kosova ile ilgili uluslararası raporunda NATO'nun savaşı ve Yugoslavya'nın bombalanması *yasadışı ama meşru* olarak adlandırılmıştır.²⁵ Yani, uluslararası hukuk ve onun çeşitli yorumları açısından Kosova savaşı ve özellikle NATO bombalaması yasadışıydı ama insan hayatının korunması ve sivillerin etnik arındırmalara ve soykırım teşebbüslerine karşı korunması fikrinden dolayı meşru idi. Diğer taraftan Libya'ya yapılan müdahale Kosova'nın durumundan biraz farklıydı çünkü 2011 yılında Libya'da yapılan askeri müdahale Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1973 Sayılı Kararına dayalı olarak yapılmıştı ve böylece en

²⁵ The Independent International Commission on Kosovo, *The Kosovo Report Conflict: Conflict, International Response, Lessons Learned*, Oxford: Oxford University Press, 2000 s. 4.

azından hukuki olarak yasaldı.²⁶ Bu iki askeri müdahale arasındaki diğer bir fark ise Kosova’da yapılan NATO müdahalesi ile Yugoslavya’nın bombalanmasının, Balkanlar’da savaşın durdurulması ve barışın sağlanmasıyla sonuçlanarak uluslararası toplumun bir başarı öyküsü olarak tarih sayfalarında kaydedilmiş olmasıdır. Aynı şey Libya için söylenemez çünkü uluslararası toplumun müdahalesi ve bu ‘gizli müdahalenin’ temel amacı olan Kaddafi rejiminin düşmesinin ardından olanlar rahatsız edici olduğu kadar üzücüydü.²⁷ Libya rejiminin devrilmesinden sonra Libya’daki güvenlik durumu kötüleşti ve ‘iyiliksever diktatörün’ gidişiyle oluşan iktidar boşluğu radikal siyasi grupların gelişimi için uygun koşullar yarattı. Kaddafi’nin rejimi ne kadar kötü olursa olsun en azından bu sistem sosyal uyum ve ulusal güvenliği sağlamaktaydı; Kaddafi sonrası ortaya çıkan yönetim ve güç boşluğu Libya’yı aşiret, laik veya dini arka planı olan radikalizm için verimli bir zemine dönüştürdü.²⁸

Bu tezin odak noktası Kosova ve Libya’da uluslararası toplum tarafından insani hukuk ve koruma sorumluluğu doktrininin uygulanması ve özellikle iki ülkede askeri müdahalenin öncesinde, sırasında ve sonrasında yaşanan durumlardır. Bu müdahaleler meşru ve ahlaki açıdan doğru muydu? Ya da bu müdahalelere katılan ülkeler ‘masum insanların hayatlarını kurtarma’ adı altında gizlenmiş ulusal çıkarlar peşinde miydiler? Bu iki müdahalede ters giden şey neydi ve bu iki uluslararası müdahaleden çıkarılabilecek dersler nelerdir? Kosova’ya yapılan uluslararası müdahale bir başarı öyküsü müydü yoksa Kosova’ya İlişkin Bağımsız Uluslararası Komisyon’un yasadışı olarak adlandırdığı savaşı meşrulaştırmak için Batı medyanın bir propagandası mıydı? Libya vakası Batı’nın fiyaskosu muydu? Bu vaka Obama’nın bıraktığı en kötü mirası mıdır ve uluslararası sistemin işlevsiz olması ile eşanlamlı mıdır? İnsani müdahalelerin ve R2P’in geleceği nedir, eğer bir geleceği varsa?

Gerçek adına, bizim sorunlarda derine inmemiz ve tarihsel, politik ve jeo-stratejik koşulları iyi bir şekilde analiz etmemiz gerekmektedir. Bu tarihsel koşulları derinden analiz ederek aydınlatmak ve doğruyu ve ‘gerçeği’ bulabilmek için geçmişe bakmamız gerekir. Bu geçmişin derin analizi tarihtir ve bu tarihsel koşulların yorumlanması olmadan o zamanların gerçek durumun nasıl olduğunu ya da o zamanlarda siyasi kavramlar, felsefi fikirler ve ahlaki yorumların nasıl oluştuğunun ve uygulandığının anlaşılması mümkün değildir. Ayrıca, tarihin

²⁶ United Nation Security Council, *Resolution 1973*, 6498. Toplantı, 17 Mart, 2011.

²⁷ Alan J. Kuperman, “Lessons from Libya: How Not to Intervene”, Policy Brief, *Belfer Center for Science and International Affairs and Harvard Kennedy School Quarterly Journal*, Eylül 2013, s.2-4.

²⁸ Wolfram Lacher, “Libya: Büyüyen Cihatçı Pazarı”, Guido Steinberg ve Annette Weber (Ed.), *Afrika’da Cihatçılık: Yerel Sebepler*, Bölgesel Büyüme, Uluslararası İşbirliği”, Rapor 15, İstanbul: ORDAF, Mart 2016, s.45-52.

incelenmesi, fikirlerin etraflıca elen alınması için en önemli adımlardan biridir ve siyasi söylem, ampirik çalışmaların ve bunların felsefi yorumlarına karşı tarihsel koşulların çalışılması ahlaki bir zorunluluktur.²⁹

Tarihi araştırmalar bazen yorucu olabilmektedir ancak kaçınılmaz olduğu için bu tezin başlangıcında egemenlik kavramının yorumlanması yapılmış ve bu tarihi kavramın farklı dönemlerde geçirdiği değişikliklere, sorumluluk olarak egemenlik kavramının mutlak egemenliği fikri, insani müdahale ve R2P doktrininin yasallaştırma tartışmalarına yer verilmiştir. Tezin ikinci bölümünde Kosova'daki NATO önderliğindeki uluslararası müdahale ve onun yasallaştırılması paradigması içinde bu müdahalenin etkileri ele alınacaktır. Üçüncü bölümde Libya'da Güvenlik Konseyi tarafından verilen yetki ile yapılan müdahale ve müdahaleden sonraki jeostratejik etkiler ve bu müdahalenin dünya için anlamı ele alınacaktır.

Bu tez çalışmasında uluslararası insani müdahale kavramının yanı sıra, koruma sorumluluğu ve egemenlik gibi diğer soyut kavramların gerçek anlamını incelemek için çok sayıda disiplini ilgilendiren metodoloji kullanılmıştır. Bu çok disiplinli metodoloji, bize ana argümanları hem mantıksal hem de teorik olarak tutarlı bir şekilde ortaya koymamıza imkân sağlamıştır. Ayrıca bu tez boyunca, insani müdahale kavramı söz konusu olduğunda liderlerin içinde bulunduğu keskin ahlaki ikilemi açıklamak için neo-realist ve neo-liberal yaklaşım ele alınmıştır. Neo-realist ve neo-liberal bakış açısı Kosova ve Libya meselesi ve jeopolitik nüfuzu hakkında büyük resmi görmemizi sağlamıştır. Neo-liberal ve neo-realist teoriler, bize tezde ele alınan konuyu en uygun bir şekilde analiz etmemize ve tanımlamamıza yardımcı olmuştur. Bu tez sırasında birçok kez değinilen söylem analizi teorik çerçeveyi geliştirmiş ve neo-realist ve neo-liberal yaklaşımın ileri sürmüş olduğu temel argümanları desteklemiştir.

²⁹ Bk. Gregory J. Wawro ve Ira Katznelson, *Political Science and History: Enhancing the Methodological Repertoire*, New York: Columbia University Press, s. 1-6.

I. VESTFALYA'DAN 21. YÜZYILA UZANAN EGEMENLİK: ZAMAN İÇİNDE DEĞİŞKEN BİR KAVRAMIN ÇEŞİTLİ TANIMLARI

1.1. Müdahalecilik ve Müdahaleci Tutum: Kavramsal bir Çerçeve

Kavramsal bir çerçeve olarak müdahalecilik ve müdahaleci tutumun – bunlar *idealist insancılık* olarak da adlandırılabilir – mevcut dünya düzeninin önemli bir özelliği olmasının yanı sıra küresel devlet politikalarının şekillenmesinde önemli bir araçtır.³⁰ Bu fikirler bir taraftan yüce ve değiştirilemez, diğer taraftan ise eski sömürgecilerin ve emperyalizmin rafine edilme projeleridir ve bütün bunlar egemenlik kavramıyla bağlıdır. Egemen bir devlet üzerine uluslararası toplum tarafından müdahale fikri ve sivilleri devletleri tarafından uygulanan kötü muameleden korumak adına bir hak ve sorumluluk olarak uluslararası müdahale üzerine yapılan tartışmalar eski ve ünlü Vestfalya sistemine büyük ölçüde meydan okumaktadır çünkü bu sisteme göre egemenlik bir ayrıcalık ve mutlak olarak görülmektedir.³¹ İnsanları devletlerin başarısızlığı nedeniyle meydana gelen kötü durumlardan korumak için bir sorumluluk olarak görülen müdahale, bilimsel akademik camiada ve dünyanın önde gelen liderleri arasında tartışılan bir konudur. Hala aynı yoğunlukla devam eden bu sıcak tartışmaların bir sonucu olarak birçok farklı görüş ortaya çıkmaktadır ve bu görüşler çoğu zaman yerel hükümetler ve uluslararası politik kuruluşlar arasında zıt fikirlerle sonuçlanmaktadır. Ama bütün bu tartışmanın belki de en önemli etkisi Vestfalya Antlaşması olarak bilinen Hollanda ve İspanya arasındaki antlaşmadan türeyen geleneksel egemenlik kavramının yeniden tanımlanmasıdır. Bu antlaşmanın esas önemi savaş ve barış konularında olan etkisi ile ilgilidir çünkü “ taraflar bu düzende anlaşmasaydılar, savaş devam edebilirdi”.³²

³⁰ Robert L. Phillips ve Duane L. Cady, *Humanitarian Intervention*, Maryland: Rowman & Littlefield, 2000, s.37.

³¹ Hannes Peltonen, “Sovereignty as Responsibility, Responsibility to Protect and International Order: On Responsibility, Communal Crime Prevention and International Law”, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, Vol. 7, No 28, 2011, s.61.

³² Ahmet Davutoglu, *Kriza globale: Debate rreth 11 Shtatorit*, Shkup: Logos-A, 2005, s.44.

Vestfalya barış antlaşması ile ilgili olan konuları konuşmak çok önemlidir çünkü “modern anlamda uluslararası ilişkiler ve güç dengesi anlayışının uluslararası ilişkiler disiplinde 1648’de imzalanan Vestfalya Barışı ile başladığı yaygın olarak kabul edilmektedir.”³³ Üstelik “Vestfalya barışı eşsiz bir ahlaki anlayışı değil pratik bir uzlaşmayı gerçekliğe yansıttı. Bu da bağımsız devletlerden oluşan ve birbirlerinin içişlerine müdahale etmekten kaçınan ve birbirlerinin hırslarını güç dengesiyle kontrol eden bir sisteme dayanıyordu.”³⁴

Mortimer Chambers’a göre:

*“Otuz Yıl Savaşı, iki dini kampın güçlerini bloklar halinde örgütlediği Avrupa'daki son büyük uluslararası çatışma oldu. 1648'den sonra böyle bağlantılar tümüyle ulusal çıkarlara yol açtı; Papalığın barışı şiddetle kınaması hiç de şaşırtıcı değil. Bu değişim, Geç Ortaçağ'dan beri sürmekte olan bir sürecin belirleyici aşamasını yani Batı uygarlığının temel birimi ve sadakat nesnesi olarak devletin ortaya çıkışını işaret etti.”*³⁵

Tabii ki, Vestfalya Barışına ulaşan ve antlaşmayı imzalayan müzakerecilerin ve liderlerin, küresel olarak uygulanabilir bir sistem kurma düşüncesine hiç varmadıklarını belirtmeye gerek yoktur. Bununla birlikte, güçlerine, coğrafi büyüklüklerine ya da iç sistemlerine bakılmaksızın yeni fakat devrimci bir kavram olan egemen devletlerin eşitlik doktrini, sözde Avrupa düzeninin temel taşı olarak kurulmuştur. Nitekim müzakerecilerden hiçbiri, bu antlaşmayı uluslararası ölçekte uygulanması ya da hâkim olması gereken bir sistem anlamında evrensel bir düzen kavramı olarak kabul etmemiştir. Başlangıcından itibaren Vestfalya sistemi ulus devlete dayalı ancak büyük ölçüde Batı Avrupa güçleri tarafından tasarlanan çoğulcu bir uluslararası düzeni yansıtıyordu. ‘Egemenlik’ yüz yıllardır uluslararası sistemin en önemli kavramlardan biri olmaya devam ederken, devam eden bu tartışmalar boyunca anlamını değiştiren en önemli öğelerden biri olmuştur. Geleneksel egemenlik anlayışının bir ayrıcalık olarak yeniden tanımlanması, tüm dünyada bu tartışmaya dâhil olan ve çoğunlukla Batılı bilim adamlarının olduğu yazar ve akademisyenler tarafından yapılmıştır. Böylece egemenliğin değişken ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Elbette bütün bu tartışmalarda baskın rolü Batı medeniyetin bilim adamları oynamakta ve onların analizlerinde ve fikirlerinde Avrupa merkezli bakış açısı bulunmaktadır. Bu tartışmalarda egemenliği farklı olarak ortaya koyan şey, egemenliği yalnızca devletlerin meydana geldikleri zaman taşıdıkları bir ayrıcalık olarak değil, aynı zamanda bir sorumluluk ve uluslararası toplulukçu bir prensip olarak görülmesi olmuştur. Bu yaygın olarak tartışılan bir konu aynı zamanda bağımsızlık kavramı,

³³ Muzaffer Ercan Yılmaz, “Westphalia’dan Günümüze Savaş”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 4, Sayı 14, 2007, s. 18.

³⁴ Henry Kissinger, *World Order*, London: Penguin Books, 2015, s. 3.

³⁵ Mortimer Chambers ve Diğerleri, *The Western Experience*, Vol. II, 7th, Boston: McGraw-Hill, 1999, s.519.

ulus-devlet egemenliği ve müdahale etmeme ilkesi gibi 17. yüzyıldan beri geçerli olan kapsamlı değerler dizisine büyük ölçüde meydan okuyan uluslararası siyasi ve ahlaki bir diyalogdu. Yapılan yeni tanımında egemenlik bir taraftan ‘ayrıcalık’ olarak diğer taraftan ise ‘sorumluluk’ olarak ortaya çıkan iki tarafı keskin bir kılıç olarak tanımlanmaktadır. Ancak ‘insani müdahale yanlısı literatürden elde edilen yeni egemenlik tanımını açıklamadan önce, öncelikle ‘eski’ Vestfalya egemenlik kavramına ve dünya meselelerinde yüzyıllarca eski olası sonuçlarına göz atmalıyız.

Her şeyden önce mutlak egemenlik kavramıyla kullanılan ‘eski’ sıfatının açıklanması gerekir. Vestfalya antlaşmasına ve bu antlaşmadan türetilen egemenlik fikrine eski olarak atıfta bulunma nedeni, sadece var olduğu süreden dolayıdır. Egemenlik olarak tanınan Vestfalya konsepti birkaç yüzyıl boyunca var olan bir kavramdır, bundan dolayı eski sıfatı kullanılmaktadır. Bu durumda söz konusu bu sıfat, Vestfalya sonrasında bir çağda yaşadığımızı ya da çağdaş dünyamızda bu kavramın değerli ve uygulanabilir olmadığına işaret etmemektedir. Sadece süre itibariyle eski olduğundan dolayı böyle bir sıfat kullanılmaktadır. Ancak, Vestfalya sisteminin ve onun temel kavramlarının kapsamlı felsefi bir tartışma konusu olduğunun ve bu tartışmalar çoğu zaman “Vestfalya tapınağının sütunları yıkılmakta mı?” sorusuna işaret ettiğinin farkında olduğumuzu belirtmek gerekmektedir.³⁶ Unutulmaması gerekir ki, Osiander’in terminolojisini kullanırsak bu Vestfalya sütunları ve 21. Yüzyılda onların geçerliliği üzerine makul eleştiriler, hipotezler, şüpheler, korkular ve farklı bakış açıları bulunmaktadır. Hatta “Biz Vestfalya ötesine mi gidiyoruz?” sorusunu sorarak Vestfalya mutlak egemenliğinin toplam değerini sorgulayanlar da bulunmaktadır.³⁷

Şüphesiz ki 1648’de imzalanan Vestfalya Antlaşması veya Vestfalya Barışı, uluslararası ilişkiler alanında ve özellikle de devletin toprakları ve egemenliği açısından belki de en büyük ve önemli olaylardan biri olmuştur. Egemenliğin bugüne kadar sayısız yorumlarına rağmen ulus devletin ve mevcut uluslararası sistemin en önemli kavramlardan biri olarak kalmaya devam etmektedir. Bugün bildiğimiz dünya düzenini şekillendiren bu antlaşma yüzyıllar boyunca tartışmasız bir şekilde uluslararası sistemin temel özelliğiydi. Vestfalya Antlaşması “en kutsal olan Teslis adına” imzalanmış ve “Hristiyan ve Evrensel Barış” çağrısında bulunmuştur.³⁸

³⁶ Andreas Osiander, “Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth”, *International Organization*, Vol. 55, No. 2, s. 251.

³⁷ Bkz. Gene M. Lyons ve Michael Mastanduno, *Beyond Westphalia? State Sovereignty and International Intervention*, Baltimore: Md. Johns Hopkins University Press, 1995.

³⁸ *Treaty of Westphalia*, Peace and Treaty between the Holy Roman Emperor and the King of France and their respective Allies, 24 Ekim, 1648, *International Relations and Security Network*, Primary Sources in International Affairs (PRIA), s. 1-2.

Böylelikle Vestfalya sisteminin kurulmasının arkasında yatan tarihsel koşulları ve beraberinde getirdiği Avrupa merkeziliğinin ve Hristiyan çağrışımının unutulmaması gerekmektedir. Ayrıca bu sisteme göre toprak “devlet olmanın en önemli bileşenlerinden biridir. Toprak, bir devletin egemenliğini uygulayabileceği fiziki alanı tanımlayan ve ilan eden devlet olmanın somut bir özelliğidir.”³⁹

Çağdaş bilimin çoğulcu görüş alanı olmasından kaynaklı aynı konu hakkında farklı metodolojik yaklaşım, çeşitli kavramsal çerçeveler ve felsefi bakış açısıyla karşılaşılabilmektedir. Aynı şekilde Vestfalya Antlaşması'nı ve dünya tarihi üzerindeki etkileri hakkında da farklı yorumlara rastlanılabilir. Wales Üniversitesi'nden Benno Teschke “Vestfalya sisteminin, hanedan ve ön çağdaş topluluklar arasındaki, kapitalizm öncesi sosyal mülkiyet ilişkilerine dayanan ve belirgin şekilde çağdaş olmayan ilişkilerle karakterize edildiğini” savunmaktadır.⁴⁰ 30 yıl süren bir dini savaşın ardından imzalanan bir antlaşmaya dayanan yorumlamalar ve 17. yüzyıl Avrupa'sındaki ilişkilerin benzersiz bağlamı Teschke'nin de işaret ettiği gibi radikal olarak farklı yorumlara yol açabilir.

Sayısız ve farklı yorumların olmasına rağmen egemenlik kavramı, ne kadar eleştirilmiş ve yeniden tanımlanmış olursa olsun, modern siyaset felsefesi ve uluslararası sistemin temel kavramlardan biri olmayı sürdürmektedir. Yani, bir ölçüde çağdaş uluslararası sistemin önceki dönemler ile bağlantısı devam etmektedir. Uluslararası ilişkilerde Vestfalya Antlaşması çığır açan bir öneme sahiptir: çünkü devletlerarası ilişkiler tarihinde ortaçağdan modern dünyaya geçiş ile birlikte bir dönüm noktasıdır. Peki, egemenlik kavramı uluslararası ve devletlerarası ilişkilerde nasıl hâkim olmuş ve bu kavramın tanımı ve pratik uygulamaları yüzyıllar boyunca nasıl değişmiştir?

1.2. Egemenlik: İki Ucu Keskin Kılıç

Egemenlik güç kavramı ile birlikte siyaset felsefesinde olduğu kadar uluslararası ilişkiler alanında da en önemli ve en çok tartışılan kavramlardır. Şüphesiz egemenlik uzun ve tartışmalı bir geçmişe ve özel bir tarihi bağlamına sahiptir. Yüzyıllarca süren bu tartışmalardan, felsefi muhakemenin bir sonucu olarak kapsamlı bir literatür ortaya çıkmıştır. Unutmayalım ki “egemenlik doktrinleri, çağlar boyunca kendi özel ihtiyaç ve sorunlarını yansıttıkları ve bunun

³⁹ Daud Hassan, “The Rise of the Territorial State and the Treaty of Westphalia”, *Yearbook of New Zealand Jurisprudence*, Vol. 9, 2006, s. 62.

⁴⁰ Benno Teschke, “Theorizing the Westphalian System of States: International Relations from Absolutism to Capitalism”, *European Journal of International Relations*, Vol.8 (1), SAGE Publications and ECPR 2002, s. 6.

için tasarlandıkları için zaman zaman farklılık göstermektedir.”⁴¹ Bir yandan, egemenlik fikrini eleştiren birçok yazar bulunmakta ancak öte yandan, aynı eleştirilen kavramı savunmak için kararlı olan birçok bilim adamı bulunmaktadır. Egemenlik konseptini farklılaştıran ve ilginç bir kavram haline getiren şey, egemen tarihsel koşullara göre sonsuz sayıda yorumlama ve yeniden tanımlama imkânıdır. Farklı zaman ve yerlerde çeşitli bilim adamı ve düşünürlerin bu kavramı sonsuz sayıda yorumlayabilme imkânından dolayı 21. yüzyılda egemenliğin ne anlama geldiği konusunda çok sayıda tanıma sahibiz. “Yüzyıllar boyunca siyasetçilerin ve filozofların elinden geçerek, egemenlik kavramı yalnızca modern siyaset biliminin kurucusu değil, aynı zamanda da teorik karışıklığın kalıcı bir kaynağı olmuştur.”⁴²

Egemenlik tanımı ve onun olası etkileri üzerine yapılan sayısız yorumlamalara ve teorik kafa karışıklığına rağmen ve aynı şekilde iç ve dış egemenlik arasındaki önemli farklılıklar olmasına rağmen egemenlik kavramının mevcut uluslararası sistemde hala baskın olduğu ve derin bir etkiye sahip olduğu unutulmamalıdır. Egemenlik kavramının kendisi oldukça eksi bir kavramdır ve egemenlik teorisinin başlangıcı, özellikle meşhur Politika adlı kitabı başta olmak üzere Aristo’nun felsefi kitapları gibi eski Yunan ilmi eserlere dayanmaktadır. Belli bir siyasi topluluğun iç yapısının hem klasik hem modern bağlamında “egemenlik kavramı, toplum içinde mutlak bir siyasi güç olduğu inancını içerir. Siyasi topluluklar arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan sorunlara uygulandığında, bu kavramın işlevi, uluslararası düzeyde toplulukların üzerinde hiçbir üst otoritenin bulunmaması ilkesi olarak yukarıda belirtilen argümanın antitezini ifade etmektedir.”⁴³

Yukarıda belirtildiği gibi egemenlik, kendi içinde siyasi, hukuki ve ekonomik anlamları içeren ve iç ve dış egemenlik olarak ayrılan karmaşık felsefi bir kavramdır. O zaman egemenlik aslında nedir ve egemen olmak ne anlama gelir? En basit ama anlamlı bir tanıma göre egemenlik, herhangi bir dış müdahale olmaksızın özgür bir toplumun kendi kendisini yönetecek iç siyasi sistemini seçme hakkından oluşur. De Vattel 18. yüzyılda yazdığı “Milletler Kanunu” adlı kitabında, egemenlik hakkında şöyle söyler:

“Bu, ulusların özgürlüğünün ve bağımsızlığının belirgin bir sonucudur; herkes uygun ve doğru gördüğü gibi yönetilme hakkına sahiptir ve hiçbir devlet başka bir devletin işlerine müdahale etme konusunda en küçük

⁴¹ Robert Jennings, “Sovereignty and International Law”, Gerard Kreijen (Ed), *State, Sovereignty and International Governance*, Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 29.

⁴² Jens Bartelson, *A genealogy of sovereignty* Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s.12.

⁴³ H. Hinsley, *Sovereignty*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986, s. 158.

hakka bile sahip değildir. Bir ulusa ait olabilecek haklardan, egemenlik şüphesiz olarak en değerlisidir ve diğer ulusların zarar vermeden dikkatle saygı göstermeleri gereken en önemli şeydir.”⁴⁴

Vattel’e göre egemenlik en değerli haktır, çünkü bir ulusun uygun olduğunu düşündüğü şekilde yönetilme özgürlüğünü ve bağımsızlığını içermektedir. Devlet yönetiminin çok önemli bir özelliği ve birincil hakkı olan egemenlik, Vestfalya’dan beri uluslararası sistemin asıl değerini oluşturmaktadır ve örgütlü bir siyasi topluluğun varlığını temsil etmektedir. Hiçbir ülke kendi egemenliğinden feragat etmeye istekli değildir çünkü bunu yaptığı anda özgürlükten vazgeçmiş olacaktır. Modern bağlamda egemenlik, devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen ve uluslararası düzenin gelişmesini kolaylaştıran mutlak bir güç olarak düşünülmektedir. Egemenlik devletlerin eşitliğini ilan etmekte ve mevcut uluslararası sistemin temel doktrini ve değişmez özelliğini temsil etmektedir. Bu temel doktrinin çıkarımları aşağıdaki “üç bağlamda kavramsallaştırılabilir:

1. *Devletler tarafından bir toprak ve onun kalıcı nüfusu üzerinde uygulanan yargılama yetkisi;*
2. *Diğer Devletlerin münhasır yargı alanına müdahale etmeme zorunluluğu ve*
3. *Uluslararası hukuk kaynaklarından doğan yükümlülüklerle bağımlılık*”⁴⁵

Dolayısıyla, egemenlik kavramı üç değişmez ilkeye sahiptir. Egemenlik, kalıcı nüfusun yaşadığı kontrol altında olan topraklarda devletler tarafından koşulsuz olarak uygulanmaktadır. Böylece, bölge ve nüfus egemenliğin iki önemli unsuru haline gelmektedir. Bu egemenliği yerine getiren devlet, devletin belirli bir bölge üzerinde kontrolü ve kalıcı nüfusu olduğu sürece ve iç siyasi sisteme bakılmaksızın diğer devletlerin yargı alanına müdahale etmemelidir. Hiçbir devlet, yasal olarak belli bir nüfusu yöneten başka bir meşru hükümetin iç politikalarına zorla müdahale etmemelidir. Bunu önde gelen Alman filozofu İmmanuel Kant’ın sözlerinde de gözlemleyebiliriz: “Hiçbir devlet anayasa ve devlet yönetimine zorla müdahale edemez.”⁴⁶ Kant’ın ebedi bir barış için çözüm olarak öne sürdüğü Bağımsız Devletler Federasyonu fikri bile, daimi barışın ilk maddesi olan Cumhuriyetler tarafından inşa edilmelidir ve sonuç olarak “devlet egemenliğinin üstünde hiçbir güç devrinin olmadığı gönüllü bir birlik olmalıdır.”⁴⁷ Egemenliğin üçüncü önemli özelliği ise öncelikle uluslararası hukuk ve diğer meşru

⁴⁴ Monsieur De Vattel, *The Law of Nations or the principles of Law of Nature: Applied to the conduct and affairs of Nations and Sovereign*, Sixth American Edition, Philadelphia, 1884, s. 155-156.

⁴⁵ Robert Araujo, “Sovereignty, Human Rights, and Self-determination: The meaning of International Law”, *Fordham International Law Journal*, Vol. 24, Issue 5, 2000, s. 1488.

⁴⁶ Immanuel Kant, *Political Writings*, Cambridge: Cambridge texts in the history of political thought, 1968, s.95.

⁴⁷ Mark F.N. Franke, *Global Limits: Immanuel Kant, International Relations and Critique of World Politics*, Albany: State University of New York Press, 2001, s.32.

kaynaklardan ortaya çıkan yükümlülöklere saygı duyulmasıdır, bu nedenle devletlerin uluslararası hukuk kaynaklarına tabi olmasıdır. Sonuçta, “uluslararası hukuk devlet anlayışına dayanmaktadır. Buna karşılık, devlet özellikle bir siyasi topluluk üzerinde üstün güç olan egemenlik temeline ve dış kontrol özgürlüğüne dayanmaktadır. Devlet egemenliği fikri ise devlet kavramı kadar eskidir.”⁴⁸ Aristo da “Politika” adlı kitabında tarihsel koşullar ne olursa olsun üstün bir gücün olması gerektiğini şöyle belirtmiştir, ona göre “devletin içinde üstün bir güç var olmalı ve bu güç bir, birkaç veya birçok kişinin elinde olabilmelidir.”⁴⁹ Aristoteles kamu siyasi hayatı ve Polis'in (şehrin) sosyal hayatını düzenleyecek üstün bir gücün olması gerektiğini kabul etmektedir. Ayrıca Aristoteles “çoğunluğun azınlıktan daha üstün olması ilkesi korunmakta ve tüm zorluklara rağmen gerçeklik unsurunu içermektedir”⁵⁰ diye savunmaktadır.

Kısacası, modern dünya düzeni egemenlik kavramına ve egemen devletlerin eşitliği fikrine dayanmaktadır. Egemenlik ilkesi kendiliğinde bir temel normdur ve devletlerarasındaki ilişkileri ve sistemi düzenleyen ve tanımlayan bir kavramdır. Egemenlik, dış bağlamda bağımsız olma fikrini yani uluslararası öznelliğin tanınmasını, iç bağlamda ise halkın veya meşru temsilcilerin karar aldığı siyasi ve yasal yönetim sisteminin inşasını içermektedir.

Mantık açısından Birleşmiş Milletler Antlaşması da aynı söylemi temsil etmekte özellikle de Antlaşmanın 2. maddesinin 1. fıkrasına göre “Örgüt, tüm üyelerinin egemen eşitliği ilkesi üzerine kurulmuştur.”⁵¹ Birleşmiş Milletler sürekli olarak egemenliğin mevcut dünya sisteminin alternatifi olmayan temel bir normu veya ilkesi olarak ilan etmiştir. 1970 yılında Genel Kurul tarafından kabul edilen “Birleşmiş Milletler Antlaşması uyarınca Devletlerarasında Dostane İlişkiler ve İşbirliği için Uluslararası Hukuk İlkelerine ilişkin Bildiri” başlıklı bir kararda ayrıntılı bir şekilde, doğrudan ve açıkça “Tüm devletler eşit egemenliğine sahiptirler. Onlar eşit hak ve sorumluluklara sahiptir ve ekonomik, sosyal, siyasi veya diğer nitelikteki farklılıklara bakmaksızın uluslararası toplumun eşit üyeleridir” diye belirtilmiştir.⁵² Devletlerin eşitliği dünya düzeninin sadece en eskisi değil aynı zamanda en önemli ilkesidir ve bu ilke bütün devletlerin en azından teorik olarak aynı hak ve sorumluluklara sahip olduklarını da ifade

⁴⁸ Jason Rieght, “The Irony of International Law; How International Law Limits State Sovereignty”, 2010, <https://aglr.wordpress.com/2010/04/05/the-irony-of-international-law-how-international-law-limits-state-sovereignty/> (8 Ocak, 2017).

⁴⁹ C. E. Merriam, Jr., *History of the Theory of Sovereignty since Rousseau*, Kitchener: Batoche Books, 2001, s.32.

⁵⁰ Aristotle, *Politics*, Book III, chapter II, Kitchener: Batoche Books, 1999.

⁵¹ Bk. The United Nations, *United Nations Charter*, Article 2.1.

⁵² United Nations General Assembly, *Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations*, 24 Ekim, 1970.

etmektedir. “Devletler, büyüklükleri ve güçlerine bakılmaksızın aynı hukuki ehliyete ve işlevlere sahipken ayrıca Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda benzer şekilde bir oy hakkına da sahiptir.”⁵³ Devletlerin hukuki eşitliği doktrini kapsamlı bir kategoridir. Dışlayıcı değildir kendi içinde yasal ve eşitliğe dayalıdır. Uluslararası bağımsız sistemin egemen birer üyesi olan devletlerin tanınan hak ve yükümlülüklerini kapsamına alır.

Ayrıca, Birleşmiş Milletler devlet egemenliğinin temeli olarak şu unsurları sıralamaktadır:

1. *Devletler hukuki olarak eşittir;*
2. *Her Devlet tam egemenliğin haklarından yararlanır;*
3. *Her Devlet diğer Devletlerin kimliklerine saygı duymalıdır;*
4. *Devletin toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığı dokunulmazdır;*
5. *Her Devlet kendi siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel sistemini serbestçe seçme ve geliştirme hakkına sahiptir;*
6. *Her Devlet, uluslararası yükümlülüklerine tamamıyla ve iyi niyetle uymak ve diğer Devletler ile barış içinde yaşamak ile yükümlüdür.*⁵⁴

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve anti-Faşist/Nazi savaşı kazananlarının jeopolitik çıkarlarının bir türevi olarak, Birleşmiş Milletler ve BM Antlaşması, Müttefikler'in Hitler ve Japon rejimine karşı olan savaşı nedeniyle harap olan dünyanın sorunlarını çözme çabalarını yansıtmaktadır. Bu örgütün ana ve asıl amacı savaş sonrasındaki nesillerini savaş acılarından kurtararak barışı sağlamak ve devredilemez ve temel haklar gibi insan hakları üzerine inancı yenilemektir. Ancak BM Antlaşmasının öncelik verdiği kavram, kendisinin de üzerine kurulmuş olduğu ve devletlere iç sorunlarla ilgilenmeye ‘önlenemez’ ve ‘mutlak’ güç hakkını tanıyan mutlak egemenlik standartlarına uyumu olmuştur. “Bu Antlaşmada yer alan hiçbir madde, Birleşmiş Milletlerin herhangi bir devletin esasen iç yargı konularına müdahale yetkisini ya da Üyelerin mevcut Antlaşma uyarınca bu tür konuları çözmeye zorlamalarını öngörmemektedir.”⁵⁵ Bilinçli ya da bilinçsiz olarak, asıl konumuz bu olmamakla birlikte, İkinci Dünya Savaşını kazanan Müttefikler Soğuk Savaş sonrası dönemi takip edecek olan insanlık dışı eziyetlere kapıyı açık bırakmışlardır.

⁵³ Malcolm N. Shaw, *International Law*, Sixth Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 214.

⁵⁴ United Nations, General Assembly, “*Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations*”, 24 Ekim1970.

⁵⁵ Bk. United Nations, *United Nations Charter*, Article 2:7.

1.3. Uluslararası Müdahale ve Koruma Sorumluluğu: Zulümlere Karşı Nasıl bir Tepki Sergilenecektir?

Batılı siyasetçilerin ve yaygın medyanın bir insanlık krizi olarak nitelendirdikleri Kosova sorunu ile ilgili o dönemin ABD Başkanı Bill Clinton 24 Mart 1999 tarihinde şunları belirtti “bu trajedinin sona ermesi ahlaki bir zorunluluktur... Şu anda, bizim kararlılığımız Kosova halkının, kendi yaşamları için korkmadan kendi ülkesinde yaşayabilmeleri için tek umududur.”⁵⁶ Askeri müdahale kararlılığı ABD’nin ulusal bir çıkarı olmasının yanı sıra Clinton’a göre ahlaki bir zorunluluktu. Yani dünyayı daha iyi bir yer yapma misyonu fikri ön plana çıkmaktadır. Kosova krizi Clinton’un ifadesine göre konvansiyonel olmayan bir savaştı. Bu savaşı durdurmak için yapılan askeri insani müdahale, kendi içinde tezat bir kavram olmasına rağmen, açıklamanın Başkomutan tarafından Oval Ofisten Amerika milletine iletilmesinden birkaç saat sonra başladı.

1999 yılında NATO, Kosova’da Sırp rejimi tarafından uygulanan toplu katliamları sona erdirmek ve Avrupa sınırlarında yaşanan soykırım ve etnik temizlik girişimini durdurmak için askeri operasyon gerçekleştirdi. O zamanın liberalleri “ahlakın ülkeler arası ilişkilerde egemen olduğunu ve insani değerlerin devletlerin dar ulusal çıkarlarını geçersiz kıldığını” safça bir şekilde vurgulamıştır.⁵⁷ Uluslararası insani müdahalelere şiddetle karşı çıkan realistler, insani müdahalenin bir şekilde diğer egemen devletlerin iç meselelerine müdahale etmeme fikrini etkileyeceğini ve nihai olarak etnik sınırlarda ulusal sınırların değişmesine neden olacağını savunmuştur. 90’lı yıllarda uluslararası müdahalelere karşı çıkan realistler, insani müdahale fikri, Soğuk Savaş sonrası küresel düzende uygulanabilir bir norm olacaksa, mevcut düzenden daha az barışçıl bir dünyaya neden olması ve daha büyük ve karmaşık sorunlarla başa çıkmak gerekeceği konusunda korkularını ifade etmişlerdir. Yani, realistlere göre insani müdahalenin bir norm olarak geçtiği bir dünya daha az barışçıl bir dünya anlamına gelmektedir. Çoğunluğu Batı liderleri olan bazı dünya liderleri, insan hakları destekçileri ve dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen araştırmacılar uluslararası müdahale fikrinin ve Koruma Sorumluluğu doktrinin uluslararası ilişkilerin temel unsuru haline geleceğini ve uluslararası sistemde uzun süre belirleyici olacağını ifade etmişlerdir. Ulusal çıkarlar insanlığa tabi olacaktır ve böylece

⁵⁶ Mark J. White (Ed.), *The Presidency of Bill Clinton: The Legacy of a New Domestic and Foreign Policy*, New York: I.B. Tauris, 2012, s.225.

⁵⁷ Vaclav, Havel, “Kosovo and the End of the Nation-State”, *The New York Review of Books*, Vol. XLVII, Number 10, (June 10, 1999), s. 4-8.

dünya insani değerlerin küreselleşmesi olarak nitelendirilen yeni bir döneme girecektir.⁵⁸ Doğrusunu söylemek gerekirse, 90'lı yıllar boyunca milyonlarca insan bunun böyle olduğuna inanmıştır. Ne yazık ki, insani müdahale doktrini asla gerçek bir şekilde evrensel bir değer haline gelmedi. İnsani müdahalelerin evrenselleşmemesinin nedeni bir taraftan jeopolitik düzenlemeler ve ulusal çıkarlar diğer taraftan ise uluslararası arenada siyasi tartışmaların ve anlaşmazlıkların olmasıdır. Ne yazık ki Koruma Sorumluluğu doktrini birçok durumda suiistimal edilmiştir ve insani müdahale Kosova krizinde olduğu gibi dünyadaki diğer krizlerde de aynı hevesle uygulanmamıştır. NATO bombardımanının destekleyicisi olan Batı dünyası, NATO bombardımanının sona ermesinden sadece birkaç ay sonra başlayan Çeçenistan krizi gibi geriye dönük krizlerde aynı şekilde tepki göstermedi. Bu anlaşmazlıklarla birlikte Koruma Sorumluluğu doktrininin ve insani müdahale fikrinin kötüye kullanımları bu fikirlerin karmaşık yapısının açık bir yansımasıdır. Bu kavramlar sadece teorik alanda değil, aynı zamanda pratik alanda da her zaman tartışmalı, karmaşık ve yıkıcı olmuşlardır. İnsani müdahaleler, Kosova örneği gibi gerçekleştiği durumlarda ya da Ruanda veya Suriye gibi gerçekleşmediği durumlarda tartışmalıdır. BM'nin çözüm üretme yetersizliğinin bir sonucu olarak soykırım ve etnik temizlemelerin müdahalelerden sonra artmaya başlamalarından dolayı yıkıcıdır; her zaman karmaşıktır çünkü müdahale etme hakkına kim sahiptir, neden müdahale edilmeli ve nasıl müdahale edilmeli gibi tartışmalı konuları içermektedir.

Genel olarak uluslararası ilişkiler teorisinde özellikle de teorik açıdan en tartışmalı konulardan biri Uluslararası Müdahale ve Koruma Sorumluluğu meselesidir. Eleştiri her zaman uluslararası toplum tarafından yürütülen her insani müdahaleyi izleyen temel özelliklerden biri olmuştur ve “insani müdahaleyi yürütenlerin sorunlu davranışları çoğu zaman belgelenmiştir. Örneğin, 1992 yılında Somali’de, Kanadalı Hava İndirme Tümeni işkence, cinayet ve ırkçı davranış suçlamalarına konu olmuştur. Benzer şekilde, NATO’nun Kosova’daki müdahale sırasında misket bombalarının kullanımı hedef noktası olarak Sırp altyapısını aldığından ağır eleştiri almıştır.”⁵⁹

Araştırmacıların insani müdahaleyi tanımlama girişimlerinde sormuş oldukları ilk iki soru şudur: kim müdahale etmeli ve ne zaman müdahale edilmelidir? Bu soruların kesinlikle en basit

⁵⁸ İnsan haklarının küreselleşmesi teorisi hakkında bk. Jean-Marc Coicaud, Michael W. Doyle, ve Anne-Marie (Ed.), *The globalization of human rights: the United Nations System in the 21st century*, New York: The United Nations University Press, 2003, s.23-140; Karen A. Mingst, Margaret P. Karns ve Alynna J. Lyon, *The United Nations in the 21st century*, 5. Basım, Philadelphia: Westview Press, 2017, s.131-166.

⁵⁹ James Pattison, *Humanitarian Intervention, the Responsibility to Protect and jus in bello*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009, s. 364.

ve hızlı cevabı şu şekildeydi: Güvenlik Konseyi tarafından yetkilendirilmiş uluslararası toplumun, soykırımın yaşandığında veya zulümlerin belirli bir devlette büyük çapta gerçekleştiğinde ve bu koşullar, uluslararası kurulmuş düzene ve bölgesel veya uluslararası güvenliğe karşı büyük bir tehdit oluşturduğunda başarısız devletlere müdahale etmesi gerekmektedir.⁶⁰ Müdahale için haklı sebepler varsa, o zaman uluslararası toplum Güvenlik Konseyi yetkisi ile müdahale ederek, devam eden zulümlere son vermelidir. Kuşkusuz daha önce belirtilen bu tanım ilk bakışta kulağa hoş geliyor ancak egemen bir devlete müdahale fikri ve “insani müdahalenin hukuki statüsü uluslararası düzenin geleceği için büyük bir sorun teşkil etmektedir. Merkezdeki bu soru kolayca formüle edilebilir ama cevaplanması zordur: Uluslararası hukuk, Güvenlik Konseyi onayı olmadan bir soykırım veya benzer zulümleri durdurmak için devletlere askeri müdahale izni vermeli midir?”⁶¹ Katı tutumlu realistlere göre iç siyasi sistemine veya iç hukuki düzenlemesine bakmaksızın egemen bir devlete müdahale etmek bağımsız ve egemen ulus devletlerin Vestfalya anlayışının doğrudan ihlalidir. Bu nedenle koruma sorumluluğu doktrini Vestfalya mutlak egemenlik kavramına dayanan küresel sistemle tutarsızlık içindedir. Bilindiği gibi 90’lı yıllarda uluslararası toplum, Kosova’da olduğu gibi Güvenlik Konseyi’nin onayı olmadan bile dünya çapında birçok insani krize müdahale etmiştir. Ancak aynı zamanda, aynı uluslararası toplum, en aşırı durumlardan biri olan Ruanda gibi dünyanın bazı büyük insani felaketlere göz yummuştur. Bugün de, bu yüksek lisans tezi yazıldığı zamanda uluslararası toplum, özellikle Batı dünyası, Suriye’deki sivililerin feci durumunu göz ardı etmektedir ki, bu 21. yüzyılın en büyük insani krizidir. Yani, müdahalelerdeki bu tutarsızlık koruma sorumluluğu doktrininin doğasının doğrudan yansımasıdır.

1996 yılında yayınlanan “Sorumluluk olarak Egemenlik: Afrika’da Çatışma Yönetimi” başlıklı kitabında Francis Deng şunu belirtmektedir, “uluslar kendi iç işlerinde kabul gören uluslararası standartlara uygun olarak hareket etmediklerinde, diğer uluslar sadece müdahale etme hakkına değil aynı zamanda müdahale etme görevine sahip olurlar.”⁶² Deng ve diğerleri “halklarına karşı sorumluluklarını yerine getirmeyen hükümetler egemenlik haklarını kaybetmeli” fikrini

⁶⁰ Başarısız devletler ve bu devletlerin mevcut dünya sistemine etkileri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Daren Acemoglu ve James A. Robinson, *Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty*, Crown Business, New York, 2012, s.3-27; Francis Fukuyama, *State-building: Governance and World Order in the 21st Century*, New York: Cornell University Press, 2004, s.10-55.

⁶¹ Ryan Goodman, “Humanitarian Intervention and Pretexts for War”, *The American Journal of International Law*, Vol. 100, s.107.

⁶² Bk. Francis Deng, *Sovereignty as Responsibility: Conflict Management in Africa*, Brookings Institution Press, Washington, 2010.

önermiştir.⁶³ Francis Deng'in egemenlik için sunduğu tanım, o zamanlar için ne kadar yenilikçi ise bir o kadar da 'devrimci' bir yorumdu. Deng ve Brookings Enstitüsü'nden meslektaşları herhangi bir hükümet veya egemen devlet uluslararası normlara uygun hareket etmediğinde egemenliğin artık müdahaleye karşı bir koruma olarak görülemeyeceğini savunmuştur. Deng gibi 90'lı yılların yazarlarının öne sürdükleri aslında büyük bir olaydı; belki bilinçsizce ama doğrudan onlar mutlak egemenlik döneminin sona geldiğini ifade etmişlerdir ve devletler, politik güçleri veya coğrafi büyüklüklerine bakılmaksızın artık mutlak egemenlikleri arkasına saklanamazlardı. Eğer devletler soykırım planları yapıyorsa ve bu planlar gerçekleştiriliyorsa yani ülkeler etnik arındırma gibi büyük çaplı zulüm ediyorsa o zaman bu ülkelerin uluslararası toplum önünde sorumlu tutulması gerekmektedir. Yani, mutlak egemenlik vatandaşlarının temel haklarını ihlal eden hükümetlerine karşı müdahale edilmeme nedeni olamaz. Egemen devletler hem iç mevzuata hem de dış uluslararası hukuk normlarına karşı davranışlarından sorumludurlar. Sorumluluk olarak egemenlik fikri bundan kaynaklanmaktadır. Bu tür yorumların sonuçları sadece akademik camiayı sarsan teorik ya da felsefi fikirler değildir. Sorumluluk olarak egemenlik fikrinin etkileri aynı zamanda siyasidir çünkü bu kavramla insanlar tüm dünyada adaletsizliği durdurmak için ahlak temelinde hareket etmeye özgür dünya liderlerine çağrıda bulunmaktadır.

1.4. Koruma Sorumluluğu Doktrini ve İnsani Müdahalenin

Yasallaştırılması: Kim? Neden? Ne zaman? Nasıl?

Şüphesiz, 90'lı yıllarda yoğun şekilde tartışılan koruma sorumluluğu doktrini ve insani müdahaleler, insan doğasının temel konuları ve bunların uluslararası ilişkiler alanında yansımaları konusunda farklı dünya görüşlerine sahip düşünürler arasında büyük bir endişe yaratmıştır. 90'lı yıllarda uluslararası sistem büyük yapısal ve jeopolitik bir değişime girmiştir. İkinci milenyumun son on yılında Fukuyama'nın önerdiği tarihin sonu iyimserliği hâkimdi ancak bugün bu iyimserlik fazla naif olarak görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, çok uluslu şirketler ve sivil toplum kuruluşları gibi devlet dışı aktörler uluslararası arenaya ve mevcut sisteme güçlü bir şekilde girmişlerdir. Geniş kapsamlı ve son derece karmaşık menfaat ve beklenti yelpazesini temsil eden bu aktörler bugün de Soğuk Savaş sonrası çok taraflı sistemin en önemli özelliklerinden biridir. Geçen yüzyılın son on yılında devletler, Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra başlayan küreselleşmenin bir sonucu olarak, ekonomik

⁶³ Amitai Etzioni, *Sovereignty as Responsibility*, Foreign Policy Research Institute: Elsevier Limited, 2006, s. 70.

olarak birbirine bağımlı hale gelmişlerdir. Bu ekonomik bağımlılığın bir sonucu olarak yeni aktörlerin gelişmesi, insan hayatının korunması fikrine ilişkin yeni beklentiler oluşturmuştur.⁶⁴ Aynı şekilde, İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi sivil toplum kuruluşlarının savunuculuğu ortaya çıkmıştır. Küresel toplumun bu yeni beklentileri ve özellikle insan hayatının korunması ile ilgili talepleri, uluslararası insani müdahalenin yasallaştırılmasına yönelik önemli bir adımı teşkil etmiştir. İnsani müdahale fikrine ve Koruma Sorumluluğu doktrininin uygulanmasına ilişkin çok disiplinli tartışmalar ve farklı bilim adamlarının felsefi ve teorik fikir çatışmaları, Kofi Annan'ın uluslararası topluma yönelttiği 'insanlığa karşı suçlara nasıl tepki verilmelidir?' sorusundan sonra yeniden gündeme gelmiştir. Kofi Annan BM Genel Kuruluna "We the Peoples: The role of the United Nations in the 21st century", başlığı altında yaptığı konuşmada konuşmayı dinleyen dünya liderlerine doğrudan ve açık bir şekilde temel bir soru sormuştur. Kofi Annan hem izleyiciye hem de genel olarak dünyaya şunu sormuştur:

*"Bu argümanların hem gücünü hem de önemini kabul ediyorum. Ayrıca, egemenlik ve müdahale etmeme ilkelerinin küçük ve zayıf devletlere hayati bir koruma sağladığını da kabul ediyorum. Ama eleştirenlere şu soruyu sorayım: eğer insani müdahaleler, egemenlik üzerine gerçekten kabul edilemez bir saldırı ise, Srebrenitsa ve Ruanda gibi insanlığın her normunu rencide eden ağır ve sistematik insan hakları ihlallerine nasıl bir yanıt vermeliyiz?"*⁶⁵

O dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan, 20. yüzyılın sonlarında meydana gelen soykırım ve insanlık suçuyla ilgili uluslararası toplumun karşılaştığı ahlaki ikilemin farkındaydı. Ayrıca, insani müdahalenin de hala net bir cevabı olmayan hassas bir mesele olduğunun da farkındaydı. Bu durumda, Kofi Annan'ın sorduğu, cevabı kolay olmayan ama kesinlikle cevaplanması gereken by soruyu dikkate almak önemlidir. Kofi Annan aynı konuşmasında şunları da ifade etmiştir:

*"Açıkçası egemenlik dâhil hiçbir hukuk prensibi insanlık suçlarını koruyamaz. Bu tür suçların gerçekleştiği ve onları durdurmaya yönelik bütün barışçıl girişimlerin tükendiği zamanlarda, uluslararası toplum adına hareket etmek Güvenlik Konseyinin ahlaki bir görevidir. Her yerde bütün insanları koruyamayacağımız gerçeği elimizden geleni yapmamak için bir sebep değildir. Silahlı müdahale her zaman son çare olarak kalmalıdır ancak toplu katliam karşısında vazgeçilmez bir seçenek olmalıdır."*⁶⁶

⁶⁴ Küreselleşme kavramı hakkında bk. Joseph Stiglitz, *Globalization and Its Discontents*, Norton Paperback, 2002; Dani Rodrik, *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*, W.W. Norton & Company, New York and London, 2011.

⁶⁵ Kofi Annan, *We the PEOPLES: The role of the United Nations in the 21st century*, New York: United Nations Department of Public Information, 2000, s.48.

⁶⁶ age., s.48.

2001 yılında, insanlık suçlarına ve soykırıma karşı nasıl tepki sergilenmeli, ne zaman ve nasıl müdahale edilmeli gibi hususlarda BM Genel Sekreterinin önemli sorusunun yanıtı olarak uluslararası toplum tarafından bir geçici komisyon kuruldu. Komisyon Kanada Hükümeti'nin yetkisi altındaydı ve Gareth Evans ve Mohamed Sahnoun tarafından kurulmuştu. Geçici komisyon “International Commission on Intervention and State Sovereignty” veya kısaca ICISS olarak adlandırıldı. Evans ve Sahnoun tarafından kurulmuş olan bu komisyon Birleşmiş Milletler Genel Kurulu üyelerinden oluşuyordu. Geçici komisyonun net bir amacı vardı, o da yukarıda belirtilen Kofi Annan'ın sorusuna cevap vermektir. İnsani müdahale gerçekten egemenlik üzerine kabul edilemez bir saldırı ise, bir Ruanda'ya veya bir Srebrenitsa'ya – insanlığın her türlü ahlaki kuralına aykırı olan ciddi ve sistematik insan hakları ihlallerine nasıl yanıt vermeliyiz? Yukarıda belirttiğimiz gibi bu geçici komisyonun kurucuları Evans Gareth ve Mohamed Sahnoun komisyonun nihai raporunda eş başkan olarak atandılar. Diğer katılımcılar arasında Gisèle Côté-Harper, Lee Hamilton, Michael Ignatieff, Vladimir Lukin, Klaus Naumann, Cyril Ramaphosa, Fidel Ramos, Cornelio Sommaruga, Eduardo Stein ve Ramesh Thakur vardı.

Listeden görülebileceği gibi katılımcılar dünyanın farklı ülkelerinden geliyordu. Bu liste bilinçli bir şekilde seçilmişti ve farklı medeniyetleri temsil eden akademisyenleri toplamak amacını taşımaktaydı. Böylece komisyonun nihai raporu çok daha kapsayıcı ve derin açıklama ve yorumları kapsayacak şekilde dünyanın farklı taraflarından bilim adamlarının katılımı ile gerçekleşti. ICISS tarafından hazırlanan rapor, birçok siyasi aktörün insani müdahalenin yapılması için ya da en azından, uluslararası toplumun doğrudan katılımının gerçekleştirilmesi için çağrılar yaptığını kabul etmektedir. Açıkçası, müdahale için bu çağrılar bazılarının olumlu tepkiler almışken bazıları ise maalesef göz ardı edilmiştir. Ayrıca, raporu derleyen araştırmacılar silahlı insanları korumak için son çare olarak dış askeri müdahaleleri, Somali, Kosova veya Libya'daki gibi gerçekleştiği zamanlarda ve Ruanda veya Suriye'deki gibi gerçekleşmediği zamanlarda, oldukça tartışmalı bir konu olduğunu kabul etti. Bosna'da olduğu gibi geç kalan yanıtlar son derece sorunlu vaka olarak çok eleştirildi ve bu tür askeri müdahaleler istenmeyen ve çoğu zaman korkunç sonuçlar doğurdu. Srebrenitsa katliamı böylesi yanlış veya gecikmiş olan cevapların en kötü örneğidir. Her şeyden önce, ICISS tarafından hazırlanan rapor, haklı sebep (just cause) eşiğini, yani insanları korumak için istisnai ve olağanüstü bir önlem olan askeri müdahale nedenini netleştirdi. Geçici komiteye göre, insanları koruma amacıyla yapılan askeri müdahalenin:

“...haklı görülmesi için insanların aşağıdaki türden ciddi veya onarılamayacak kadar büyük bir zarar görüyor olması ya da bu tür bir zararın gerçekleşmesi çok yakın olması gerekmektedir:

1. Devletlerin kasıtlı eylemlerinin, ihmallerinin, eylemsizliğin veya başarısızlığın bir sonucu olup gerçekleşmekte olan veya korkuyla beklenen soykırım amaçlı olan ya da olmayan büyük ölçekli yaşam kayıpları; ya da

2. Öldürme, zorla ülke dışına çıkarma, terör eylemleri veya tecavüz yoluyla gerçekleştirilen, sürmekte olan veya beklenen büyük ölçekli ‘etnik temizlik’.”⁶⁷

Ayrıca yukarıda belirtildiği gibi, ICISS grubu tarafından sunulan haklı sebep eşiği bir taraftan Birleşmiş Milletler Antlaşmasını, diğer taraftan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini yansıtmaktadır. Evrensel olarak adlandırılan BM Antlaşması ve İnsan Hakları Beyannamesi Batı tecrübesinden özellikle de Aydınlanma ve Hristiyan dünyasının Rönesans döneminden etkilenmektedir. Buna rağmen, Beyanname bütün Batılı ve Hristiyan olmayan medeniyetler tarafından onaylayıp kabul edilmektedir. Bugün bile Koruma Sorumluluğu doktrini kısaca R2P, uluslararası ve bölgesel örgütler ve ülkeler için siyasi etkileşimlerinde temel ilkelerinden biridir. ICISS tarafından hazırlanan raporun en dikkat çekici özelliği Koruma Sorumluluğun yapısı ve onu oluşturan unsurlardır. Raporda da bahsedildiği üzere R2P üç özel sorumluluğu kapsamaktadır:

“1. Önleme sorumluluğu: İç çatışmanın ve nüfusu risk altına sokan diğer insan kaynaklı krizlerin temel sebeplerini ve dolaysız nedenlerini ele almak.

2. Tepki verme sorumluluğu: Zorlayıcı insani ihtiyaçların olduğu durumlarda yaptırımlar ve uluslararası kovuşturma, aşırı durumlarda ise askeri müdahale gibi zorlayıcı tedbirleri de içeren uygun önlemlerle karşılık vermek.

3. Yeniden inşa etme sorumluluğu: Özellikle bir askeri müdahale sonrasında toparlanma, yeniden yapılandırma ve uzlaşma için tam destek sağlamak, durdurulması veya önlenmesi için müdahale edilen sorunun ve zararın nedenlerine değinmek.”⁶⁸

İnsanları koruma amaçlı müdahale etme hakkı fikrini yasallaştırma girişimlerine rağmen, raporun kendisi, egemenliğin bir devlete içişlerini kontrol etme hakkını veren nihai bir kavram olduğunu bir kez daha kabul etti. Batı güçleri arasında imzalanan ve Papa tarafından ısrarla reddedilen Vestfalya antlaşmasından çıkan mutlak egemenlik kavramını bu raporu hazırlayan yazarlar yeniden formüle edip, yeniden yorumladılar ve yeniden tasarladılar. Araştırmacılar tarafından egemenliğin yeniden yorumlanması sonucunda, egemenliğe başka bir tanım verildi: sorumluluk olarak egemenlik. Bu raporun yazarları egemenliğin zaten mutlak olmadığını belirtti. Ayrıca egemenlik devletin sınırları içindeki insanların kötü muameleden korumak için

⁶⁷Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), *The responsibility to protect*, Ottawa: International Development Research Centre, 2011, s. XII.

⁶⁸ age, s. XI.

birinci derecede sorumluluğa işaret etmektedir. Dahası, R2P'yi bir doktrin olarak yasallaştırmaya yönelik ilk girişim olan bu raporda, BM Antlaşmasında görünmeyen bir ifade kullanıldı: SORUMLULUK. Bu da o zaman için Afganistan'daki savaş ve Irak'ın ABD ordusu tarafından işgali göz önünde bulundurulduğunda 'devrimci' bir girişimdi.

Sorumluluk olarak egemenliğin yorumları son derece gerekli olmasına rağmen kapsamlı değildi. Bu rapor cevap vermesi gereken en önemli sorulara yanıt vermemektedir. Her şeyden önce bilim adamları arasında disiplinler arası geniş bir tartışma gerektiren ve sorulması gereken soru şudur: bir iç çatışmada ne zaman ve nasıl müdahale edilmeli? Birleşmiş Milletler R2P doktrinini insanları korumak için bir hak olarak ilan edecek olursa haklı sebep eşliğini karşılayan her durumda o uygulanacak mıdır? R2P doktrinini altında insanların geçim kaynaklarını koruma fikri evrensel olacak mıdır? Ruanda, Bosna, Kosova olduğu gibi şiddetli bir kötü muamele altında olan her bir toplum için bu geçerli midir? Yoksa her fikir, doktrin veya düşünce ne kadar yüce olursa olsun uluslararası düzenlemeler ve güç dengesine bağlı mı kalacaktır? İnsanları koruma yüce fikri ile uluslararası jeopolitik ve devletlerin ulusal çıkarları arasında gidip gelen Koruma Sorumluluğu Birleşmiş Milletler tarafından onaylanmış bir doktrin olacak mıdır?

Rapor, "insani veya koruyucu olduğu iddia edilen amaçlar için" liderlerin rızası ya da izni olmaksızın, egemen bir devlete askeri müdahale düşüncesiyle ilgiliydi. "Bugüne kadar bu tür müdahalelerin en tartışmalı biçimi askeri müdahaledir ve raporumuzun büyük bir kısmı zorunlu olarak buna odaklanmaktadır."⁶⁹ Bu nedenle, bu raporun yazarları dünya liderlerine nihai çare olan askeri müdahalenin alternatifi olarak önce "önleyici tedbirler" alma tavsiyesinde bulundu. Önleyici tedbirler, örneğin diplomatik baskılar, uluslararası anlaşmalar vb, nihai askeri müdahale eyleminden önce alternatif eylemlerdir. Ayrıca, önleyici tedbirlerle birlikte askeri müdahaleye alternatif olarak, ekonomik yaptırımlar ve cezai kovuşturmalar anlamına gelen 'zorlayıcı müdahale önlemleri' fikri olmuştur. Zorlayıcı eylemler, baskıcı ve ceza rejimi için son uyarıydı, bu zorlayıcı eylemleri yaptıktan sonra artık savaş kapıdaydı. Bütün bu önlemler önleyici tedbirlerdi çünkü hepsi askeri müdahaleyi önlemek içindi. Bütün bu eylemler önleyici tedbirlerle tehdit ederek baskıcı rejimi disipline etmek içindi ki bunlar askeri müdahaleden bir önceki adımdı.

Komisyon insani müdahale fikrinin kullanımı ve onun geçmişi hakkında farkındaydı ama sonunda yine de kullanmamayı tercih etmiştir. Komisyon, insani müdahale fikrini basitçe 'uluslararası müdahale' ya da insanları korumayı amaçlayan 'askeri müdahale' olarak

⁶⁹ age., s. 8.

adlandırmayı tercih etmiştir. Raporun da iddia ettiği gibi uluslararası ajanslar, insani yardım kuruluşları ve işçileri ısrarla karşı çıkmalarından dolayı terminolojiyi değiştirme kararı alınmıştır. Bütün bu terminolojiye karşı çıkma nedeni ‘insani’ kelimesinin askeri anlamında kullanılmasına muhalif olma nedeniydi yani ‘insani’ ifadesinin askerileşmesine karşı çıkmaktı. Rapor Kosova'daki NATO'nun bombardımanı sonrasında yayımlandığı için Kosova sorunuyla ilgili olarak yorumlarımız sırasında insani müdahale ifadesini kullanmaya devam edeceğiz. Öte yandan, Libya konusunda bizim yorumlarımız ile bağlantılı olarak, insani müdahale etme ifadesini kullanmamak için komisyonun kararını ve “güçlü karşı çıkmaların muhalefetini” dikkate alacağız. Dolayısıyla bu tezin başlığı uluslararası müdahaledir, ama Yugoslavya’ya karşı NATO’nun 78 günlük bombalama eylemi bu yazıda, diğer çoğu yazılarda da olduğu gibi uluslararası toplumun insani bir müdahalesi olarak ele alınacaktır.

II. KOSOVA SORUNU VE NATO’NUN İNSANİ MÜDAHALESİ

2.1. Çatışmanın Kısa Bir Tarihçesi

Kosova Arnavutlarının ve Yugoslavya’da Arnavut-Sırp çatışmasının siyasî tarihi ne kadar karmaşıksa o kadar da ilginç bir hadisedir. Bu çalışma Kosova tarihi ile ilgili olmasa da Kosova’nın uluslararası bir sorun haline gelmeden önce 90’lı yıllarda Yugoslavya’da bir Arnavut-Sırp sorunu olduğu unutulmamalıdır. Kosova sorunu, *bratstvo i jedinstvo*⁷⁰ sloganıyla kurulan Yugoslavya Federasyonu için bir topuk kemiği olduğu söylene abartılı değildir. Nüfusu çoğunlukla Arnavut olan (“Kosova sorunu”) Kosova, 20. yüzyılın ikinci yarısı boyunca – Tito Yugoslavya’nın başında olduğu yıllar – federasyonda kendi yasal konumunu düzeltmek için sürekli mücadele etmekteydi. Siyasi bağımsızlığı ve Arnavutluk’la birleşmelerini gerçekleştiremeyen Tito’nun yönetimindeki Kosovalı Arnavutlar, bir azınlık olarak ılımlı bir politika takip ederek kendi ilerleyici haklarını geliştirmeyi amaçladılar. Yugoslavya komünistlerin ulusal-kurtuluş ve anti-faşist savaşı sırasında Kosovalı Arnavutlara daha önceki haksızlıkların ve tarihi hataların tekrarlanmayacağına dair komünist partizanlar tarafından söz verilmiştir. Hatta onlara proletarya diktatörlüğü altında bir kardeşlik toplumunun kurulması söylenmiştir.

Tito’nun yönetimindeki Kosovalı Arnavutların siyasi tarihi⁷¹, Arnavutluk ile birleşmenin hayali – bu fikri savunanlar komünist siyasi kurumları tarafından irredentist Arnavut olarak nitelendirildi – ile anti-ulusal ve şiddetli baskılar arasında değiştiği denebilir.⁷² Yugoslavya komünist yönetimi altındaki Kosova’nın ilk yirmi yılı, Kosovalı Arnavutların bölgelerinde Sırp

⁷⁰ “*Kardeşlik ve beraberlik*”, Yugoslav Komünistlerinin Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın ünlü sloganıydı ve İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Yugoslav işçi sınıfının birlikte yaşama modeli olarak ilan edildi. Bu slogan aracılığıyla tüm etnik, ırksal ve dinî farklılıklarla tüm Balkan halklarının komünist ideolojinin altında birlikte bulunacağı fikrini açıklamak amaçlanmaktaydı. Balkan etnik milliyetçiliğini geçmesini amaçlayan sistematik bir politikaydı. Karl Marx’ın dediği gibi: İşçilerin hiçbir ulusu yoktur. Bk. Stipe Mesic, *The demise of Yugoslavia: A political memoir*, Budapest: Ceu Press, 2004, s. 246.

⁷¹ Arnavutların siyasî tarihi hakkında genel bir değerlendirme için bk. Hysamedin Feraj, *Skicë e mendimit politik shqiptar*”, Shkup: Logos-A, 2010, s.15-88.

⁷² Yugoslavya’nın genel tarihi için bk. John B. Allcock, *Explaining Yugoslavia*, London: Hurst & Company, 2000, s. 67-100.

hâkimiyetini yaymaya çalışan Rankoviç'in siyasal vahşi şiddeti ile karakterize edildi. Rankoviç, Yugoslavya'nın en sert İçişleri bakanıydı ve "devirinceye kadar, 1966'nın temmuzunda, komutası elinde olan güvenlik güçleri kullanarak Kosova'yı şiddetli bir demir yumrukla hükmetti."⁷³ İrredentist, ayrılıkçı ve milliyetçi ya da sistemin muhalifleri olarak nitelendirilen binlerce Arnavut, devletin şiddet ve teröre dayalı bir strateji yoluyla öldürüldü. Hatta Türk-Yugoslav Müslüman nüfusun göç ettirmesi beyannamesi kapsamında 175 bin Müslüman Arnavut Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldı.⁷⁴ Bu süre zarfında Kosova yasal açıdan Sırbistan Cumhuriyeti'nin özerk bölgesi olarak tanımlandı. Bu süre zarfında Kosova'nın resmi adı Kosova Metohija'ydı ve çatışma, 'sosyalizmin inşası adına' yüksek vergilerin toplanmasını ve silahların teslim edilmesini gerektiren Sırbistan ve Yugoslavya hükümetinin sistematik bir şiddetiyle nitelendirildi. Bu dönemde de 1920 ile 1930 yılları arasında yaşanan Türkiye'ye birinci göç dalgasından sonra ikinci büyük göç dalgası da yaşandı.⁷⁵ Kosova'nın yasal konumu 1963 yılında özerk bölge statüsünü kazanarak ilerledi. Unutmayalım ki Arnavutlar Mareşal Tito döneminde birtakım haklar elde etmişlerdir ama bu kolay olmamıştır. Lakin şiddetin gerçeği çok değişmedi. Yani "bu dönemde de büyük boyutlara varan baskı ve zorluklarla karşılaşmışlardır. Örneğin Vasa Cubriloviç adlı aşırı Sırp Milliyetçisi bir tarihçi Mareşal Tito'yu gönderdiği raporda "Yugoslavya ancak etnik olarak pür olursa barışa ve ekonomik gelişmeye kavuşabilir" diyordu.⁷⁶ Yani Yugoslavya'nın azınlık sorunu, başlığını taşıyan raporda Cubroloviç, Kosovalılar dâhil tüm azınlıkların ordunun acımasızca ve sistematik olarak temizlenmesiyle yok edilebileceğini belirtmiştir. Tito bu raporu dikkate almış ve 1945-1951 arasında Cubroloviç'i devlet bakanı yapmıştır. Bu kapsamda Tito on binlerce Arnavutu Türkiye'ye gönderdi."⁷⁷ Bakan Rankoviç ve onun güvenlik sistemi bölgede yetkisini kontrolsüz kullanmaya devam ettirmiştir. Bu hükümetin bir başka icraatı da Arnavutların milli bayrağının yasaklanması ve Sırp Hırvatçasının tek resmi dil yapılmasıydı. Yani, Yugoslavya'da Kosova ve Arnavutların yasal ve gerçek konumu, uygulamalar açısından ancak emperyalist güçler tarafından sömürgeleştirilmiş milletlerle mukayese edilebilirdi. Kosova özerk bölge statüsünü kazandıktan sonra Arnavutların durumu biraz düzeldiyse de Yugoslavya'nın diğer

⁷³ Oliver Jens Schmitt, *Kosova: Histori e shkurtër e një treve qendrore Ballkanike*, Prishtinë: Koha, 2012, s. 176.

⁷⁴ Kosova'da komünist iktidarın ilk yirmi yılının ayrıntılı bilgileri için bkz. Tim Judah, *Kosovo: What Everyone should Know*, Oxford: Oxford University Press, 2008, s.51-54.

⁷⁵ Arnavutlar tarafından Kosova halkı için tasarlanan planlar için bk. Rexhep Qosja, *Çështja Shqiptare: Historia dhe Politika*, Tiranë: Botimet Toena, 1998, s. 151-180.

⁷⁶ Bkz. Vaso Cubrilovic, "The Expulsion of the Albanians – Memorandum (1937)", Robert Elsie: Text and Documents of Albanian History, http://albanianhistory.net/1937_Cubrilovic/index.html, eri, (2 Nisan, 2017).

⁷⁷ Mehmet Hişyar Korkusuz, *Mukaddime'den Muahhire'ye: Modern Dünya'nın, Ulus-Devlet'in, Din'in ve Milliyetçilerin Ekonomi, Kültür ve Siyaset atlası*, İstanbul: Bilgi Sanat ve Kültür, 2012, s.566.

milletlerine göre durum hala çok ağırdı. Elbette “bu düzenlemedeki en önemli şey, Kosova’nın bugünkü sınırlarında ilk kez bir idarî birim olarak tanımlanmasıydı. İlk defa Yugoslavya’da Arnavutların bulunmaları hakkı da tanındı.”⁷⁸ Zamanla, bölgede durum ve Arnavutların çoğunlukla oldukları Kosova’daki durum, yavaş adımla olsa da düzeldi. Rankoviç’in düşüşünden ve özellikle Yugoslavya komünist devleti içerisindeki Arnavutların haklarının ilerletilmesini gerektiren 1968 protestolarından sonra Kosova’nın çoğunluk nüfusu için yeni bir safha başlatıldı. Arnavutlar, siyasi elitlerin büyük çabaları ve genelde köylüler tarafından yapılan kararlı protesto gösterilerinden sonra Arnavutça ilk devlet üniversitesini açma hakkını elde etmeyi başardılar.

Yugoslavya sisteminde Kosova’nın yasal konumunun ilerletme süreci, anayasa değişiklikleri yoluyla Kosova en yüksek yasama organı olan meclisini, Yürütme Konseyini ya da Kosova hükümetini, yargı sistemini ve Anayasa Mahkemesini kurarak 1974’te sona erdi. Ekonomik kalkınma ve özellikle Kosova’nın eski özerk bölgesinin sanayileştirmesi belirgin ilerleme kaydetti. Unutulmamalı ki; Kosova’nın ekonomik açıdan eski Yugoslavya’nın en fakir parçası olması ve ideolojik ya da etnik baskısının büyük ölçüde devam etmesi Sırbistan’a bağımlı kaldığını göstermekteydi. Bütün bunlara rağmen “günümüzde 70’li yıllar Kosovalı Arnavutlar tarafından altın yıllar olarak görülmektedir. Çünkü Kosovalı Arnavutlar, bu yıllarda Yugoslavya sınırları içindeki milletler arasında en özgür, en eğitilmiş ve en iyi durumdaydılar. Bu altın yıllar yalnız Kosova için geçerli değildi ve de Yugoslavya için de en güzel yıllardı.”⁷⁹ Federal hükümet ödün vererek onayladığı 1974 Anayasası “Kosova-Sırbistan ilişkilerini sakinleştirdi ve taleplerini bir şekilde dengeledi.”⁸⁰ Ancak yine de bu yorum abartılmış bir Yugoslavya nostaljisidir.

Kosova’daki etnik gruplar arasındaki çatışmaların yeniden ortaya çıkmasının ve Enverci devrimcilerin ilk unsurları, Marşal Tito’nun ölümünden sonra ve özellikle ölümünün birinci yıldönümünün arifesinde ortaya çıkmıştır. Mart ve Nisan 1981’de ya da Tito’nun ölümünün birinci yıldönümünün arifesinde Kosova genelinde komünist sistemine karşı toplumca protesto gösterileri düzenlendi; bu protestoya katılım Yugoslav sosyalizm sisteminin temellerini ve kardeşlik-birlik hayallerini sarsmıştır. Bu protesto gösterilerinin ana talebi, Kosova Yugoslavya içinde cumhuriyet olmasıdır. Diğer talebi ise Marksizm-Leninizm’in hayatta kalmasıydı.

⁷⁸ Jens Schmitt, s. 177.

⁷⁹ Judah, s. 55.

⁸⁰ Gazmend Zajmi, “Kosova’s Constitutional Position in the Former Yugoslavia”, Ger Duijzings, Dusan Janjic, and Shkelzen Maliqi (Ed.), *Kosovo/Kosova: Confrontation or Coexistence*, Nijmegen: Peace Research Centre of the University of Nijmegen, 1996, s. 98.

Ancak o dönemin siyasi düzeni, 1981 yılının protestolarını şiddet uygulayarak bastırdı ve çoğunlukla genç olan birçok kişi tutuklandı. “1981 yılının Mart ile Kasım ayları arasında 584,373 Kosovalı – yetişkin nüfusun yarısı – gözaltına alındığı ve sorgulandığı” gerçeği de unutulmamalıdır.⁸¹ Bu protesto gösterilerinden sonra, Kosova komünist partisinin liderliğindeki kurumların temizlenmesine başlanmıştır. Revizyonistlerin siyasal farklılaşması olarak adlandırılan bu temizleme, önümüzdeki birkaç yıl içerisinde 1974 Anayasası ve özerkliğini askıya almasıyla sona ermiştir.⁸² “Slobodan Milosović’in 28 Haziran 1989 tarihinde Kosova’da, “Fusha e mellenjave”de (karatavuk ovası) toplanan bir milyon Sırp önünde yaptığı tehditkâr konuşmasıyla, Yugoslavya hızlı bir dağılma sürecine doğru yol almıştır. Tam o yeşil ovada, altı yüz yıl önce bir Sırp şehzadesi, güçlü Osmanlı Sultanı tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Sırpların, Hristiyanlığı İslam’dan korumak için “kahramanca” mücadele ettikleri bu savaş için birçok destan yazılmıştır. Miloseviç, bu savaşı hatırlatarak Sırp ulusunun ‘beşiği’ olan Kosova üzerindeki ahlakî ve tarihsel hakları, kendi rejimi tarafından siyasal hakları şiddetle bastırılmış Arnavut çoğunluğun haklarından daha üstün olduğunu savunmuştur. Aynı zamanda, yakında Slovenya (1991), Hırvatistan (1991-1995) ve Bosna (1992-1995) arasında savaşlara yol açacak olan toprak hâkimiyeti ve genişleme hırslarını hatırlatmıştır.⁸³ Böylece, 1989 yılında, doğrudan Sırbistan Bilim Akademisi tarafından tasarlanan ‘*Sırp mezarlarının bulunduğu yer Sırbistan’dır*’ adı altında Büyük Sırbistan projesinin uygulanması başlanmıştır. Bu Büyük Sırbistan yaratma girişimi, 20. yüzyılın son on yılında temel özgürlükler üzerinde baskı oluşturacak bir sistem haline gelmiş ve Kosova’da bir yandan Arnavutlar, diğer yandan Sırplar olmak üzere özel bir tür ırkçılık yaratmıştır. Söz konusu proje, Sırp ordusu ve polislerinin Kosova’da ‘katliam’ yapması ile sonuçlanmıştır. Bunlar, siyasi anlaşmazlıklar ve insan hakları sorunları gibi Kosova sorununun uluslararasılaşmasının ilk kıvılcımları olduğu ifade edilebilir.

⁸¹ Dukagjin Gorani, *Orientalist Ethnonationalism: From Irredentism to Independentism: discourse analysis of the Albanian ethnonationalist narrative about the National Rebirth (1870-1930) and Kosovo Independence (1980-2000)*, Cardiff: Cardiff University, 2011, s. 215.

⁸² Tito ölümünden sonra Yugoslavya ve Kosova’daki olaylar hakkında kısa bir tarih ve Kosova’nın genel tarihi için bk. Noel Malcolm, *Kosovo: a short history*, London: Macmillan, 1998.

⁸³ Andrea Lorenzo Capussela, *Shtetndërtimi në Kosovë: demokracia, korrupsioni dhe BE-ja në Ballkan*, Prishtinë: Koha 2015, s.13. Sırbistan’ın beşiği olarak Kosova miti hakkında daha detaylı bir çalışma için bkz. Bieber, Florian: “Nationalist Mobilization and Stories of Serb Suffering: The Kosovo myth from 600th anniversary to the present”, *Rethinking History*, Vol. 6, No.1, 2002, s. 95-110; Dejan Djokic, “Whose myth? Which Nation? The Serbian Kosovo myth revisited”, Janos M. Bak ve Diğerleri, *Uses and abuses of the Middle Ages: 19th-21st Century*, Munich: Wilhelm Fink, 2009, s.1-30.

2.2. Uluslararası Bir Sorun Olarak Kosova: Teorik Yorumlar

Aslında bir savaşın veya çatışmanın başlangıcı ve bitişi ile ilgili bütün tarihler tahminen yazılmıştır. Bu yüzden, Kosova sorununun uluslararası bir sorun olduğu ve dünya kamuoyunun ve küresel siyasi karar verme merkezlerinin dikkatini çektiği tarih de birer tahmindir. Kosova sorunu, 1989 yılında Kosova'nın özerkliği askıya alındığından 2008 yılında Kosova Meclisi tarafından 'tek taraflı' bağımsızlığı ilan edilmesine kadar geçem süre boyunca, yani yaklaşık 20 yıl süren bir uluslararası bir sorundur. Burada birkaç alt dönem söz konusudur. Örneğin, Siyasi anlaşmazlıklar, barışçıl ve bazen şiddet içeren protestolar, paralel bir devlet sistemi ve sivil direniş (1991-1999)⁸⁴ dönemi. 1998-99 yılları arasında savaş, NATO askerlerinin müdahalesiyle sonuçlanan uluslararası destekli Sırp-Arnavut müzakereleri gibi olaylarla dolu olan bu dönem, başarısız olan Viyana görüşmeleri ve Troika'nın⁸⁵ son çabalarından sonra Kosova halkının temsilcileri tarafından tek taraflı bağımsızlık ilan edilmesiyle sona ermiştir. Bu noktada Kosova sorununun örgütlü uluslararası topluluğu böldüğü vurgulanmalıdır. Irak savaşında olduğu gibi, Kosova ile ilgili uluslararası eylem, hükümetler ve uluslararası siyaset gözlemcileri arasında sert tartışmalara neden olmuştur. Kosova'ya yapılacak uluslararası tepki, bazıları tarafından 21. yüzyıldan klasik iktidar politikasının bir dönüş örneği görülebildiği gibi, 21. yüzyılın yeni bir tarzının evrensel değerleri tarafından şekillendirilen yeni bir uluslararası anayasal düzeninin ortaya çıkmasının bir tohumu olduğu söylenebilir.”⁸⁶ Kosova sorununun karışık bir durum olduğunu uluslararası toplum denilen toplumun Kosova özgürlüğünü destekleyen ABD, İngiltere, Almanya⁸⁷, Türkiye⁸⁸ vd. ve Sırbistan yanlıları olan Rusya ve tarafsız Çin olmak üzere ikiye bölünmesi göstermekteydi.⁸⁹

⁸⁴ 90'lı yıllarda Kosovalı Arnavutların sivil direnişi için bk. Howard Clark, *Civil Resistance in Kosovo*, London: Pluto Press, 2000.

⁸⁵ Troika grubu ABD, AB ve Rusya'nın temsilcilerinden oluşur.

⁸⁶ Marc Weller, *Shtetësia e kontestuar: Administrimi ndërkombëtar i luftës së Kosovës për pavarësi*, Prishtinë: Koha, 2011, s.33.

⁸⁷ Kosova krizi sırasında Almanya üretildiği dış siyaseti için bk. Joschka Fischer, *Vitet kuq e gjelbër*, Prishtinë: Koha, 2007.

⁸⁸ Türkiye, 'Adriyatikten Çin seddine kadar' açılış fikrini ilan eden Başbakan Özal ile 1990'lı yıllarda Arnavutların lideri İbrahim Rugova'ya bir resmî toplantıda ev sahipliği yapan ilk devlet oldu. Toplantı 1992'de yapıldı ve dostça bir toplantı olmasına rağmen, Türkiye Kosova'yı bağımsız bir devlet olarak tanımayı reddetti. Ayrıntılar için Bkz. Barry M. Rubin ve Kemal Kirişçi, *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, London: Lynne Rienner Publishers, 2001, s. 61. Kosova savaşı sırasında Türk siyasetini daha ayrıntılı bilmek için ise bkz. L. Doğan Tılıç, *Kosova: Milliyetçiliğin pençesindeki kartal*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1999, s. 173-179.

⁸⁹ Rusya tutumu için bkz. Abit Hoxha, "Russia's Foreign Policy in Kosovo", *E-relations*, 2012, <http://www.e-ir.info/2012/05/12/russias-foreign-policy-in-kosovo/> (23 Mart, 2017).

Sırbistan'ın katliamı ve terörünün durdurulmasının son çözümü olan NATO askerlerinin müdahale etmeleri uluslararası toplumun şiddetle ikiye bölünmesine neden olmuştur. Sorunun karmaşıklığından kaynaklanan uluslararası toplumda bu bölünme akademik hayatta da yansıtılmıştır. Bazı yazarlar, Kosova denilen sorunla ilgili kendi felsefi ve bir ölçüde de ideolojik düşüncülerini ortaya koydular. Habermas, Kissinger, Chomsky gibi isimlerin katıldığı bu tartışma, bir yandan egemenlik, uluslararası hukuk ve bağımsız bir devletin işleyişine müdahale etmeme ilkesi üzerinde, diğer yandan da sivilin ve neo-liberal hümanizmin korunması için ahlakî zorunluluk üzereydi. Yani, medeni dünya'nın mezalimi durdurma görevi ile ayrıcalık olarak egemenlik ve yasa ile ahlak arasında bir çatışmaydı. Gerçekçi veya real-poetik bir perspektiften bakıldığında, Kosova'daki sorun Sırbistan'ın bir iç sorunuymuş ve dış müdahale mevcut uluslararası düzenle tamamen çelişiyordu. Diğer yandan, liberal perspektiften bakıldığında, insan haklarının ihlal edildiği Kosova sorunu uluslararası bir sorundu ve mevcut tüm uluslararası sistem ve meşruiyeti çatışmada bozulmuş ve itibarsızlaştırılmış durumda olmasından uluslararası toplumun katılımını gerektiriyordu. Marksist perspektiften bakıldığında, bu krize müdahale yalnızca Batılı bir emperyal savaş ve hümanizm ve insan haklarının korunması adına gerçekleşen sömürgecilerin bir siyasi küstahlığıydı.⁹⁰ Örneğin Marksist bir yazar olan Slavoj Žižek'e göre,

“NATO'nun Yugoslavya'da 'militarist hümanizm' veya 'militarist barışcılığ'ın (Ulrich Beck) temsilcisi olarak müdahale etmesiyle ilgili sorun, yukarıdaki ifadenin kendi pozisyonun gerçeğini doğrudan yalanlayan Orwellian tezadı – '1984' adlı kitabının 'Barış Savaştır' sloganını hatırlatıyor – olduğundan değil... Sorun, bu saf etik ve yardımseverlik yasallaştırma uluslararası müdahaleyi tamamen depolitize ederek iyi belirlenen bir siyasi savaştaki müdahaleye değil, tamamen ahlaki nedenlere dayalı bir insanlık felaketindeki müdahaleye dönüştürmesidir.”⁹¹

Bir taraftan Chomsky önderliğinde müdahale etmeme yanlılar egemenlik ve uluslararası hukuka dayanarak müdahale etmemeyi yasallaştırdılar ve diğer taraftan liberal yanlılar müdahaleyi gerekli ve kaçınılmaz olarak değerlendirdiler. Liberal yanlılara göre, bu müdahale gayrı insani davranışların yeri olmayan idealist bir dünya inşa edilmesine yardımcı olacaktı. Yani, liberal yanlılar “Never Again” (Bir Daha Asla) sloganını yeniden doğruluyorlardı. Bir yandan Amerikalı akademisyen Chomsky alaycı bir dille “Kosova krizinin hırs ve vizyoner heyecanlarını her zamankinden daha fazla kışkırttığını ve bu olayın tarihte görülmemiş bir

⁹⁰ Alain Badiou, *Polemics*, London: Verso, 2006, s. 62-72. Self-determinasyon kavramına Marksist perspektif ile genel bir bakış için bkz. Vladimir I. Lenin, *Mbi të drejtën e kombeve për vetëvendosje*, Tiranë: Rilindja, 1981, s. 4-24.

⁹¹ Slavoj Žižek ve Agon Hamza, *From Myth to Symptom: the case of Kosovo*, Prishtinë: Kolektivi Materializmi Dialektik, 2013, s.29.

değişime ve ‘acımasızlığın bitmesine dayalı idealist yeni bir dünya’ önderliğinde ahlakî bir adalet çağına doğru yol açtığını” savundu.⁹² Öte yandan Habermas, Kosova’daki savaşın siyaset bilimi ve felsefede geniş bir biçimde tartışılan bazı temel soruları ele alınmasına neden olduğunu ve İttifak’ın hava harekâtlarını geleneksel savaştan farklı bir şey olarak nitelendirdiğini söyledi. O zamanda, Kosova savaşında insan hakları politikasının ikilemi ve güç politikasından küresel sivil topluma doğru bir geçiş girişimiyle uğraşıldığını savundu.⁹³ Habermas’ın, Kosova savaşı ve özellikle bombalama eyleminin şekli geleneksel olmadığı düşüncesine uluslararası ilişkiler profesörü Eliot Cohen de katılmıştır. O, “Kosova savaşı, geleneksel Amerikan savaş yöntemlerinden uzaklaştığını; Amerika Birleşik Devletleri, 19. yüzyılın ortalarından beri mevcut savaş tarzını tamamen farklı olan ve hala tamamen uyumlu olmayan bir çatışma tarzına basitçe ve doğrudan dönüştürdüğünü ve Kosova savaşı kendi içinde savaşın kristalleştirdiği bu değişikliğe neden olmadığını”⁹⁴ savundu. Hatta Çekya cumhurbaşkanı ve muhalifi, Vaclav Havel ileri giderek Kosova’nın ulusal devletin ve Vestfalya egemenlik kavramının sonunu işaret ettiğini ve NATO tarafından Yugoslavya’da Sırp askeri hedeflerinin bombalanması, devletlerin hakları üzerinde insan haklarını koymak olduğunu söyledi. O, “Yugoslav Federal Cumhuriyeti’nin, BM’den doğrudan herhangi bir yetki almayan ittifak tarafından saldırıya uğradığını ve ittifakin insan haklarına ve aklın ve uluslararası yasal belgelerin gerektirdiğine uygun hareket ettiğini”⁹⁵ ifade etmiştir.

Kısaca, tarihte görülmemiş bir sorun olarak Kosova savaşı, şiddet olmayan yeni bir dünya inşa edilmesi için liberalleri teşvik etmekle kalmadı, aynı zamanda konvensiyonel savaş anlayışlarını da değiştirdi. NATO’nun insani müdahalesi, daha çok sivil toplumun ve dünya barışının oluşturulmasına yönelik bir adım olarak görülmüştür. Ancak Kosova savaşı nasıl oldu ve NATO’nun ilk bombalamalarına kadar nasıl gelindi? Kosovalı Arnavutlar paralel sistemde nasıl örgütlendirildiler? UÇK (Kosova Kurtuluş Ordusu) yeni dengelerin oluşumunda ve statükonun zayıflatmasında nasıl bir rol oynadı? Uluslararası toplum çatışmaya aracılık etmede nasıl bir rol oynadı ve Rambouillet konferansının rolü neydi? Bu hususları açıklamak gerekmektedir.

⁹² Naom Chomsky, *The new military humanism: Lessons from Kosovo*, London: Pluto Press, 1999, s.1.

⁹³ Jürgen Habermas, “Bestiality and humanity: a war on the border between law and morality”, *Die Zeit*, 54, 18, 29 Nisan, 1999.

⁹⁴ Eliot A. Cohen, “Kosovo and the New American Way of War”, by Andrew J. Bacevich and Eliot A. Cohen (Ed.), *War Over Kosovo Politics and Strategy in a Global Age*, New York: Columbia University Press, 2001, s. 38.

⁹⁵ Vaclav Havel, “Kosovo and the End of the Nation-State,” *The New York Review of Books*, Vol. XLVI, Number 10 (June 10, 1999), s. 6.

2.3. 90'lı Yıllar: Paralel Sistem ve UÇK

Kosova ve Kosovalı toplum 1989 yılından beri daha sonra 'barışçı direniş' olarak adlandırılacak genel direniş teşkilatlandırmaya başladığı göz önünde tutulmalıdır. Yugoslavya Yazarlar Derneğ'in bir parçası olan Kosova Yazarlar Derneği ve dönemin aydınları, zamanın gereğinden hareketle, yakında Kosova Demokratik Birliğine dönüştürülecek siyasi ve entelektüel bir direniş teşkilatlandırmaya başladılar. Bu barışçıl ve entelektüel direniş Miloseviç'in diktatör rejimi tarafından reddedilmiştir. Bu siyasi partinin adı bile, Kosova Demokratik Birliği, Arnavut asillerin Arnavut toprakları savunmak için teşkilatlandırmaya toplandıkları Prizren Birliği ile eşanlamlıydı. Prizren Birliği, 19. yüzyılın milliyetçi hareketin ve Arnavut milliyetçiliğinin bir ürünüydü. Bu adlandırma, Kosova Demokratik Birliği, 19. yüzyılın milliyetçi hareketin ve Arnavut milliyetçiliğinin doğrudan ortaya çıkmasının bir göstergesiydi. LDK bu örgütlenme aracılığıyla kamu siyasi ve sosyal yaşamı organize etmekle birlikte Kosova'da Arnavut milliyetçilik hareketi oluşturulmasını ve Kosova sorunlarının tamamen ortadan kaldırılmasını amaçlıyordu. Kuşkusuz, bu siyasi örgütlenmenin arka planında günden güne daha vahşi hale gelen Miloseviç rejiminin şovenizmine karşı direnç fikri duruyordu. 90'lı yıllarda yaşanan durum egemenlik çatışması gibi tanımlandı ve "Anayasasını oluşturmak için kendi (en azından önceki) imtiyazını kullanarak Kosova Meclisi, daha sonra yeni Kosova Anayasasını hazırladı ve onayladı. Bu anayasa, Kosova'yı 'Arnavut halkı, diğer halkların üyeleri ve ulusal azınlıkların demokratik, egemen ve bağımsız bir devleti' olarak tanımlanmıştır.⁹⁶ Ancak, resmi bağımsızlık ilanı referandum ile onaylanmak için bir yıl sonra, yani 22 Eylül 1991 tarihinde gerçekleşmiştir. Referenduma seçmenlerin yaklaşık 87%'si (Etnik Sırplar oylamayı boykot etti) katıldı ve sonuçları yaklaşık (yüzde yüz) 100% oranında bağımsızlık lehineydi."⁹⁷

Ancak bu durum, açık bir *apartheid* haline dönüşmüştür. Sırplar, Kosova'nın genel nüfusunun %5'i olmalarına rağmen Miloseviç rejiminin işbirlikçileri olan küçük bir Arnavut grubu ile birlikte devleti ve her kamusal alanı kontrol etmişlerdir. Diğer taraftan, bu yıllar boyunca Arnavutlar, dönemin siyasi ve etnik sorunlarına rağmen, özel sektörü kontrol etmişlerdir. Bu durum, Avusturyalı albanolog Oliver Jens Schmitt tarafından da şu şekilde ifade edilmiştir:

"Dikkatini Slovenya ve Hırvatistan'daki gelişmeler üzerine tamamen odaklanan Avrupa tarafından hiç fark edilmeyen Sırp devleti, vatandaşlarının önemli bir bölümünün haklarını mahrum bırakma politikasını yürüttü. Kosovalı Arnavutların tepkisi pek çok gözlemciyi şaşırttı – ve Batı'daki birçok devlet liderinin bölgeye neredeyse

⁹⁶ Weller, s. 89.

⁹⁷ age., s.89.

hiç dikkat etmemesini sağladı. Sırp şiddet siyasetine karşı direnişin amacı Sırp silahlı kuvvetler, özel polis ve paramiliterlerin büyük sayısının karşısında başarılı olma ihtimali düşük olan silahlı isyana başvurmak değil; barışçıl ve şiddetsiz direniş yoluyla Kosovalı Arnavutların taleplerinin meşruiyetini ortaya koymasaydı. Aslında, anayasayı şiddet ve baskıyla değiştiren Kosovalı Arnavutlar değil, Sırp hükümetiydi. Kosovalı Arnavutlar, Batılı gözlemcilerin 'paralel toplum' olarak adlandırdığı bir sistem kurdular.”⁹⁸

Bu koşullar altında Kosovalı Arnavut toplumunun yaygın bir organizasyonu olan bu paralel toplum, babası ve dedesi Sırp çetnik güçleri tarafından öldürüldüğü için yetim büyüyen ve tanınmış filologlardan biri olan İbrahim Rugova'nın LDK'si tarafından organize edildi ve yönlendirildi. Bu paralel toplum, Lech Walesa'nın Solidarnosc (Dayanışma) sendikaları tarzında örgütlenmiştir. Ancak bu köklü ayırım yapmıştır: LDK'nın idari yapıları tarafından organize edilen ve Kosova'nın istihbaratı tarafından tasarlanan bu paralel toplum aşırı ideolojik, kapsayıcı ve içe doğru bir hareketti. Bu paralel toplum içinde sağlık, eğitim vb. dâhil olmak üzere paralel bir devlet de teşkilatlandırıldı ve ana Arnavut diasporasının sürekli aylık katkısı olan Yüzde Üç Fonu tarafından finanse edildi. Bu tür toplumsal örgüt, Sırp'ların Kosova'yı işgal etmesine bir tepki ve direniş ve sanayileştirilmemiş bir devletin eğitim görmemiş ve siyasetten kısıtlanmış bir toplumunun klasik bir hayatta kalma mücadelesi ötesinde bir şey değildi. Bu yıllar boyunca Sırp yetkilileri tarafından Arnavut halkın insan hakları ve temel özgürlükleri sistematik bir şekilde ihlal edilmiş ve aynı zamanda devlet okullarında Arnavutça eğitimi yasaklanmıştır. 1990 yılında binlerce Arnavut öğrenci zehirletildi ve özellikle “1999 yılının Mart sonu ve Nisan ayı başında Yugoslav basını, binlerce Arnavut öğrencinin esrarengiz bir şekilde hastalandığını bildirdi.”⁹⁹ Arnavutça eğitim yasağına tepki olarak ve “toplumsal yaşantının çoğunun Sırplaştırılmasına rağmen, Kosovalı Arnavutlar kendi yapılarını, eğitim ve sağlık sektörlerini kurmuştur. Bu strateji diasporanın Yüzde Üç Fonu tarafından önemli ölçüde finanse edildi. Bu sistem, 1993 yılında toplam 20.000 öğretmenin maaşlarını ve 317.000 öğrenci ve 12.000 lisans öğrencisinin öğretim masraflarını karşılamıştır.”¹⁰⁰ Bu dersler, “okul-ev”¹⁰¹ olarak adlandırılan özel evlerde yapıldı. Bu paralel devlet 90'lı yıllarda gelişti ve İbrahim Rugova kendi fikirlerine sonuna kadar sadık kalarak barışçıl ve genel bir sivil direniş yoluyla

⁹⁸ Jens Schmitt, s. 248.

⁹⁹ Julie Mertus, *Kosovo: How Myths and Truths Started a War*, Berkeley: University of California Press, 1999, s.187.

¹⁰⁰ Jens Schmitt, s. 249.

¹⁰¹ Bu eserin yazarı, gönüllü olarak kendi özel evlerini gündüz okula ve gece konuta dönüştürmek için gönüllü olarak veren Kosovalı Arnavutların özel evlerinde örgütlenen bu okul ağının bir parçasıydı. Tabii ki, bütün bu ev okullar herhangi bir maddi faydası olmadan bir siyasi bilincin kararı olarak verildi. Çünkü eğitim de -özellikle okul ağı - Miloseviç rejimine karşı bir direniş aracı haline geldi. Bunun hakkında bkz. Veton Surroi, “Kthimi te gjuha e sharrëxhinje”, 1 Ocak 2017, Koha Ditore, <http://archive.koha.net/?id=31&o=1610> (3 Nisan, 2017).

uluslararası toplumun ilgisini çekmeyi ve son aşamada Kosovalı Arnavutların siyasi taleplerini gerçekleştirmeyi başardı. Nihai hedef, 1990'lı yıllarda duyurulmuş Kosova'nın bağımsızlığı ve egemenliğini tanımak için uluslararası toplumu ikna etmektir.

1998 yılı Sırp-Arnavut çatışmalarının şiddetinin artırıldığı, Kosova'nın dönüm noktasının ve yeni bir güç dengesi yaratmanın yılıydı. Kosovalı Arnavutlar bu dönemde Kosova Kurtuluş Ordusu adlı bir gerilla kuvveti kurdular. UÇK'nin artan faaliyetleri sonucunda, Kosova'da bulunan statüko beklenmedik bir şekilde sona erdi. Aynı zamanda, 90'lı yıllarda Arnavutların siyasi lideri ve uluslararası toplumun gözdesi olan hümanist İbrahim Rugova,¹⁰² ilk defa (Kosova Kurtuluş Ordusu) UÇK'nin erkek ve kızlarına karşı şöhretini kaybetmeye başladı. "1998 yılının Mart ayında uluslararası toplum tarafından Kosova'daki çatışmanın durumu ve uygun bir çözüm bulunması üzerine 9 aylık bir diyalog başlanmıştı. Bu dönemde farklı zamanlarda Yugoslavya'ya karşı NATO hava bombardımanının başlatılması gerçek bir fırsat gibi görüldü."¹⁰³ Uluslararası toplumun ön plana çıktığı ilk sorunu UÇK'nin kim olduğu ve ne gibi bir ideoloji temsil ettiği ve Kosovalı Arnavutların cumhurbaşkanı ve LDK lideri tarafından Sırbistan'ın terör örgütü olarak adlandırılan bu örgütün talepleri neydi gibi sorularına cevap bulmaktı.

Bir grup Arnavut gönüllüler ve çoğunlukla kan bağı olanlardan teşkil edilmiş olan Kosova Kurtuluş Ordusu, İbrahim Rugova'nın hareketinin fiyaskosu ve Kosova'nın statüsünü çözme başarısızlığından sonra askeri direnişe başladı. 90'lı yılların tarihsel olayların bir sonucu olan UÇK, Kosova Demokratik Birliği'nin bir antipodu (karşıtı) ve bu ordunun ilk ve son amacı Yugoslav ordusuna karşı sistemli bir savaş yapmasıydı. UÇK başta ideolojik açıdan solcu ya da Marksist-Leninist ve Enverist olduğu dünyaca bilinmektedir. Çünkü UÇK'nin kurucuları Marksist bir hareket olan Kosova Kurtuluş Ulusal Hareketi'nin üyeleri veya eski üyeleri idi. Bu hareketin kurucuları bir süre için Amerika Birleşik Devletleri'nin kara listesinin bir parçasıydı.¹⁰⁴ "Kosova Kurtuluş Ordusu, yayılmış silahlı çatışmalar çerçevesinde nispeten kısa bir süre için oluşturulmuş olsa bile, Soğuk Savaş'tan sonra döneminin en başarılı

¹⁰² İbrahim Rugova hakkında bk. Judah, s. 69-71.

¹⁰³ Ales J. Bellamy, *Kosovo and International Society*, London: Palgrave Macmillan, 2002, s. 67.

¹⁰⁴ United States of America, "Blocking Property of Persons Who Threaten International Stabilization Efforts in the Western Balkans", Executive Order 13219, 27 Haziran, 2001, https://permanent.fdlp.gov/fbb/library/fac_bro/balkans.pdf (12 Nisan, 2017).

ayaklanmalarından biriydi. O, savaşın siyasi ve askeri yönlerini entegre etmek anlamına gelen bir terim olan “Dördüncü Nesil Savaş” yirminci yüzyılda zirve yapmıştır.”¹⁰⁵

UÇK tarafından organize edilen bu direniş stratejisi esasen ve stratejik olarak savunma amaçlı bir savaş ve taktikleri gerilla savaşları gibiydi. UÇK’yi diğer gerillalardan – Maocu, Marksist, milliyetçi ya da sağcı – ayıran şey, Sırp sivillere yönelik terör saldırıları yapmamasıydı. Yani, UÇK sivilleri asla hedeflemedi, bir politika ve savaş aracı olarak sivillere karşı saldırılar yapmadı. Gerçekten de “UÇK, tarihteki en başarılı askeri örgütlerden biri olarak yer almalıdır. Başarısı askeri becerileriyle hiçbir ilgisi yok, hiçbir çatışmada kazanamadı. Başarısının nedeni, doğru zamanda doğru yerde ortaya çıkmasıydı.”¹⁰⁶ Sırbistan tarafından bir terör örgütü olarak ilan edilen UÇK’nin iyi düzenlenmiş savaşı ve Arnavut askeri direnişine karşı bir intikam olarak Sırp ordusu tarafından işlenen katliamlar, uluslararası toplumun askeri müdahalesini hızlandıran başlıca faktörlerdi. Ancak, askeri müdahalenin öncesinde, uluslararası toplumun halen kanlı bir savaşın devam ettiği Kosova sorununu çözmeye yönelik son girişimlerinden biri olan Rambouillet Konferansı yapıldı.

2.4. UÇK’nin Mücadelesi ve Anlaşma Girişimi

Rambouillet Konferansı; Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Rusya Federasyonu’ndan oluşan ve uluslararası toplumun gayri resmi bir grubu olan Temas Grubunun umutsuz bir girişimiydi. Temas Grubunda herhangi bir Müslüman ülke – Arnavutların çoğunlukla Müslüman olmalarına rağmen – veya yükselen bir güç olan Çin yer almıyordu. Temas Grubu, Birleşmiş Milletlerin ya da Güvenlik Konseyi’nin yetersizliğine karşı *ad hoc* ve politik bir alternatif ve bu grubun amacı Kosova savaşına pratik çözümler tasarlamak ve barış sağlamaktı. Tabii ki, bu Temas Grubu tarafından verilen proje teklifleri ve kararları uygulanacaktır. Çünkü bu grup “belirli bölgelerde ve ülkelerde nüfuz alanlarını paylaşan ve tasarlayan ve dünyanın yönetilmesinde rol oynayan dünyanın başlıca güçlerinin”¹⁰⁷ bir yansıması ve temsiliydi. Kosova’daki çatışmayı çözmek ve UÇK ve Sırp askeri ve polis güçleri arasındaki savaşın yol açtığı insani kriz için uluslararası toplumun tüm teşebbüsü ve çabası, Soğuk Savaş sonrasındaki dünya’nın bir yansımasıydı. Birçoğu tarafından bu sürekli ve ortak çabalarla sağlanan anlaşmalar, barışa yönelik başarılar olarak ilan edildi. Bir anlaşma olarak

¹⁰⁵ Henry H. Perritt Jr., *Ushtria Çlirimtare e Kosovës: Rrëfim prej brenda për një kryengritje*, Prishtinë: Koha, 2008, s.8.

¹⁰⁶ Judah, s.76.

¹⁰⁷ Qerim Qerimi, “An Informal World: The Role and Status of ‘Contact Group’ under International Law”, *Chicago-Kent Journal of International and Comparative Law*, Vol. 1, s.117.

adlandırılan bu görüşmelerin sonuçları – Kosova için Rambouillet Anlaşması, Bosna için Dayton Anlaşması, Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık-Karabağ Anlaşması – aslında yalnız bir askeri ateşkeşti. Belki de, bir anlaşma olarak ilan edilen bu tür ateşkes ve çatışmanın nihai çözümleri Soğuk Savaş sonrası sistemin en belirgin özellikleridir. Dolayısıyla sözü edilen tüm anlaşmalar, çatışmanın nihai çözümlerinden daha fazla bir ateşkese benzemektedir. Bu nedenle bu, mevcut olan uluslararası sistemin asıl özelliği olduğu söylenebilir.¹⁰⁸ Bir zamanlar Sırp vilayeti olan Kosova’daki gerilla savaş yapan ve bölücü olan UÇK – Miloseviç rejimini adlandırdığı gibi – ile Yugoslav Federal Cumhuriyeti güçleri arasındaki çatışma, 1998’in Mart ayında Yaşari ailesinin 53 üyesinin öldürülmesinin ardından yeni bir döneme girmişti. Daha sonra efsanevi komutan olarak adlandırılacak Adem Yaşari’nin öldürülmesinden sonra UÇK içinden canlandırılmakla kalmadı, aynı zamanda sayısı da artırıldı. Böylece, kitleselleşme ve dönemin ihtiyacı nedeniyle UÇK, savaşın sonuna gelindiğinde örgütlü bir komuta zinciri ve genel karargâh ile gerilla gücünü bir orduya dönüştürme’nin genel bir organizasyonuna başladı. Hatta 1998 yılının Temmuz’unda “etnik Arnavut nüfusunun çoğundan ‘kurtuluş örgütü’ ve Yugoslavya Hükümeti tarafından ‘terör örgüt’ olarak adlandırılan UÇK, Kosova topraklarının neredeyse %40’ını kontrol altına aldı.”¹⁰⁹ Ancak “UÇK tarafından Haziran ve Temmuz başlarında sağlanan bir sürü ilerlemeden sonra, Belgrad, UÇK’yi tabyalarından geri çekilmek zorunda bırakarak büyük bir saldırı başlattı. Savaşın Kosova sivil nüfusundaki etkisi çok ağırdı. 250 binin üzerinde insan savaş bölgelerinden uzaklaştı ve kış başlaması eyalette insani bir felakete neden olacağından korku saçarak binlerce ev yakıldı.”¹¹⁰

Tıpkı NATO başkanı Manfred Wörner Aralık 1993’te belirttiği gibi, “Batılı demokrasinin iki yıllık kararsızlığı ve zayıflığı”, bir zamanlar oryantalistler tarafından Avrupa’nın barut fıçısı¹¹¹ olarak nitelendirilen Balkanlar için felaket olabilirdi. O dönemde NATO şefi tarafından fütüristlik ve paranoit bir uyarı olarak görülebilse de, uluslararası toplum ve özellikle Batı dünyası uzlaştırma ve Avrupa sınırındaki bir çatışmanın bastırılmasına yönelik bir faaliyette bulundu. Miloseviç ile Holbrooke arasındaki ateşkes anlaşması da dâhil olmak üzere önceki girişimler başarısız olduğundan, Rambouillet konferansına başlandı. ABD elçisi Richard Holbrooke ve o dönemin Sırbistan Cumhurbaşkanı Slobodan Miloseviç arasında varılan

¹⁰⁸ 90’lı yıllarda sağlanan ve yalnızca ateşkes getiren uluslararası anlaşmalar hakkında bkz. Ahmet Davutoğlu, *Küresel Bunalım: 11 Eylül Konuşmaları*, İstanbul: Küre Yayınları, 2014.

¹⁰⁹ Fred Abrahams ve Elizabeth Andersen, *Humanitarian Law Violations in Kosovo*, New York: Humans Right Watch, 1998, s.3.

¹¹⁰ Tim Youngs, Mark Oakes ve Paul Bowers, “Kosovo: NATO and Military Action”, *International Affairs and Defence*, Research Papper 99/34, House of Commons Library, 1999, s.8.

¹¹¹ The Powder Keg of Europe.

anlaşma, bölgede görülen insani felaketi önlemek için bir girişimdi. Bu anlaşma, en azından bir süre için NATO'nun birkaç gün önce eski Yugoslavya'nın askeri hedeflerini bombalamaya yönelik yaptığı tehditten kaçınmasını sağladı. Bu anlaşmaya göre "Milošević rejiminin eyalete gönderilen güvenlik güçlerinin Kosova Kurtuluş Ordusu'nun etnik Arnavut silahlı bölücülerine karşı savaştan çekilmesi ve eyaletteki polislerin garnizonlarına geri dönmeleri öngörülüyordu. Belgrad, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatının 2.000 sivil gözlemcisinin yapılan ihlalleri doğrulamak için görevlendirilmesini kabul etti. NATO Piyade Uçuşları ve bölgedeki acil müdahale güçleri onları destekleyecekti." ¹¹²

Ateşkes başarısızlığından sonra Miloseviç rejiminin paramiliter ve askeri güçleri tarafından birçok katliam gerçekleştirildi ve bu katliamlar 15 Ocak 1999 tarihinde bir misilleme olarak yapılan Recak katliamı ile zirveye ulaştı. Bu, statükonun yalnız işlevinin yitirdiği değil, aynı zamanda bir taraftan – evlerden kaçıp dağlarda yaşamak zorunda kaldıkları için – soğuk bir kışın tehlikesiyle ve diğer taraftan da Sırp ordusunun katliamı ile karşı karşıya kalan siviller için de tehlikeli olduğunun bir göstergesiydi. Birkaç saatlik savaşmanın ardından Sırp ordusu Recak adlı köye girdi ve UÇK gerillaları kaçıp çevredeki dağlarda saklandılar. Olanlar şöyle aktarılabilir: "Gazeteciler ve gözlemciler, bir gün sonra, 16 Ocak 1999, Recak'taki olay yerine gelebildiler. Köyde vahşice öldürülmüş 45 kişinin cesedi bulundu. Ölenlerin çoğunun erkek olmasına rağmen, yerel tanıklar, bu kişilerin infazları için günün erken saatlerinde Yugoslav kuvvetleri tarafından kadınlardan ve çocuklardan ayrıldığını iddia ettiler. Ayrıca öldürülenler arasında 16 yaşındaki bir kız, 12 yaşındaki bir oğlan ve 70 yaşındaki bir yaşlı amca vardı." ¹¹³ AGİT liderliğindeki ABD'li diplomat William Walker, olay yerinden Recak'taki sivillerin saldırısını ve öldürülmelerini katliam olarak adlandırdı ve Milošević rejimini sorumlu tuttu. Walker, Kosova Doğrulama Misyonunun 17 Ocak 1999 tarihli raporunda şöyle söyledi: "Üç kadın ve bir çocuk olmak üzere toplam 45 kişinin cesedi gözlemlendi. Öldürülenler bütünü sivil kıyafetle idiler ve köyün sıradan sakinlerindendiler. Ben bir avukat olmasam da gördüğüm kadarıyla, bunu bir katliam ve insanlığa karşı bir suç olarak nitelendirmekten tereddüt etmem. Ayrıca hükümetin güvenlik güçlerini de sorumlu tutmaktan tereddüt etmem." ¹¹⁴ Sırp rejimine karşı yaptığı bu sert açıklama sonucunda, Milošević hükümeti tarafından Bahador'un eyaletten ve Yugoslav Federasyonundan uzaklaştırılması emredildi. Rambouillet Konferansı öncesinde

¹¹² Bill Vann, "The Holbrooke-Milosevic agreement on Kosovo", *World Socialist Web Site*, 20 Ekim 1998, <https://www.wsws.org/en/articles/1998/10/koso-o20.html> (15 Nisan, 2017).

¹¹³ Babak Bahador, *The CNN Effect in Action: How the News Media Pushed the West toward in Kosovo*, New York: The Palgrave Macmillan Series in International Political Communication, 2007, s.87.

¹¹⁴ OSCE Kosovo Verification Mission, "Special Report: Massacre of Civilians in Racak", 17 Ocak 1999, <http://balkanwitness.glypx.com/Racak-KVM-Report.htm> (16 Nisan, 2017).

o dönemin güçlerinin ana fikri yaklaşık olarak buydu. Diğer yandan Kosovalı Arnavutların siyasi ve askeri örgütlenmesi vardı. Birlikteliğini sağlamayan bu örgüt, daha önceki ortaya çıkışında terör ve potansiyel olarak Sırp istihbarat yapılarının uzatılmış bir eli olarak suçlanmıştır. Hatta İbrahim Rugova bile açık bir şekilde UÇK'ye karşı çıkmıştır. UÇK da silahlı direnişi desteklememekle ve vatana ihanet etmekle suçlayarak İbrahim Rugova şahsiyetine karşı aşağılayıcı bir tavır almıştır.¹¹⁵ ABD de Balkanlar özel temsilcisinin ağzıyla UÇK'yi terörist bir örgüt olarak tanımlanmıştır. Büyükelçi Gelbard, Kosova Kurtuluş Ordusu hakkında bir açıklamada “Teröristleri gördüğümde onları tanıyorum ve bu insanlar terörist”¹¹⁶ olduklarını söylemiştir. Diğer yandan, Sırbistan iyi organize edilmiş paramiliter birliklerin de yer aldığı örgütlü bir orduya ve polise sahip ve başında Dayton Konferansı'nda Başkan Clinton tarafından uzlaştırıcı olarak anılan diktatörlü bir devletti.¹¹⁷ Rusya Federasyonu da dâhil olmak üzere, uluslararası toplum, Sırbistan ile Kosovalı Arnavutların heyetlerinin zıt tutumları arasında bir çözüm bulmaya çalışıyordu. Yani amacı, ardı arda gelen etnik-dini milliyetçilikler arasında kanlı savaşımlardan ağır duruma düşen Balkanlarda barış sağlamaktı. Tabii ki, Batı dünyasının Kosova'ya müdahale sürecini hızlandırmasında Kosova coğrafyası önemli bir rol oynadı. Kosova'nın büyük bir sayıda Arnavut azınlığının yaşadığı Makedonya ile komşu olması, Kosova savaşının Makedonya'ya da yayılması ve ardından Makedon devletinin yıkılması ihtimali uluslararası toplumu korkuttu. Makedonya'nın işgaline ilişkin Yunan ve Bulgar hedefleri ile Büyük Arnavutluk'un kurulması fikri Balkanlar'da barış için büyük bir tehlike oluşturduğundan, Makedonya'nın dağılması ihtimali büyük jeo-politik ve jeo-stratejik etkilere sahipti. Yunanistan'ın Makedonya'ya girmesi ile Rum azınlığın yaşadığı Güney Arnavutluk'a girmesi de öngörülüyordu. Yunanistan'ın 1940'da onaylanan Arnavutluk ile ilgili savaş hukukunu sürdürdüğü göz önünde tutulmalıdır. Ayrıca, Arnavutluk'un savaş hukukunun kaldırılmasına yönelik art arda taleplerine rağmen Yunanistan bu yasayı bugün de sürdürmektedir.¹¹⁸ Tüm bu olayların sonunda da, Türkiye ve Yunanistan arasındaki tarihi eski

¹¹⁵ Rambouillet Konferansı sırasında, Arnavutluk Radyo Televizyonuna verdiği röportajda Haşim Taci, İbrahim Rugova'nın eylemleri hakkında: Rugova'nın bu tür gayrı millî eylemlerin ciddiyetlekinanacağını söyledi.” Bota Sot, “Dëgjojeni Hashim Thaçin kur kërkonte të dënohej Ibrahim Rugova, pse bisedonte me Serbinë! (Video)”, 18 Temmuz 2015, <http://www.botasot.info/lajme/430075/degjojeni-hashim-thacin-kur-kerkonte-te-denohej-ibrahim-rugova-pse-bisedonte-me-serbine-video/> (16 Nisan, 2017).

¹¹⁶ Nened Sebak, “The KLA - terrorists or freedom fighters?”, *BBC*, 28 Haziran, 1998, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/121818.stm> (16 Nisan, 2017).

¹¹⁷ Phillipe Naughton, “Milosevic cast as peacemaker: Serbian leader invited to Yugoslav peacetalks”, *Independent*, 1993, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/milosevic-cast-as-peacemaker-serbian-leader-invited-to-yugoslav-peace-talks-1477450.html>. (17 Nisan 2017).

¹¹⁸ Koha, “Shqipëria vazhdon t'i kërkohë Greqisë heqjen e Ligjit të luftës”, 18 Şubat, 2016, <http://archive.koha.net/?id=27&l=99105> (20 Nisan, 2017).

düşmanlıklar ve Kıbrıs üzerindeki anlaşmazlıklar göz önüne alındığında, bu iki devletin savaşa girme ihtimali olduğu ifade ediliyordu.

Yukarıda belirtildiği gibi, Rambouillet Konferansı, savaşı sonlandırmak için başarısız olan ve uluslararası müdahalesini takip eden Temas Grubunun son ciddi çabasıydı. Fransa’da düzenlenen bu konferans, Büyükelçi Hill tarafından hazırlanan ve Kosovalı Arnavutlar için geniş bir özerklik içeren Anlaşma’nın şartları dâhilinde gerçekleştirildi. Temas Grubu¹¹⁹, yüz yüze görüşturmeleri ve Kosova’daki savaşı ve şiddeti durdurmak için Belgrad ve Kosovalı Arnavutların temsilcilerini Fransa’daki Rambouillet’e davet etti. NAC, 30 Ocak’ta NATO’nun Sekreteri olan General Javier Solana’ya anlaşmaya varılmaması durumunda Yugoslav hedeflerini bombalamasına yetki verdi.¹²⁰ Bu nedenle, NATO ve uluslararası toplum tarafından, savaşın durdurulmasına ve barışın yeniden tesis edilmesine, yani sıfır noktasına geri dönülmesi ve 1998’den önceki statükoyunun hâkim olması anlamına gelen bir çözüm bulunması yönünde baskı yapılıyordu. Elbette ki, Batı’nın taraflar arasında herhangi bir şartla ve maliyetle bir anlaşmaya varılması kararlılığı, 1998 öncesindeki dengenin bozulması ve statünün kaldırılmasından kaynaklanıyordu. Uluslararası toplum – daha doğrusu Batı dünyası – Srebrenitsa tipinden bir utançtan kaçınmak istedi. Bu yüzden de Reçak katliamı, çatışmanın çözümüne hızlı hareket edilmesi gerektiğinin bir işareti olarak görülüyordu. Batı, bunu açıkça belirtmişti: ya taraflar arasında bir anlaşmaya varılacak ya da herkes sonuçlara katlanacaktı. “Sonuçlara katlanmak” ifadesi görüşmenin tarafları tarafından farklı algılandı. Bu ifade, Sırbistan hükümeti için askerî hedeflerinin bombalanmasını, Arnavutların temsilcileri için ise davalarına ABD’nin desteğini kaybetmesi anlama geldi. Tıpkı eski Dışişleri Bakanı Kissinger’ın belirttiği gibi, “Rambouillet Konferansı bombalamaya başlamak için bir bahaneydi.”¹²¹ Ekonomik yaptırımlara yönelik ağır tehditlere dayalı ve askeri müdahale ihtimali ile pekiştirilen bu çaba, zorlayıcı diplomasinin bir biçimiydi. Bunun nedeni, Sırbistan’ın Rambouillet’yi düzenleyenlerin taleplerini onaylamaması durumunda Sırbistan’ın ABD Yönetimi tarafından askerî harekâtla doğrudan tehdit edilmiş olmasıydı. Dışişleri Bakanı Albright, Kosova sorununu askeri güç kullanarak çözmeye taraftarlığında diğer diplomatlardan daha fazla sesini yükseltti. O, kaydedilmemiş bir toplantıda bir muhabire “Sırlara kasıtlı olarak

¹¹⁹ Temas Grubu ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Rusya tarafından oluşturulmuştu.

¹²⁰ Andrew J. Bacevich ve Eliot Cohen, *War over Kosovo: Politics and strategy in Global Age*, New York: Columbia University Press, 2001, s.2.

¹²¹ Mark Littman QC, “Kosovo: Law & Diplomacy”, *Centre for Policy Studies*, Londra, 1999, s.V.

birkaç şart koyduk. Onların bazı bombardımana ihtiyaçları var ve alacakları şey de bu olacak” dediği kaydedildi.¹²²

2.5. Kayıp bir Vaka: Rambouillet Konferansı

Rambouillet konferansı 6-23 Şubat 1999 tarihleri arasında gerçekleşti. Konferans üç hafta sürdü ve bu süre zarfında Slobodan Milošević liderliğindeki Sırp heyeti ile UÇK’nin siyasi müdürlüğünün başkanı Haşim Taçi liderliğindeki Kosova heyeti arasında yoğun görüşmeler yapıldı. Görüşmeler, Marksist terimlerle çağın emperyal güçlerini yansıtan Temas Grubu’nun gözetiminde gerçekleştirildi ve düzenlendi. Bu görüşmeler barışa doğru atılmış büyük bir adım ve ilerleme olarak nitelendirildi. Başkan Clinton’ın İdaresi Fransa’daki Rambouillet barış görüşmeleri, Kosova’da doğru bir çözüm bulmak ve sürdürülebilir bir barış sağlamak için önemli adımlar oldukları söylüyordu. Ziyadesiyle zıt tutumları olan iki heyet arasındaki yüz yüze düzenlenen bu görüşmeler, Kosova sorununun çözümünde on yılı aşan en büyük ilerleme olarak nitelendirildi.

Konferans oturumunun açılışında Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, Fransa’daki Ramboiullet Barış Konferansı’nın “tarihin bazı insanların elinde olduğu ender anlardan biri”¹²³ olduğunu vurguladı. Bir anlaşmaya varma isteği ve arzusuna rağmen, o anlaşma hiçbir zaman elde edilemedi. Kosovalı Arnavutlar tarafından kabul edilen ve kamu önünde imzalanan anlaşma Sırbistan Cumhurbaşkanı tarafından imzalanmamasından dolayı görüşmeler başarısız oldu. Uluslararası toplum aracılığıyla varılan anlaşma ile Kosova’nın yeniden inşasının başlaması için ön şart olan Kosova’daki güvenli ve barışçıl ortamın yeniden sağlanması amaçlanıyordu. Anlaşma iki heyet tarafından kabul edilebilir bir siyasi çözüm girişimiydi. Rambouillet Antlaşması, bir yandan uluslararası toplumun Yugoslavya Federal Cumhuriyeti’nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne olan sorumluluğunu onayladı; diğer yandan da tüm ulusal toplulukların siyasete tam katılımı da dâhil olmak üzere, Kosova’da demokratik öz-yönetim ihtiyacını kabul etti.¹²⁴ Anlaşma, aynı zamanda şiddetin derhal yasaklanması ve herhangi bir taraftan ateşkes bozulduğu takdirde, bunun uluslararası organlarda ele alınacağını ifade ediyordu. Ayrıca anlaşma, Uluslararası Hukuktaki ağır suçlar

¹²² Gloria La Riva, “A special place in hell’: for young Sanders supporters or for Madeleine Albright?”, *Liberation*, Şubat 2016, <https://www.liberationnews.org/a-special-place-in-hell-for-young-sanders-supporters-or-for-madeleine-albright/> (21 Nisan, 2017).

¹²³ BBC, “Rambouillet talks ‘designed to fail’”, 19 Mart 2000, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/682877.stm> (23 Nisan, 2017)

¹²⁴ Bk. Edita Tahiri, *Konferenca e Rambujesë: procesi negociator & dokumentet*, Pejë: Dukagjini, 2001, s.6-56.

dışında her iki tarafın savaş suçlarını ortaya çıkarmasını yasakladı ve taraflara uzlaşma çağrısında bulundu.

Anlaşmanın Kosova'nın demokratik özerk yönetim hakkını vurgulamasına rağmen Sırbistan, otorite ve birçok alanlarda yetkiye sahip olmaya devam etti. Anlaşma, "bu anlaşmada aksi belirtilmedikçe, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin Kosova üzerinde (a) toprak bütünlüğü, (b) Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nde Kosova'ya ayrımcılık yapılmayan bir şekilde kullanılması gereken bir ortak pazar, (c) para politikası, (d) savunma, (e) dış politikalar, (f) gümrük, (g) federal vergi sistemi, (h) federal seçimler ve (i) bu anlaşmada belirtilen diğer alanlarda yargı yetkisi olduğunu"¹²⁵ vurguladı. Rambouillet Antlaşmasından iki heyet memnun kalmadı. Kosovalı Arnavutların heyeti Sırbistan'dan ayrılmayı ve bağımsızlık kazanmayı istemekteydi. Sırbistan heyeti ise Yugoslavya Federal Cumhuriyetinin işlerine müdahale olarak değerlendirdiği Rambouillet Antlaşmasını ve Kosova heyetinin taleplerini hiçbir şekilde kabul etmedi. Uluslararası toplumun aracılığıyla düzenlenen Rambouillet Konferansı'nda, Kosova'da şiddeti durdurmak ve eski Yugoslavya Federal Cumhuriyetini barış içinde tutmak için bir anlaşmaya varıldı. İlk bakışta bir barış anlaşması gibi görünen bu anlaşma, Kosova'nın gelecekteki statüsüne uygulanabilir bir çözüm getirmediği için klasik bir ateşkesten başka bir şey değildi. Kosova geniş özerkliğe sahip bir vilayet olarak devam etti. Ancak bu, Kosova heyetini memnun etmedi ve Arnavut halkının bağımsızlığı konusunda uzun süredir devam eden taleplerini karşılamadı. Bu nedenle, Haşim Taçi başkanlığındaki Arnavutluk heyeti, Kosova'nın çok beklenen bağımsızlığı hakkında konuşmadığı için antlaşmayı kabul etmemek için bir süre ayak diredi. Anlaşmayı kabul etmek için son tarih 20 Şubat 1999'du. Anlaşma iki heyet tarafından kabul edilmediği için üç gün daha ertelendi. Üç gün süren görüşmeler "ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'ın gözetiminde gerçekleşti. O, düşman heyetleri arasında aracılık ederek Kosovalı Arnavutları vazgeçmeye ikna etmeye çalıştı. Daha sonra Sırbistan bir engel olarak görülecekti ve onlara anlaşmayı kabul ettirmek için güç kullanılabilecekti."¹²⁶ ABD'nin eski dışişleri bakanı Albright, özellikle eski genel sekreter yardımcısı James Rubin, Kosova heyetinin başkanı Haşim Taçi'nin Rambouillet anlaşmasını imzalamasında etkili oldu. Onlar, sözlü olarak, Rambouillet Antlaşmasının yürürlüğe girmesinden üç yıl sonra Kosova'nın

¹²⁵ Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo, Chapter 1, Article 1: Principles of Democratic Self-Government in Kosovo.

¹²⁶ Peter Schwarz, "The failure of the Rambouillet conference", *World Socialist Web*, 26 Şubat 1999, <https://www.wsws.org/en/articles/1999/02/kos-f26.html> (29 Nisan, 2017).

nihai statüsüyle ilgili bir referandumun yapılacağına dair söz verdiler. Ancak verilen bu sözün şartı, anlaşma Kosova heyeti tarafından imzalanmasıydı.

Haşim Taçi ya da Kosova heyetinin inatçı tutumu, James Rubin'in verdiği bir söz ile ikna edildi ve böylece Kosova heyeti, Sırp tarafının hiçbir şekilde kabul etmediği Rambouillet Antlaşmasını imzaladı. Böylece Kosova vakası, James Rubin için ABD yönetiminin hizmet yıllarında, hatta günümüzde de gurur verici bir anı olmaya devam etmektedir.¹²⁷

Özetle Kosova heyeti diplomatik baskıdan ve ABD'nin dışişleri bakanı Medeline Albright'nın üç yıl sonra bağımsızlık ile ilgili referandum vaadinden sonra anlaşmayı imzalamayı kabul etti. Ancak Kosova heyetinin imzalamasından ve Sırp heyetinin imzalamayı reddetmesinden sonra, askeri müdahale dışında başka bir çözüm bulunamadı. Bombalamayı gerçekleştirecek örgüt olarak NATO seçildi. Rusya ve Çin veto ettikleri için uzun süre uyarıda bulunduklarından engellenen Güvenlik Konseyi'nden izin almadan Sırbistan'nın bombalanmasına karar verildi. Bu sebeple, uluslararası hukuk yorumcuları tarafından Kosova, yasadışı bir müdahale örneği olarak nitelendirildi. Sırp tarafı, barışı reddetmekle ve eski Yugoslavya'nın eski vilayetindeki durumu tırmandırmakla suçlandı. Başkan Clinton başkanlığındaki Batılı devletler, demokratik dünyanın önemsememesine ve Sırp tarafının barış anlaşmasını bir daha reddetmesine katlanıp katlanmamak veya Güvenlik Konseyinin izni olmaksızın Kosova'ya askeri müdahalede bulunup bulunmamak hususunda bir ikilem ile karşı karşıya kalmıştı. Askeri müdahaleye karar verildi ve böylece NATO'nun bombalaması, Kosova'da toplu öldürmeler, katliamlar ve etnik temizliği durdurmak için insani bir mücadele olarak başladı.

2.6. Kosova'da NATO'nun Savaşı

Uluslararası toplum tarafından kapsamlı bir anlaşma yoluyla yapılan diplomatik çözümü hedefleyen girişimin ardından ve Sırbistan'ın Rambouillet anlaşmasını son reddi sonrasında masada pek çok seçenek kalmadı. Nitekim bir siyasi çözüm ve askeri saldırıları önlemek için uluslararası toplumun son girişimleri, özellikle Amerikan diplomasisinin son girişimi, Balkanlar özel elçisi Holbrook tarafından gerçekleştirildi. O, son girişiminde Miloşević'i anlaşmayı kabul etmeye ikna etmeye çalışarak Kosova sorununu barışçıl bir şekilde çözmeye uğraştı. Holbrook'un 1999 yılının mart ayında Belgrad'a gidişi ve Cumhurbaşkanı Miloşević ile yaptığı görüşme son görüşmesi olacaktı. Miloşević'in kesin reddi ve Holbrook'un askeri

¹²⁷ Ministry of Foreign Affairs of Republic of Kosovo, "James Rubin: Intervention in Kosovo, my proudest moment in the U.S. Government", Pristina, *Ministry of Foreign Affairs*, 23 Kasım 2013, <http://www.mfa-ks.net/?page=2,4,1962> (30 Nisan, 2017)

müdahale olmayan çözümler için başarısız girişiminden sonra, Uluslararası toplumun kalan tek seçeneği diplomatik manevralar başarısız olursa, askeri müdahale sözünü yerine getirmektir.

Başkan Clinton'un halka yaptığı konuşmasında Kosova'da Sırp devletinin terörünü ve soykırımını durdurulması gerektiğini vurguladı. O, Sırp hükümetinin aleyhine sert bir dil kullanarak Kosova'daki savaşı durdurulmasının, çatışmada mağdur durumda kalan çoğunluğu silahsız sivillerin kurtarılması için ahlaki bir zorunluluk olduğunu ifade etti. Clinton, Kosova'daki çatışmanın hemen durdurulmasını isterken, durumu bir felaket olarak nitelendirdi. Böylece yine eski slogan, BİR DAHA ASLA gündeme getirildi. Ancak bu seferki slogan geçmiş katliamlar için yas tutmak değil, bölgedeki katliamı durdurmak içindi. Aynı zamanda bu sloganın, insani amaçlı olarak nitelendirilen bir müdahaleyi meşrulaştırma girişimi için yeniden gündeme getirildiği unutulmamalı. "Bu felaketin durdurulması ahlaki bir zorunluluk ve Amerika'nın önemli bir ulusal menfaattir."¹²⁸ O dönemde, Amerikan başkanı, Avrupa'da Müslüman bir millet olan Arnavutlara yapılan zulme ahlaki boyuttan bakıyordu. O, zulmün ve işkencelerin durdurulmasını ahlaki bir zorunluluk olarak nitelendiriyordu. Elbette ki o, Amerikan halkına, Birleşik Devletlerinin müttefikleri risk altında ve bu ABD'nin ulusal güvenliği için doğrudan bir tehditti. Amerikan ulusal menfaatinin dar bakış açısından bakıldığında, yaklaşık 700.000 Arnavut azınlığının yaşadığı ve çok etnikli bir devlet olan Makedonya'da savaş çıkması ve özellikle savaşın Arnavutluk'a geçmesi riski müdahaleyi zorunlu kılmaktadır. Ayrıca, Arnavutluk'ta savaşın başlaması sonucunda Yunan-Türk çatışmasının yeniden başlatılması riski, Amerikan müdahalesini yalnız gerekli değil, aynı zamanda acil bir zorunluluk haline getirmektedir diyerek tamamen gerçekçi bir şekilde bu müdahalenin meşru olduğunu açıklıyordu. Diğer yandan da çok rafine bir dille bu müdahaleyi insani olarak sunmaya ve ABD'nin uluslararası alanda bir polis gibi davrandığı yönündeki şüphelerini ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Başkan Clinton, ABD'nin 'iyilik yapıyorum' diyerek kendi sopayla jeo-politik hesaplarını gören bir dünya polisi tanımını ortadan kaldırmaya uğraşıyordu.

General Wesley Clark'a Yugoslavya Federal Cumhuriyetindeki operasyonların başlamasını bildiren NATO Genel Sekreteri Javier Solana'nın konuşmasının ardından, 24 Mart 1999 tarihinde NATO'nun Sırp hedeflerine yönelik hava harekâtları başladı. Javier Solana Brüksel'deki NATO genel merkezinde yaptığı konuşmada "Kosova krizine müzakereli bir siyasi çözüm bulmak için yapılan tüm çabalar başarısız oldu, askeri harekât müdahalesi dışında

¹²⁸ Ronald Brownstein ve James Gersenzan, "Clinton Emphasizes Morality When Selling Airstrikes", *Los Angeles Times*, 25 Mart, 1999, <http://articles.latimes.com/1999/mar/25/news/mn-20870> (1 Mayıs, 2017).

başka bir alternatif yok”¹²⁹ dedi. Genel Sekreter İspanyol Solana konuşması sırasında uluslararası toplumun “hükümet politikaları nedeniyle Avrupa’da uzun süredir izole edilmiş olan Yugoslav halkıyla herhangi bir problem bulunmadığını, eylemleri Yugoslav liderliğinin baskıcı politikalarına yönelik olduğunu ve Kosova’daki gerçekleştirilmekte olan katliam ve şiddetin durdurulmasının ahlaki bir zorunluluk olduğunu”¹³⁰ yeniden vurguladı. Kosova’daki savaş veya NATO tarafından gerçekleştirilen hava harekâtı, bir örgüt olarak en güçlü askeri ittifak olan NATO’nun hava harekâtı yoluyla savaş kazanmanın ilk örneği olmasından dolayı önemliydi. Yani, NATO hiçbir zaman bölgeye piyade göndermedi; piyade olarak UÇK savaşıyordu. Bir zamanlar terör örgütü olarak ilan edilen UÇK, piyade olarak NATO’nun hizmetindeydi. Unutulmamalıdır ki “Kosova’daki NATO savaşı, yeni bir silahlı çatışmanın ilk örneği ve 21. yüzyılda savaşma yolunda bir ilk örnek olarak dünyaca görülmektedir. Aynı zamanda Kosova’daki savaş ilk gerçek insani savaştı ve geleneksel anlamda ulusal menfaat için değil, insan haklarını destekleyen bir savaştı.”¹³¹ 78 günlük NATO’nun insani amaçlı savaşı, Yugoslavya hedeflerine yönelik hava harekâtları ve UÇK’nin piyade savaşı ile istenen ve talep edilen sonuç, savaşın durdurulması ve mültecilerin kendi evlerine dönme koşullarının sağlanması hedeflerine varıldı.

Müttefik Güçlerin Harekâtı¹³² olarak adlandıran NATO’nun tek amacı Sırp askeri ve polis güçlerinin Kosova’dan çıkması, barışı koruma güçlerin Kosova’ya girmesi ve NATO’nun hava harekâtının öncesinde ve sonrasında zorla evlerden çıkartılan mültecilerin geri dönmesiydi. Sırp askerleri, müttefiklerin hava harekâtları sırasında ‘bütün Arnavutlar Arnavutluk’a’ sloganı altında Kosovalıların zorla göç ettirmesine devam etmiştir. Diğer yandan, NATO, 7 Mayıs 1999’da tamamen anlamsız bir şekilde Sırp ordu karargâhı diye “yanlışlıkla” Çin elçiliğine saldırdı. Bu saldırı, kasten veya tamamen yanlışlıkla olup olmadığı bilinmediği için bugün de tamamen gizemlidir.¹³³ Sırp ordusu, 3 ay süren saldırıların ardından tamamen çökmüş durumdaydı. Aslında Sırp ordusunun bu kadar uzun direneceği düşünülememiştir. Hava harekâtı sonucunda Sırbistan tarafından teslim anlaşması imzalanması kaçınılmaz bir

¹²⁹ BBC, “Nato to strike Yugoslavia”, 24 Mart, 1999, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/302265.stm> (2 Mayıs 2017)

¹³⁰ NATO, “Press Statement by Dr. Javier Solana, NATO Secretary General following the Commencement of Air Operations”, *Press Release*, 24 Mart, 1999, <http://nato.int/docu/pr/1999/p99-041e.htm> (3 Mayıs, 2017)

¹³¹ Andrew J. Bacevich ve Eliot A. Cohen, s.64.

¹³² Operation Allied Force

¹³³ Steven Lee Myers, “Chinese Embassy Bombing: A Wide Net of Blame”, *New York Times*, 17 Nisan, 2000, <http://www.nytimes.com/2000/04/17/world/chinese-embassy-bombing-a-wide-net-of-blame.html> (4 Mayıs, 2017); The Guardian, “Nato bombed Chinese deliberately: Nato hit embassy on purpose”, 17 Ekim, 1999, <https://www.theguardian.com/world/1999/oct/17/balkans> (7 Mayıs, 2017).

gerekircilik/determinizmdi. Böylece, 9 Haziran'da Kumanova'da NATO ve mağlup olan Sırp ordusu arasında Askeri Teknik Anlaşma imzalandı. Eşit olmayan statüye sahip iki ordu arasında yapılan bu anlaşmada sadece Sırp Ordusu ve polisinin Kosova'dan geri çekilmesi ve Uluslararası Güvenlik Gücü'nün (KFOR) girişi tartışıldı. Makedonya'nın Kumanova şehrinde Uluslararası Güvenlik Gücü (KFOR) ile Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Hükümeti ve Sırbistan Cumhuriyeti arasında imzalanan Askeri Teknik Anlaşma'da, Sırp ordusunun Kosova topraklarından geri çekilmesi ve Kosova topraklarında kalmalarının veya herhangi bir durumda tekrar girmesinin yasaklanması sağlandı.¹³⁴ Bu anlaşmayla Kosova'da çok istenen ve gerekli olan ateşkes sağlandı. Ancak bu askeri-teknik anlaşmada Kosova'nın nihai statüsünden söz edilmemekteydi.

2.7. NATO'nun Hava Harekâtından Sonra Kosova

NATO ile Sırbistan hükümeti arasında sağlanan ateşkesin ardında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 10 Haziran 1999 tarihinde tüm mültecilerin evlerine geri dönmesi, her iki tarafın tüm terör eylemlerini kınaması ve Eski Yugoslavya Uluslararası Mahkemesinin yargı yetkisini yeniden onaylaması vb. maddeleri içeren 1244 sayılı kararı kabul etti. Burada belki de en önemli şey, bu kararın Yugoslavya Federasyonu'nun egemenlik ve toprak bütünlüğüne riayet ettiğine ve Kosova'ya önemli ölçüde özerklik sağlayan daha önceki bütün kararları ve anlaşmaları yeniden onayladığına işaret etmesiydi.¹³⁵ Bu karar, tüm mültecilerin evlerine dönme hakkının tekrar onaylanmasına ve uluslararası bir sivil ve güvenlik varlığının oluşturulmasına karar verdi.¹³⁶

Kosova'nın son statüsü 1244 sayılı Karar ile çözülmedi ve belirsiz bir süre uzatıldı. Bu yüzden önceki anlaşmalar gibi Kumanova anlaşması da problemi tamamen çözmesi için değil, ateşkes sağlaması mantığındaydı. Kosova, bu anlaşma ile BM'nin (UNMİK) yönetimine girdi. Kosova'yı 8 yıldır demir yumrukla yöneten bu misyon verimsizlik, yolsuzluk ve gereksiz bürokrasi olmakla suçlandı.¹³⁷ Bu misyon, Kosova'nın siyasi liderliğinin bugüne kadar 120

¹³⁴ Ayrıntılar için bkz. NATO, "Military Technical Agreement between the International Security Force (KFOR) and the Governments of the Federal Republic of Yugoslavia and the Republic of Serbia", 9 Haziran, 1999, <http://www.nato.int/kosovo/docu/a990609a.htm> (12 Mayıs, 2017).

¹³⁵ United Nations Security Council, *Resolution 1244 (1999)*, 10 Haziran 1999, available at: <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/1244.pdf> (13 Mayıs, 2017)

¹³⁶ United Nations Security Council, *Resolution 1244 (1999)*, Security Council, 4011 toplantı, 10 Haziran, 1999, s.2.

¹³⁷ Kosova'da UNMİK misyonunun yönetimi ve özellikle bu misyonun ve genel olarak dünyanın sistemik başarısızlığı ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Iain King ve Whit Mason, *Peace at any price: How the World*

ülke tarafından tanınan bağımsızlık ilan etmesine rağmen bugün de varlığını sürdürmektedir. BM'nin Kosova yönetimi, bir sömürge girişimine benzemekte ve üstelik resmi görevin kötüye kullanılması, yolsuzluk ve kötü yönetim ile suçlanmaktadır. Aslında, 1244 sayılı karara göre, barışı koruma misyonu ve Birleşmiş Milletler Kosova Misyonu olarak adlandıran bu misyonun mahiyeti üzerinde anlaşmazlıklar vardır. UNMIK'un mahiyeti ile ilgili "literatürde, UNMIK'i BM'nin bir barışı koruma misyonu, Birleşmiş Milletler toprak yönetiminin bir misyonu ve tüm toplumlardan oluşan bir uluslararası yönetişim olarak nitelendiren üç farklı tutum vardır."¹³⁸ Bu yüzden de Mart 2004'te, Kosova'da, yaralıları ve ölümlerin bulunduğu şiddetli protestolar patlak verdi.¹³⁹ Bu protesto gösterileri, Kosova halkının sabrının sona ereceği ve son statü meselesinin mümkün olduğu kadar en kısa sürede çözülmesi konusunda uluslararası topluma güçlü bir uyarı sinyaliydi.¹⁴⁰ Bu nedenle, 2006-2007 yılları arasında Viyana'da Kosova ve Sırbistan heyetleri arasında sonuçta başarısız olan bir dizi görüşme yapıldı. Bu görüşmeler için atanan arabuluculardan biri olan Başkan Ahtisaari, daha sonra 'Ahtisaari'nin paketi' olarak bilinen Kosova statüsüne ilişkin kapsamlı öneriyi getirdi. Başkan Ahtisaari, bu paketle Kosova'nın bağımsızlığını ve Kosova'nın nüfusunun çoğunlukla Arnavut olmasına rağmen çok etnikli ve demokratik bir devletin kurulmasını önerdi. Bu anlaşma Sırp tarafı tarafından reddedildi ve Ahtisaari önerisinin "Sırbistan'ın egemenlik ve toprak bütünlüğüne riayet etmeyerek uluslararası hukukun temel ilkelerini ihlal ettiği"¹⁴¹ vurgulandı.

Kosova halkının temsilcileri, 17 Şubat 2008'de Ahtisaari Planı çerçevesinde ve üç yıl boyunca denetimli olacak şekilde Kosova'yı bağımsız ve demokratik bir devlet olarak ilan ettiler. Kosova, bugün, NATO hava harekâtının 18 yıl sonrasında bağımsız, BM'nin üyesi olmayan, ekonomik açıdan fakir, çoğu işsiz olan bir gençliğe sahip,¹⁴² hassas bir siyasi istikrara sahip, siyasi açıdan kutuplaşmış ve etnik açıdan bölünmüş bir topluluğa sahiptir. Sırp lar büyük oranda entegre olmayı reddetti. Daha da ötesi, Kosova, ülkesinin bir kısmını kontrol edemeyen Kosova'nın kuzey bölgesinin çoğunlukla Sırp ve doğrudan Sırbistan tarafından denetlendiği ve

Failed Kosovo, C. Hurst & Co. (Publishers) Ltd., London, 2006, s.13-86. Yazarlar Kosova'da, UNMIK misyonunda çalışmışlardır.

¹³⁸ Blerim Reka, *UNMIK as an international governance in post-war Kosovo: NATO's intervention, UN Administration and Kosovar Aspirations*, Shkup: Logos-A, 2003, s.98.

¹³⁹ BBC, "Many die as Kosovo clashes spread", 17 Mart, 2004, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3521068.stm> (15 Mayıs, 2017)

¹⁴⁰ Bu protestolar hakkında bk. Human Rights Watch, "Failure to Protect: Anti-Minority Violence in Kosovo", Temmuz, 2004, Vol. 16 No. 6, <https://www.hrw.org/report/2004/07/25/failure-protect/anti-minority-violence-kosovo-march-2004> (15 Mayıs, 2017)

¹⁴¹ DW, "Serbia Rejects UN Plan for Kosovo", 15 Şubat, 2007, <http://www.dw.com/en/serbia-rejects-un-plan-for-kosovo/a-2351650> (17 Mayıs, 2017)

¹⁴² Capussela, s.7.

ihmalkâr bir siyasi elite sahip bir devlettir.¹⁴³ Nasılsa, NATO ittifak operasyonu barışçıl bir misyon, bir devlet kurma misyonu olarak planlanmış değildi. NATO, askeri açıdan Kosova'daki şiddet olaylarını durdurma amacına ulaştı. 10 Haziran 1999'dan sonra olanlar, tamamen ve münhasıran Arnavut, Sırp ve uluslararası siyasi elitlerin politik manevralarıdır. Bu yüzden, 1999 sonrası dönem, en az 8 yıl boyunca Kosova'yı bir anlamda BM'nin bir sömürgesi haline getiren barışı koruma ve devlet inşası misyonu olarak görülebilir.¹⁴⁴

Kosova'daki UNMIK misyonu, aslında bütün uluslararası toplumu temsil eden ve yaygın sorumlulukları olan uluslararası bir sivil yapılanmadır. UNMIK misyonu, 1244 Sayılı Karar (1999) ile Genel Sekreterliği uluslararası bir sivil mevcudiyetin oluşturulması için yetkili kılan BM Güvenlik Konseyi tarafından kuruldu. UNMIK'in görevi açık bir şekilde; yerel yönetimlerin özerkliğe sahip olacağı ortamı hazırlamak ve genişletmek olsa da bu hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Çünkü Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu, yalnızca farklı etnik gruplar arasındaki iş birliğini teşvik eden uluslararası bir sivil misyonundan ibaret değildir. Aslında, UNMIK, kurumlar vasıtasıyla sorumluluklarını tüm kamusal alanlara yaymıştır. UNMIK misyonu, uluslararası uzman kuruluşlar tarafından idare edilen Yargı İşleri ve Polis, Sivil Yönetim, Demokratikleşme ve Kurumsal Yapılanma, Yeniden Yapılanma ve Ekonomik Kalkınma olmak üzere dört temel bileşenden oluşmaktaydı. Misyon, bu dört ana bileşen aracılığıyla sadece barış ve iş birliğini ilerletmekle kalmayıp aynı zamanda kamusal alanı organize etti, siyasi sistemi tasarladı ve özerk bölgeyi yönetti. Elbette ki, bu misyonun faaliyet gösterdiği yıllar sırasında Kosova'nın seçilmiş bir hükümeti, cumhurbaşkanı ve parlamentosu bulunmaktaydı. Tüm bunlara ek olarak, Kosova, UNMIK misyonu da dâhil olmak üzere uluslararası topluluk tarafından yazılmış ve Özel Temsilci Hans Haekkerup tarafından imzalanmış Geçici Özyönetim Anayasal Çerçevesine sahipti.

Bu sekiz yıllık uluslararası yönetim sürecinde Kosova devlet olmadan bir anayasaya sahipti.¹⁴⁵ Siyasi çatışmalarda, yeni politikalar tasarlama ve/veya herhangi bir yasal girişim konusunda son kararı, Genel Sekreterin Özel Temsilcisi (GSÖT) olarak anılan UNMIK misyonunun başkanı vermektedir. Özel Temsilci çoğu kez, üyeleri doğrudan özgür seçimlerle belirlenen Kosova Parlamentosu tarafından kabul edilen yasaları reddetmişti. Bu “sömürgeci”

¹⁴³ Bkz. Veton Surroi, “*Këmbët e Gjarpërit*”, 3.Basım, Prishtinë: Koha, 2014; Veton Surroi, “*Gorillat që s'i pamë*”, Prishtinë: Koha, 2017.

¹⁴⁴ Kosova'nın bağımsızlık ilan edilmesi sonrasındaki durumu ve Kosova Cumhuriyeti dışisleri, içisleri ve siyasal durumu hakkında bkz. Enver Hoxhaj, *Ngrija e një shteti: politika e jashtme e Kosovës*, Prishtinë: Dudaj, 2016.

¹⁴⁵ Carsten Stahn, “Constitution Without a State? Kosovo Under the United Nations Constitutional Framework for Self-Government”, *Leiden Journal of International Law*, 14(3), 2001, p. 531-561.

yönetime karşılık olarak günümüzde “Lëvizja Vetëvendosje!” olarak anılan siyasi hareketi başlatan direniş büyümüştür.¹⁴⁶ Siyasi bir hareket olarak anti-sömürgeci bir söylem kullanan Vetëvendosje oldukça “radikal” bir yapıya sahipti ve aslında birçok kez aşırı milliyetçi olarak nitelendirilmişti.¹⁴⁷ Siyasi tezahürlerinde Lëvizja Vetëvendosje UNMIK Yönetimi ile ilgili şu ifadelerle yer vermiştir: “anti-demokratik bir rejimdir... Buradaki gücü, kendi kaderini tayin etme hakkına karşıt bir tutumdur... Bu nedenle, bugün bile özgürlüğümüz yoktur... Kendi kaderini tayin etmesi, UNMIK yönetiminin Kosova’dan ayrılması ile mümkündür.”¹⁴⁸

Ayrıca, Vetëvendosje hareketi Marksist bir çerçevede yıllarca Kosova’daki genel durumu tanımlamaya çalışmıştır. Vetëvendosje, milliyetçi bir söylemle “ekonomik sorunlar sebebiyle ülkede kimlik kaybı yaşandığını öne sürmektedir. Zira partiye göre, ekonomik olarak dışarıya bağımlı olan Kosova’ya destek veren ülkeler, Kosovalılara ekonomik destek ile birlikte kültürel değerlerini de empoze etmektedir.”¹⁴⁹ Tüm bu sebepler ışığında Kosova’nın 8 yıl boyunca UNMIK yönetimi altında kalması bir “yeni sömürgecilik” örneği olarak görülebilir.

¹⁴⁶ Kendin Karar Ver Hareketi.

¹⁴⁷ Bkz. Gëzim Visoka, “International Governance and Local Resistance in Kosovo: the Thin Line between Ethical, Emancipatory and Exclusionary Politics”, *Irish Studies in International Affairs*, Vol. 22 (2011), s. 99-125.

¹⁴⁸ Lëvizja Vetëvendosje!, “Manifesti i VETËVENDOSJE!-s”, s.2-3.

¹⁴⁹ Nedim Emin, “Kosova Siyasetini Anlama Kılavuzu (Rapor)”, İstanbul: SETA Yayınları, 2014, s.56.

III. LİBYA, KADDAFİ VE NATO’NUN MÜDAHALESİ

3.1. Kısaca Libya Siyasi Tarihi

Tarihi boyunca, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Libya, siyasi tarihi ulusal kurtuluş savaşı, siyasi devrimler, daha iyi bir yaşam için umut ve devrimlerden sonra hayal kırıklığına uğramak arasında gidip geldi. Neredeyse bütün devrimler, ister sağ ister sol ideoloji eliyle gerçekleşsin, ister din güdümlü ve hatta ateist arka planlı olsun, diktatörlükle sona ermektedir.¹⁵⁰ Belki de ‘özgürlükçü devrimlerden baskıcı diktatörlüğe’ bu yörünge dünya çapında devrimci çabaların tarihsel bir gerekliliğidir.¹⁵¹ Bu bulgu genelleştirici ve indirgemeci bir görüş olsa da doğrudur.¹⁵² Libya ve Kaddafi devrimi, bu genellemeye ve özgürlükçü devrimlerin baskıcı diktatörlüklere dönüştürülmesine güzel bir örnek teşkil eder. Kaddafi, 1969 yılında kanlı olmayan bir devrim ile iktidara gelmişti ve kendisi bu devrimi ‘Yeşil Devrim’ olarak adlandırmaktaydı. Kaddafi geleceğe dair herhangi bir vizyonu olmadan, ekonomik planları ve hatta yapılmış bir siyasi görüşü olmadan iktidara geldi. Ama iktidara geldikten sonra, Kaddafi ve onun en yakın destekçileri devrimin amaçlarını ve hedeflerini açıkladılar. Onlara göre bu ‘devrimin’ amaçları farklıydı. Devrimin amaçları; Libya halkının doğru bir şekilde yeniden şekillendirilmesi, genel toplumsal adalet, Libya’nın eski elitlerinin parçalanmasını içermektedir.¹⁵³ Ülkedeki hâkimiyetin Kaddafi ve destekçileri tarafından ele geçirilmesinden sonra yayınlanan bu ifadeler, yeni sistemin temel ilkeleri ve yeni bir Libya için yol gösterici olarak kabul edilmektedir.

Kaddafi’nin rejimi *Üçüncü Evrensel Teori* olarak bilinen ve İslam, Arap milliyetçiliği ve sosyalizm üçlüsünün bir kombinasyonu olan bu teori etrafında şekillenmiştir. Ancak bu karizmatik, totaliter ve Kaddafi’nin kişisel güç olarak nitelendirdiği bu hükümetin sonu en kötü

¹⁵⁰ Daren Acemoğlu ve James A. Robinson, *Pse dështojnë kombet? Origjina e pushtetit, prosperitetit dhe varfërisë*, Prishtinë: Cuneus, 2015, s. 369-370.

¹⁵¹ Bu konuda genel olarak bir için değerlendirme bkz. Rirchard A. Koenigsber, *The Psychoanalysis of Racism, Revolution and Nationalism*, New York: The Library of Social Science, 1977, s.19-36; Fransız ihtilali hakkında bk. Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, London: J.M. Dent & Sons Ltd., 1951; Ian Davidson, *The French Revolution: From Enlightenment to Tyranny*, London: Profile Books LTD., s.1-88. 2016; Rus devrimi hakkında bk. Stephen Kotkin, *Stalin: Paradoxes of Power, 1878-1928*, Vol. 1, New York: Penguin Press, 2014.

¹⁵² Allan Told, *Revolutions 1789-1917*, Cambridge: Cambrdige University Press, 1998, s.1-15.

¹⁵³ Bk. John K. Cooley, *Libyan Sandstorm*, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1982, s.133-135.

şekilde olmuştur. *Üçüncü Evrensel Teori* planlayıcısı ve uygulayıcısı olan Kaddafi'nin Ekim 2011'de isyancılar tarafından öldürülmesiyle bu diktatörlük yönetimi sonlandırılmıştır.¹⁵⁴ Diktatörlüğe karşı olunan hemen hemen her örneğin sonunda, diktatörün öldürülmesi ve totaliter rejimin düşmesi halk tarafından sevinçle karşılanıp ülkenin kurtuluşu ilan edilmektedir. Libya olayında da bu durum, aynı şekilde gerçekleşmiştir, Kaddafi'nin ölümü kutlanmış ve Libya için yeni bir dönem ilan edilmiştir. Daha sonra Mahmud Cibril, Kaddafi'nin ölümünü ilan edecek ve şu ifadeyi kullanacaktı: *"Bu dönem, yeni bir ekonomi, eğitim ve sağlık alanında yeni bir sistemle ve gelecekle yeni Libya'nın dönemidir."*¹⁵⁵ Tarih, daha sonra Libya'nın Kaddafi sonrası Siyasi Gelişmeler Milli Kuvvetler İttifak lideri olarak Libya'yı temsil eden Cibril'in pek de gerçekçi olmadığını ortaya koyacaktı. Cibril'in yeni bir ekonomi ve yeni bir siyasal sistemle yeni Libya söylemlerinin boş bir iyimserlikten başka bir şey olmadığı ortaya çıkmıştır.

Yukarıda ele alınan Kosova'nın durumunda da olduğu gibi, Libya da uluslararası arenada tartışma konusu olmuş ve sonunda, tartışma bir uluslararası müdahaleye yol açmıştır. Kosova'nın durumunda olduğu gibi bu uluslararası müdahale NATO tarafından gerçekleştirilmiştir. Klişe gibi gelebilir ama Libya'nın durumu özünde oldukça karmaşıktır ve bu karmaşıklık durumu, farklı ve uzlaşılması zor olan tartışmalara yol açmaktadır. Kosova örneğinde olduğu gibi bu olayın karmaşıklığı, aslında insani müdahale ve Koruma Sorumluluğu doktrini ile ilgili olan tartışmada yatmaktadır. Yani, Libya Koruma Sorumluluğu doktrininin karmaşık doğasının ve işlevsiz uluslararası sistemin saf yansımasıdır. Önceki krizlerde de olduğu gibi, Libya krizi konusunda ve özellikle Libya'daki NATO müdahalesi konusundaki tartışma uluslararası müdahale, egemenlik, insan hakları ve diğer hassas konular etrafında gerçekleştirilmiştir. Kaddafi'nin diktatör iktidarına karşı tarih boyunca isyancı bir şehir olan Bingazi kentinde 2011 yılında başlayan protestolar hızla uluslararası arenada en önemli meselelerden birine dönmüştür. Tabii ki, 2011 yılının Şubat ayı sırasında yaşanan olaylar çeşitli küresel karar alma merkezlerinde büyük ilgi uyandırmıştır. Aylar süren bazen sakin bazen şiddetli olan gösterilerin sonucunda sert ve kişiselleştirilmiş Kaddafi rejiminin sonu gelmiştir. İyi organize edilmiş tüm popüler isyan ve gösteri hareketlerinin neticesinde, Libya'da 40 yıllık diktatörlük daha önce görülmediği gibi sarsılmıştır. Kaddafi rejimi, farklı aktörler tarafından finanse edilen bu iyi organize hareketlere güç diliyle cevap verdi. Askeri gücünü kullanarak ve

¹⁵⁴ 'Üçüncü Evrensel Teorisi' hakkında detaylı bir inceleme için bkz. Mahmoud Mustafa Ayoub, *Islam and the Third Universal Theory: The religious thought of Mu'ammār al-Qadhafī*, London: Dotesios Printers Ltd., 1987.

¹⁵⁵ Moni Basu ve Matt Smith, "Gadhafi killed in crossfire after capture, Libyan PM says", *CNN*, 21 Ekim, 2011, [http://edition.cnn.com/2011/10/20/world/africa/libya-war/\(18 Mayıs, 2017\).](http://edition.cnn.com/2011/10/20/world/africa/libya-war/(18 Mayıs, 2017).)

gösterileri bastırarak, vatandaşların öfkelerini bastırıp nihayet isyanı sona erdireceğini umuyordu. Mantıklı olarak da beklendiği gibi rejim tarafından atılan bu adım ateşe körüklenmek gibiydi. Bu tür bir karşılık, yani Kaddafi'nin sadık güçleri tarafından kullanılan bu aşırı güç, isyan patlamasına sebep olmuş ve hızlı bir şekilde bütün Libya'ya yayılmıştır.

Durumun daha da kötüleşmesi ve Kaddafi rejimi tarafından kitlelere karşı saldırının yapılması sonucu olarak, Kosova örneğinde olduğu gibi, uluslararası toplum, çok hızlı bir şekilde ve neredeyse oybirliğiyle harekete geçmiştir. Uluslararası toplum, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından Şubat-Mart 2011'de kabul edilen iki kararla sorunun barışçıl bir şekilde çözülmesi için çağrıda bulunmuş ve Libya toprakları üzerinde uçuş yasağı getirmiştir. 26 Şubat 2011'de kabul edilen ve BM'nin Libya'daki durum hakkında ciddi endişelerini belirten 1970 Sayılı Karar (2011), Libya makamlarının kendi halkına karşı koruma sorumluluğunu hatırlatarak silah ambargosunu uygulamıştır.¹⁵⁶ BM'nin 17 Mart 2011'de kabul ettiği 1973 Sayılı Karar'ında ise "acil ateşkes" talep edilmiş ve uluslararası topluma Libya üzerinde uçuşa yasak bölge oluşturmaya izin verilmiştir. Kaddafi rejiminin Güvenlik Konseyi tarafından alınan bu karara riayet etmediği belirtilmiş ve arkasından NATO Genel Sekreteri tarafından "28 ülke ittifak ile sivilleri korumak için uçuş yasağını uygulamaya karar vermiştir"¹⁵⁷ şeklinde bir açıklama yapılmıştır. Yani Kaddafi rejiminin, Güvenlik Konseyi tarafından alınan uçuş yasağı emrine riayet etmemesi, NATO bombardımanına yol açmış ve bölgede bulunan isyancılar için inanılmaz bir yardım olmuştur. Kaddafi 20 Ekim 2011'de öldürülmüştür. Onun ölümü modern tarihin en uzun şahsi diktatörlüğünün sonunu sembolize etmektedir. Bugün Libya sosyal uyum ve ekonomik istikrar ile üniter bir devlet – Cibril'in safça ümit ettiği – olmak dışında her şey olabilir. Kaddafi sonrası Libya, radikal grupların – dini arka planı olan veya olmayan – sert mücadelelerin bir alanı ve farklı güçlerin çıkarlarının çatışma sahnesi olmuştur. Ama Kaddafi diktatörlüğü sırasında Libya'nın siyasi tarihi nedir? Kaddafi'nin 42 senelik diktatörlüğüne karşı ayaklanma ve isyan nasıl başladı? Rejime karşı halk ayaklanmasına karşı rejim ne gibi önlemler aldı? 2011 olayları ile ilgili olarak dünya liderleri ve bilim adamlarının teorik ve politik tartışmaları neydi? İsyancılar ve Kaddafi arasındaki bu çatışmada farklı ülkelerin rolü neydi? Libya'daki müdahale neden yapıldı ve nasıl gerçekleşti? Kaddafi sonrası Libya'daki durum nedir? Sonraki bölümlerde bu sorulara verilebilecek cevaplar incelenecektir.

¹⁵⁶ United Nations Security Council, "Resolution 1970 (2011)", *Security Council*, 26 Şubat, 2011. 6491 toplantı.

¹⁵⁷ Al-Jazeera, "NATO to police Libya no-fly zone", 25 Mart, 2011, <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/03/2011324221036894697.html>. (21 Mayıs, 2017)

3.2. Kaddafi Libya'sı

1969 yılında Özgür Subaylar Hareketi'nin üyesi ve Bedevi kökenli olan Muammer Kaddafi adında genç bir subay, adalet ve özgürlük dolu bir ağızla zamanın rejimini devirdi.¹⁵⁸ Bunlar, Türkiye'ye tatil için gitmiş olan Kral İdris'in yokluğunu değerlendirmiş ve kralı devirmişlerdi. Kaddafi liderliğindeki genç ve hevesli bir grup Albay, iktidarını elinden alıncaya kadar Kral İdris, devlet olmayı sağlayabilmiş ve birleştirmiş olduğu Libya'ya 18 sene hükmetmiştir.¹⁵⁹ Tabii bu devrim normal bir darbe değil, “askeri bir darbeden daha fazlasıydı: Bu tam ölçekli bir devrimdi ve sadece tüm yozlaşmış elitlerini değiştirmede, aynı zamanda ülkenin özünü değiştirdi.”¹⁶⁰ Hatta Kaddafi kendisi, bunun bir ‘coup d’etat’ olmadığını ve modern tarihte, emsali görülmemiş bir devrim olduğunu ısrarla iddia etmiştir. Kral İdris'in devrilmesiyle Kaddafi'ye göre sadece bir iktidar değişikliği olmamış, yani monarşi, bir elitten başka bir elite geçmemiş, genel bir devrim gerçekleşmiştir. Kaddafi bu devrimi “Al-Fatih” olarak adlandırmıştır. Bu nedenle 1 Eylül 1969 Libya Devrimi'nin zamanımızın en olağandışı “devrimi” olduğunu söyleyebiliriz.

Devrimin sembol ismi devrimin anlamını ve amacını ifade etmektedir. “Al-Fatih” kelimenin tam anlamıyla “açan, fetheden” veya “fethetmek” demektir.¹⁶¹ O açılış veya yeni bir döneme giriştir.¹⁶² Tabii ki, “Al-Fatih” kelimesi Müslümanların kutsal kitabında da bulunmaktadır. Cehalet, fakirlik ve geri kalmışlık gibi karanlık bir aşamadan yeni bir aşamaya, yani ekonomik ve toplumsal olarak gelişmiş bir aşamaya geçmek ve her şeyden önce kendi ontolojik ve metafizik benliğinin (özünün) farkına varmaktır.¹⁶³ Görülmektedir ki, Kaddafi ve onun iktidar sınıfı, bilinçli bir şekilde devrim lehine bir propaganda yürütmektedirler. Devrimi, özünde ülke ve toplum için kurtuluş olarak ilan edip, Kaddafi'yi yeni Libya'nın inşacısı ve “Al-Fatih” olarak ilan etmekteydiler.

Genç Subaylar Grubu tarafından atılan ilk adımlardan biri, Devrim Komuta Konseyi'ni (Revolutionary Command Council – RCC) kurmak oldu. Bu konseyin yönetim organı 12 kişiden oluşmaktaydı ve Kaddafi gibi bu kişiler de göçebe ve fakir ailelerin çocuklarıydı. Bu

¹⁵⁸ Kaddafi hakkında bk. Mirella Bianco, *Gadafi: Voice from the Desert*, London: Longman Group Ltd., 1975.

¹⁵⁹ Al-Jazeera, “Libya's Forgotten King”, 19 Kasım, 2015, <http://www.aljazeera.com/programmes/aljazeeraworld/2015/11/libyas-forgotten-king-151119111039307.html> (24 Mayıs, 2017).

¹⁶⁰ Alison Pargeter, *Libya: the rise and fall of Qaddafi*, New Haven: Yale University Press, 2012, s. 67.

¹⁶¹ Fethetmek kavramı hakkında bk. Ahmet Davutoğlu, *Medeniyet ve Şehirler*, İstanbul: Kure Yayınevi, 2016, s.206-232.

¹⁶² Mustafa Ayoub, s.17.

¹⁶³ Bk. Kur'an-ı Kerim, Fetih Suresi, 48/1-3.

konsey askeri darbeden dört ay sonra kurulmuş ve 1969-1977 yılları arasında Libya Arap Cumhuriyeti'ni yönetmiştir. Elbette, bu konseyin ve o dönemin bütün devrimci çabalarının tartışmasız lideri Kaddafi idi. Kral İdris'i deviren bu genç subaylar ne Libya'yı modernleştirme ne de ileri bir siyaset izleme konusunda herhangi bir fikre sahipti. Muammer Kaddafi'yi iktidara getiren hareketin; adalet, özgürlük ve demokrasi için yapılan önemli sloganlar dışında, Libya Devleti'ni ve kabilelerden oluşan toplumunu nasıl idare edeceğine dair önceden tasarlanmış hiçbir planı yoktu.

Muammer Kaddafi iktidarını takip eden dönem içerisinde “Yeşil Kitap” aracılığıyla sadece ideolojik arka plan barındıran bir yönetim değil, aynı zamanda kapsamlı bir teori formüle etmeyi denemiştir. 70'li yıllar sırasında üç cilt olarak yazılmış olan Yeşil Kitap, Kaddafi'nin değer ve ideolojik sistemini sistematik bir şekilde sunuşu ve Libya'da inşa edilen yeni sistemin devam etmesi için bir rehber olmuştur. Yeşil Kitap yönetim sorununa nihai bir çözüm olmuş ve diktatörlük döneminden – Kral İdris döneminde olduğu gibi – demokratik sisteme doğrudan geçiş amacına hizmet eden bir girişim hareketi olarak yazılmıştır. Hükümetin idari sorununa nihai çözüm sağlamak için gerçekleştirilen bu girişim ‘Üçüncü Evrensel Teori’ olarak adlandırılmıştır. “Bu yeni teori halkın temsili olmadan, halkın otoritesine dayanmakta” olduğunu iddia etmiştir. Bu teori, demokrasiyi organize edip etkili bir biçimde doğrudan hayata geçirmeyi amaçlar. Demokrasiyi doğrudan hayata geçiremeyen ve halkın örgütlenmesine sahip olmayan eski girişimlerden daha pratik ve daha üstündür.”¹⁶⁴ Bu kitaba göre Libya'nın, dünyanın herhangi bir yerinde uygulanan yönetim modellerinin sorunlarını aşması ve daha önce hiçbir yerde görülmemiş olan doğrudan demokrasiyi organize etmesi bekleniyordu. Yeşil Kitap, Libya için bir çözüm olarak doğrudan demokrasiyi yaymaktı; ama yine de bu kitap hayali bir kitap veya gerçekleşmesi beklenen bir ütopya değildi. Kitap daha çok devrimin ilk yıllarının bir türeviydi, yani çatışmanın girdabında ve Kaddafi'nin hâkimiyet yıllarında edinmiş olduğu deneyimlere ve kabile toplumundaki iç çatışmalara dayanarak tasarlanmıştı. Bu nedenle, bu kitap 1970'lerde Libya'da hâkim olan tarihi koşullar bağlamında değerlendirilmelidir.

Genç subayların devriminden sonra ortaya çıkmış olan hükümetin ilk günlerinden itibaren, gündeminden hiç çıkmayan konu Arap dünyasıydı. Arap dünyasının ve ulusunun bir meşalesi ve Pan Arabizm politikalarının lideri olarak Kaddafi'nin kendini takdim etme çabasında bunu görebiliriz. Kaddafi hükümetinin bu artırılmış ilgisi, önceki hükümetlerin Arap sosyalizmi

¹⁶⁴ Muammar Al Qaddafi, *The Green Book*, Birinci Kısım, The Solution of the Problem of Democracy, The Authority of the People, Ithaca, 1975, s.6. Bu konuda bk. Muammar Gaddafi ile Edmond Jouve, *My vision*, London: John Blake Publishing Lt., 2005, s. 27-57.

denilen politikalara kayıtsız kalmalarına kıyasen tamamen farklıdır. Kaddafi'nin amacı Arap dünyasını birleştirmektir ve nihai hedef olarak bütün Araplar için tek bir devlet kurmaktır. Bu politikanın bir sonucu olarak, Muammer Kaddafi birkaç kez Mısır (Naser), Suriye, Sudan (Numeiri) cumhurbaşkanlarını davet etmiştir ve bir pan-Arap birliğini yaratmaya çalışmıştır. Yine Libya girişimiyle Arap gücünün konsolidasyonu için Bingazi'de Mısır, Suriye ve Libya bir araya geldi. Kendi ülkelerini temsil eden Başkan Sedat, Kaddafi ve Esad 17 Nisan 1971'de Bingazi Bildirgesi'ni imzalayarak Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni oluşturdular. Libya'nın resmi ismi olan 'Libyan Arab Republic' onun Arapça karşılığı ise 'Jumhūrīyah Al-Arabiyyah Al-Libiyyah', ve "halkın hâkimiyeti" anlamında olan "cumhuriyet" kavramı¹⁶⁵ Kaddafi tarafından konulmuştur. Sudan ve diğer "ilerici" Arap Cumhuriyetleri için üyelik kapısı her zaman açıktı. Bu da büyük Arap birliği'nin ilk adımı olarak atılmış oldu. Yeni birlik, birleşik sosyalist toplumun oluşturulmasında, Arap kitlenin bir vasıtası olarak yaratılmış, ayrıca kurtuluş mücadelesinde Arap ulusunun bir vasıtası haline gelmiştir."¹⁶⁶

Tabii ki, bu projenin birincil amacı, Filistin'in kurtuluşu ve Arap çoğunluğa sahip Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi için gerekli bir adım olarak büyük Arap devletinin kurulmasıydı. Kaddafi, din ile ilgili düşüncelerinin tamamını Yeşil Kitap'ında yazmıştır; Kaddafi kendi devrimini "Al-Fatih" olarak adlandırmıştır. Yaşamı boyunca Kaddafi genel olarak Libya'nın gelişmesi, Arap ulusu ve İslam dünyası için devriminin ve onun hayatı öneminin propagandasını yapmıştır. O devrim için şöyle ifadeler kullanmaktaydı: "Fatih (darbesi) akidedir, Fatih imandır. Devrim komiteleri hareketi bu çağın nebisidir. Cemahiriye çağının nebisi." Bir konuşmasında Yeşil Kitap'ın Kur'an'dan türediğini iddia eden Kaddafi'nin düşünceleri genel olarak Sünni ulemalar tarafından reddedilmiştir.¹⁶⁷ Belirtmek gerekir ki Kaddafi için en büyük düşman Siyasal İslamcı hareketlerdi. Hatta ona göre "Siyasal İslamcılar, AİDS'ten daha tehlikeliydi." Bu nedenle çekinmeden bütün Siyasal İslami hareketlerle – özellikle Müslüman Kardeşler ve selefleri ile – savaştı.¹⁶⁸

Muammer Kaddafi'nin getirdiği yeni model, Libya toplumunun dinamik gerçekleri ve karmaşık koşulları altında uygulanırken, kişilik kültürüne dayalı himayeci siyasetin yaratılmasına neden oldu. Bu kişisel gücünün sonucu olarak Kaddafi'nin "kişilik kültürü" fikri ortaya çıktı.

¹⁶⁵ James Gelvin, *The Arab Uprisings: What everyone needs to know*, Oxford: Oxford University Press, 2015, s.91.

¹⁶⁶ Henri Habib, *Politics and Government of Revolutionary Libya*, Ottawa: Le Cercle Du Livre De France Ltée, 1975, s.335.

¹⁶⁷ Bkz. Bianco, s. 168-170.

¹⁶⁸ Doğmuş, s.75.

Kaddafi'nin bu kişisel hükmetme formu 42 sene sürmüş, daha sonra halk için özgürlük ve adalet adına yapılan subayların devrimi, baskıcı ve terör uygulayıcı bir hükümete dönüştürülmüştür. Bu sistem, saldırgan bir Arap milliyetçiliğine ve Libya'da yaşayan tüm Arap olmayan kabileleri Araplaştırma siyasetine dayanıyordu. Tabu ve Touareg gibi Arap olmayan kabileler, sosyal marjinalleşme ve Trablus merkezli siyasi ve ekonomik seçkinlerin elinde merkezileşmiş iktidar tarafından yönetilen bir Araplaştırma politikasının kurbanıydılar. Ayrıca Kaddafi rejimi, küresel terör destekçisi olarak ve aynı zamanda isyancı hareketlerin ilhamı olan bir devlet olarak uluslararası camiada, birçok kez suçlandı. Hatta yıllarca ABD tarafından hazırlanan, terörizmi destekleyen ülkeler listesinde yer almıştır.¹⁶⁹ Bu sponsorluğun bir sonucu olarak Kaddafi rejimi bir "küresel terörizm destekçisi" olarak etiketlendi ve Libya uluslararası toplumun "genişletilmiş ailesinden" "sürülmüş" oldu. Bu nedenle, Libya yıllar boyunca kilit uluslararası güvenlik meselelerinden biri oldu ve belki de teröre karşı savaşın ana av sahası olarak işlev gördü. Kaddafi rejiminin bu politikalarına cevap olarak BM, Libya'ya katı yaptırımlar uygulamaya başladı. 1992 yılında kabul edilen BM kararında, Libya'nın terör eylemlerini ve terörist grupların ülkede barınmasını durdurması isteniyordu. Libya'nın bu taleplere uyumu, uluslararası topluma erişimi yeniden kazanmak için gerekli koşul olarak belirlendi.¹⁷⁰ Libya vatandaşları ve siyasi eliti, yıllarca uluslararası toplumun uyguladığı ekonomik ve siyasi yaptırımlarla ve aynı zamanda terör destekleyici imajıyla karşı karşıya kalmıştır. Terörizm şu anki uluslararası sistemin en büyük sorunu ve aynı zamanda çağdaş dünyanın bir kara noktasıdır. Devlet dışı aktörlerin terörizmi bugün bile devletlerin en önemli meselelerinden biri olmaya devam etmektedir. Kaddafi rejiminin sonu ve NATO müdahalesi organize edilmiş bir protesto dalgasından ve aynı zamanda Arap Baharı'ndan önce gelmişti. Bu nedenle, NATO müdahalesini daha iyi anlamak için, bunun Arap Baharı ve Libya üzerindeki etkisinin detaylı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Sonraki sayfalarda en önemli sorulara, detaylı ve objektif bir şekilde cevap vermeye çalışacağız. Arap Baharı neydi? Tunus ve Mısır'da gerçekleşen devrimler, Libya'daki ayaklanma umudunu ve devrimlerin ruhunu nasıl etkiledi? NATO, Libya'ya askeri müdahaleyi nasıl ve neden gerçekleştirdi? Bu müdahalenin bir sonucu olarak uluslararası toplumda ortaya çıkan tartışmalar ve anlaşmazlıklar nelerdi? Libya, uluslararası sistemin işlevsizliğinin bir yansıması mıdır? Libya'da yapılan müdahale meşru ve ahlaki açıdan doğru muydu?

¹⁶⁹ US Department of Defence, "National Strategy for Combating Terrorism", Washington, Şubat, 2003, s.18.

¹⁷⁰ William H. Lewis, *The War on Terrorism: The Libya Case*, New York: The Atlantic Council of The United States, Vol. XIII, No.3, 2002, s.1.

3.3. Arap Baharı ve Libya

“2010 ile 2011 arasında organize edilen ve daha sonra Arap Baharı olarak adlandırılan gösteriler gerçekten neydi?” sorusu hala devam eden derin ve geniş bir tartışmanın temel sorusu olmuştur. Bu gösteriler kapsamlı bir devrim miydi, yoksa tüm sistemi değil sadece hüküm süren rejimi değiştirme çabası mıydı? Bu gösteriler esasen siyasi ve sivil hakları arayan bir hareket miydi, yoksa sadece siyasi ve ekonomik durgunluğa karşı bir başkaldırı mıydı? Bu gösterilerin arkasında durumu ve statükoyu değiştirme ihtiyacı mı durmaktaydı? Bunlar gibi birçok soru, Arap halkının bir araya gelip bölgedeki en vahşi rejimlerden birini devirmesinden sonra ortaya çıkan sıcak tartışmanın merkezinde yer almıştı.¹⁷¹ Genel olarak bilinen şudur ki, bu gösteriler Ortadoğu’daki statükoyu sarsmış ve insan hakları ve demokrasi gibi kavramların dünyanın bu bölgelerinde de desteklendiğini göstermiştir. MENA bölgesinin yapısı, Arap Baharı’nın tanımlanması kadar karmaşıktır. Dünyanın bu bölgesini; çok kültürlü, dini ve etnik açıdan homojen olmayan ve çok genç bir nüfusa sahip toplumlar oluşturmaktadır. Genç nüfusun büyük çoğunluğunun en önemli sorunu işsiz olmaları ve güvenli bir geleceğe sahip olmamalarıdır. Bu devletlerin dili Arapça ama Türkçe, Fransızca ve Farsça – ‘işgalci’ güçlerin dilleri – da mevcuttur. Bu ülkelerde yaşayan halk, Sünni ve Şii olmakla birlikte çoğunun dini İslam’dır ve bir kısmı Hristiyan – Mısır’da Kıptiler – Irak, Suriye ve Lübnan’da Hristiyanlar – ve az bir kısım da Ezidiler yaşamaktadır.¹⁷² Şüphesiz Ortadoğu’nun etnik yapısı çok karmaşıktır – Arap, Türk, Kürt, Fars vb – ve bu toplumlarda hala kabile hayatı önemli bir unsur olmaya devam etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Orta Doğu ve Kuzey Afrika’nın (MENA region) “Balkanlaştırılmış” olduğundan bahsedebiliriz.¹⁷³

Yıllar boyunca Arap dünyasında ve Kuzey Afrika’nın genelinde ve özellikle Tunus, Libya, Mısır, Suriye vb. gibi ülkelerde sanki zaman durmuş ve yoğun siyasi baskıdan kaynaklanan mevcut korkunç durum devam etmekteydi. Ancak, Hegelci bir söylem kullanmak gerekirse, tarih doğrusal ilerlemesine devam etmektedir. Böylece ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilememesi, ‘muhalefetin’ isteklerinin bastırılması – böyle bir muhalefet olduğunu varsayarsak – ve temel siyasi özgürlüklerin kısıtlanması 2010 yılında patlak veren isyan dalgalarına yol açtı. Arap Baharı kavramı, ilk kez Batılı bilim adamları tarafından kullanıldı ve bölgenin kaderini değiştirme potansiyeline sahip protesto dalgaları olarak görüldü. Bu büyük

¹⁷¹ Arab Baharı tartışmaları hakkında bkz: Galvin, s.32-102.

¹⁷² Arab dünyası ve Orta Doğu için bir kısa tarihi bk. Bernard Lewis, *The Arabs in History*, Oxford: Oxford University Press, 1993, 2-65, s.1-32.

¹⁷³ Balkanlaştırılma kavramı hakkında bk. Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geo-strategic Imperatives*, New York: Basic Books, 1997.

olayların aniden patlak vermesi, “uzun zaman gençlik kısmının görmezden gelinmesinin” bir sonucu olarak değerlendirildi.¹⁷⁴ 2011 tarihinde *Foreign Policy* Dergisinde yayımlanan bir köşe yazısında, Joshua Keating, Arap Baharı teriminin “ilk olarak *Foreign Policy* Dergisi tarafından kullanıldığını ve daha sonra ABD’deki gazetecilerin ve aktivistlerin, neredeyse bir yıldır MENA bölgesini dönüştüren devrimi markalaştırmak için kullanıldığını” iddia etmektedir.¹⁷⁵

İslam ve Arap dünyası uzmanı olan Tariq Ramadan, bu büyük tartışmalara dâhil olan insanlardan biriydi. O, ‘MENA bölgesinde neler oluyor ve Arap Baharı gerçekte nedir?’ sorularına cevap vermeye çalışmaktaydı. Arap isyanı için,

“Diktatörlük dönemi sona erdiğinde ortaya çıkacak olan fırsatlar gibi tarihi bir andır. Ayaklanmalar henüz devrim değildir ve akıbeti belirsizdir. Mısır, Libya, Suriye ve Bahreyn yoluyla Tunus’tan Yemen’e kadar hiçbir şey kesin değildir ve garanti edilemez: Demokratik süreçlerin yalnızca başındayız; ordular tamamıyla donanımlı ve tetikte kalırken güvenlik istikrarsızdır” diye yazılmıştı.¹⁷⁶

Yani bir değişim süreci başladı ve bu sürecin sonunda, konsolide edilmiş demokrasi ortaya çıkması umuluyordu. Küresel sivil toplumun beklediği sonuçlar çok önceden sönmüşlerdi. 7 yıl bu devrimlerin başlamasından sonra genel iyimserlik – ki Arap Baharını karakterize eden de odur – bitmiştir. Hatta bugün bile “Arap Baharı” teriminin doğru bir terim olup olmadığını ve gerçekleşen olaylarla denk düşüp düşmediğini kinizm ile soran insanlar var. Bu nedenle, bugün temel gelişmeler dikkate alındığında – birçoğu için – Arap Baharı’nın yerine bir “Arap Kışı” olduğu tartışılabilir. Arap Baharı’nın kokusu Libya’nın kapısına dayandı ve Arap Baharı Kaddafi rejimi için istenmeyen, davetsiz bir misafir oldu. Böylece Libya halkı, “Şubat 2011’de sokak protestosu haberlerine şaşkınlık içerisinde tanık olmaya başladı. Çünkü Bingazi’de başlayan protestoyu, Libya halkının büyük bir kısmı dünya medyasından öğrendi.”¹⁷⁷

Basının başlangıçta, “Kırk iki yıllık diktatörlükte sindirilmiş muhalefet olduğu için sokak gösterileri fazlasıyla cılız” biçimdeki aktarımları çok kısa sürede, “Libya’da büyüyen halk ayaklanması, diktatörü yıkacak” söylemlerine dönüştü.¹⁷⁸ Kaddafi rejimi Libya’da devrimin yayılmasını durdurmak adına bir dizi önlem ve önleyici tedbirler aldı. Libya’da hükümetin

¹⁷⁴ Paloma Haschke, “Yes, Mubarak is gone. But now what?”, *United Nations Alliance of Civilizations*, 2 Kasım, 2011, <https://www.unaoc.org/2011/11/yes-mubarak-is-gone-but-now-what/> (5 Haziran 2017).

¹⁷⁵ Joshua Keating, “Who first used the term Arab Spring?”, *Foreign Policy Magazine*, 4Kasım, 2011, <http://foreignpolicy.com/2011/11/04/who-first-used-the-term-arab-spring/> (5 Haziran 2017); Tariq Ramadan, *Islam and the Arab awakening*, Oxford: Oxford University Press, 2012, s.7-8.

¹⁷⁶ Ramadan, s.3.

¹⁷⁷ Hamide Yiğit, *Libya’da kanlı bahar: sizi özgürleştirmek için öldürdük!*, İstanbul:Tekin Yayınevi, 2014, s. 62.

¹⁷⁸ age, s.62.

hayal bile edilemez bir panik esiri olduğunun ve bir paranoyak hükümete dönüştüğünün ilk belirtileri bunlardı. Hatta 2011 başlarında, Libya’da protestolar patlak vermeden sadece bir ay önce, Kaddafi rejimi, 42 yıldır bu bölgede sürdürmekte olduğu hâkimiyetini kurtarmak için son çabalarını gösterdi. Cezayir’deki şiddetli gösterilerden sonra, Tunus’ta hayat pahalılığı için gerçekleştirilen protestolardan sonra, Ocak ayı ortalarında 2011 yılında Kaddafi rejimi gümrük vergilerini ve ithal gıda ürünlerinin vergi iadesini düşürdü ve benzer protestoları önleyici bir çaba olarak gıda malzemelerinin fiyatlarını indirdi. Bu tür önlemlerin geç kalınmış adımlar olduğu ortaya çıktı.¹⁷⁹ Bu nedenle Kaddafi ve ailesinin sert ve vahşi rejimine karşı ayaklanma 17 Şubat 2011’de başladı ve bu ayaklanma Misurata, Trablus ve Bingazi’den Bani Valid’e kadar genel bir ayaklanmaya dönüştü. Tarih boyunca çeşitli tarihi olaylarda olduğu gibi devrimin başlangıcı olarak 17 Şubat tarihi de rasgele belirlenmiştir. Elbette “Devrim’in başlangıcı olarak 17 Şubat’ın alınmasının belirgin sebepleri de bulunuyor. Bunlar uzun yıllar içinde birikerek, halkın bilincinde isyanın yerleşmesini sağlamıştır.”¹⁸⁰ Rejimin son yıllarında çok sayıda petrol rezervlerine rağmen, işsizlik oranı 2009 yılında %20,7’ye çıktı ve enflasyon oldukça yüksek rakamlara ulaştı.¹⁸¹ Unutulmamalıdır ki Libya’da “33.000’den fazla aile, şehrin yoksullarının kulübeleri de dâhil olmak üzere kötü konut ve barınma koşulları içinde yaşamaktadırlar.”¹⁸²

17 Şubat 2011, Bingazi’de yaşanan gösterilerin 5. yıl dönümüydü ve bu gösteriler sisteme karşı gösterilere dönüştü. Bu gösteriler sırasında Bingazi’de 11 kişi hayatını kaybetti ve onlarca kişi yaralandı. Ayrıca, protestolar sırasında İtalya Konsoloslugu yakıldı ve diğer maddi hasarlar da yaşandı.¹⁸³ Kaddafi rejimi bu gösterileri kanlı bir biçimde bastırdı, ama hükümeti devirme fikrini bastıramadı.

Böylece, 2011 protestocuları kendilerini 2006 yılının göstericileriyle ilişkilendirmekteydiler ve aşikâr olan bir şey vardı ki, bu göstericilerin çoğunu gençler oluşturmaktaydı. Kaddafi rejiminin bu gösterileri onca bastırma çabalarına rağmen, barışçıl gösteriler olarak başlayan bu gösteriler hızlı bir şekilde diktatörlük rejiminin yıkılmasına yol açan gerçek bir tehdit haline dönüşmüştür. Genelde yorumlandığı gibi bu harekâtın ilk istekleri sivil ve siyasi haklar ve son etapta

¹⁷⁹ Ronald Bruce St John, *Libya from colony to revolution*, Oxford: One World Publications, 2012, s.282.

¹⁸⁰ Doğmuş, s.142.

¹⁸¹ Trading Economics, “Libya unemployment rate 2005-20017: Data, Chart, Calendar, Forecast”, <http://www.tradingeconomics.com/libya/unemployment-rate> (26 Mayıs, 2017).

¹⁸² Reuters Africa, “Libya’s jobless rate at 20.7 percent: report”, 2 Mart, 2009, <http://af.reuters.com/article/investingNews/idAFJOE52106820090302>(28 Mayıs, 2017).

¹⁸³ Benghazi 2006 protestoları hakkında bk. CCN, “In Libya, 11 reportedly die in cartoon protests”, 18 Şubat, 2006, <http://edition.cnn.com/2006/WORLD/africa/02/17/libya.cartoons/> (30 Mayıs, 2017)

demokratik sistemle yönetilen bir devlet idi. Tabii ki, bu taleplerin Kaddafi rejimi için bir tehlike işareti verdiğini söyleyebiliriz. Bu gereklilikler, rejim ve muhalefet hareketine sadık güçler arasında çatışma nedeni haline gelmiştir. Bu çarpışmalar, sonunda bugüne kadar devam eden silahlı çatışmaya dönüştürülmüştür. Özellikle, Tabu kabilesi “2011 yılında ayaklanmaya ilk katılanlar arasındaydı. Onların muhalefet liderleri Norveç’teki sürgünden Libya’ya döndü. Ordudaki Tabu kabilesi üyeleri şu an için düşmanlıklarından vazgeçerek, Zway kabilesi muadilleri ile birleşti.”¹⁸⁴ Tabu kabilesi Touareg kabilesiyle birlikte iki Arap olmayan, Berberi kabilelerdir ve dolayısıyla Araplaştırma politikasının bir sonucu olarak, merkezi hükümet ve genel olarak toplum tarafından dışlanmışlardır. Bunlar çoğu zaman siyasi oluşum, eğitim – yüksek oranda okuma yazma bilmemektedirler – ve toplumsal hayatın dışında tutulmuşlardır. Hatta Kaddafi rejimi boyunca onların vatandaş statüsü bile bulunmamaktadır ki, iç dinamikleri ve rejimin çıkarları sonucunda birçok kez vatandaşlık tanınması sözü verilmesine rağmen bu gerçekleşmedi.¹⁸⁵ Hatta 2011 yılı ayaklanmasının başlarında, Kaddafi hükümetinin elçileri silahların teslim edilmesi ve merkezi hükümetin meşruiyetinin tanınması karşılığında vatandaşlık tanınması sözü verdiler.¹⁸⁶

Ancak, geçen yüzyılda gerçekleşen olayların kolektif belleğine dayanarak ki aynı söz birkaç kez daha verilmişti, Tabu’lar bu teklifi reddettiler ve isyana devam ettiler. Başlangıçta barışçıl olarak organize edilen bu gösteriler, siyasi hakların desteklenmesi, insan haklarına saygı ve marjinal sistemin açılması gibi talepler için olmasına rağmen, hızlı bir şekilde muhalefet ve hükümet arasında sert bir çatışmaya dönüştü. Muhalefet – muhalefeti esas olarak Arap olmayan Tabu kabilesi oluşturuyordu – ve hükümet arasında bu çatışma hızlı bir şekilde şiddetlendi ve Şubat 2011’de Libya’nın büyük ölçüde önemli olan şehirlerinin fethedildiği ilan edildi. Bingazi, El-Bayda, Tobruk ve Misurata gibi kıyı kenti şehirlerin, devrim sırasında fiilen hükümet olarak görev yapan Ulusal Geçiş Konseyi tarafından fethedildiği ilan edildi. Tabii, Şubat ayında gerçekleşen bu olaylara karşı ve kurtarılmış şehirlerin ilanına, Kaddafi’nin deyimiyle “provokasyonuna” karşı Kaddafi rejimi boş durmadı. Bu açıklamalara tepki ve cevap olarak “Kaddafi’nin güçleri kontrolünü yeniden kurmak için bir girişimde bulundu, devrim yanlısı olduklarını ilan eden batı Libya’daki bazı küçük köyler, yeniden işgal edildi.”¹⁸⁷ Gerilimin artmasıyla, MENA bölgesinde olası jeo-politik etkiye ve güce sahip olan farklı

¹⁸⁴ Frederic Wehrey, “Insecurity and governance challenges in Southern Libya”, *Carnegie Endowment for International Peace*, 2017, s.4.

¹⁸⁵ Tabu kabilesi, onların tarihi ve siyasi tarihi için bkz. Philip Martin ve Christina Weber, “Ethnic Conflict in Libya: Toubou”, *Norman Paterson School of International Affairs*, Carleton University, 21 Haziran, 2012, s.2-4

¹⁸⁶ Bk. Wehrey, s.4-5.

¹⁸⁷ St John, s.284.

gruplar arasında devam eden mücadele çok büyük ve tehlikeli olarak değerlendirildi. Savaşların ve iç çatışmaların neredeyse kalıcı olduğu bir coğrafyanın parçası olmak, çatışmanın bölgede ve ötesinde yayılması ihtimali ve Libya'dan Avrupa'ya doğru göçmenlerin 'istilas'ı geniş bir tartışmanın ana temalarıydı. Libya ve İtalya – Avrupa Birliğine üye olan bir ülke – arasında mesafenin yakınlığı, Libya'dan Avrupa'ya doğru göçmen dalgalarının gerçekleşme ihtimali Libya meselesi'ni AB için baş edilemez bir mesele haline dönüştürdü. Bu olası etkiler ve çatışmanın potansiyel jeopolitik risklerinin bir sonucu olarak, 26 Şubat 2011'de, BM Güvenlik Konseyi tarafından 1970 Sayılı Karar oybirliğiyle kabul edildi. Bu kararla uluslararası toplum, ortak bir şekilde Libya'daki olaylar için endişelerini ifade etti ve saldırıları ve sivillere karşı şiddet kullanımını kınadı.¹⁸⁸ Son durumda, Libya'ya müdahale kararı, "BM'nin çok tartışılan insani müdahalenin hukukî boyutu konusunda açık bir tutum sergileyerek insanî müdahaleyi hukukî zemine oturtması anlamına gelmektedir."¹⁸⁹

1970 kararı Libya yetkililerine insan haklarına ve nüfusu koruma sorumluluğuna saygı gösterme zorunluluğu koymasına rağmen, mücadele daha da büyük bir yoğunlukla devam etti. Dahası, bu kararla, Güvenlik Konseyi 15 Şubat 2011 tarihli Libya Arap Cumhuriyeti olaylarını Uluslararası Ceza Mahkemesi Savcısına göndereceğini açıkladı. Bölgede durumların kötüleşmesiyle Kaddafi rejimi muhalefetin – politik olarak Ulusal Geçiş Konseyi otoritesi altında düzenlenen – silahlı kuvvetlerinin bulunduğu noktalara karşı saldırıların yoğunluğunu artırdı. Hatta askeri uçak, havan topu ve askeri helikopter kullanmaya başladı. Bu insani felakete karşı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi boş durmadı – bu, daha önce pek görülmeyen bir hareket olmuştur. Bu nedenle, askeri uçakların saldırılarından sivilleri koruma çabası olarak, 17 Mart 2011'de Güvenlik Konseyi 1973 Kararı için oy kullandı. Güvenlik Konseyi'nin tüm daimî üyelerinin oybirliğiyle kriz noktaları için atılması gereken adımlar üzerinde uzlaşması bir dönüm noktasıdır. Almanya, Brezilya, Çin, Hindistan ve Rusya Federasyonu olmak üzere beş çekimser oy gelmesine rağmen, bu çözümleme yürürlüğe girmiştir. Bu karar Libya yetkililerin 1970 kararının gereksinimlerini yerine getirmek için başarısız olduğu sonucuna varmış ve bu başarısızlığın bir sonucu olarak durumun daha da kötüleşmesinden dolayı, Kaddafi rejiminden sivilleri korumak için şiddetin artması ve sivil kurbanlar ile ilgili endişelerini dile getirmiştir. Karar ile birlikte BM, sivil nüfusa yönelik şiddet kullanılmasının insanlığa karşı suç teşkil ettiği konusundaki tavrını net bir şekilde ortaya koydu

¹⁸⁸ Bk. United Nations Security Council, "Resolution 1970 (2011)", *Security Council*, 6491 toplantı, 26 Şubat, 2011.

¹⁸⁹ Segah Tekin, *İnsani müdahale kavramı ve Libya'nın Geleceği*, Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2011, s. 14.

ve bu kararın yeni amacı, uçuşa yasak bir bölge kurmaktır.¹⁹⁰ Bu karar ile rejimin hava saldırılarının önüne geçilmesi hedefleniyordu ve aynı zamanda, bu karar aracılığıyla, Kaddafi'nin uluslararası toplumun ciddiyetini anlayacağı ve böylece daha fazla saldırıdan kaçınacağı umuluyordu.

Ancak Kaddafi'nin sadık güçleri, fethi ilan edilmiş şehirler konusundaki – ki onlar da ülkenin geçici hükümeti olarak adlandırılabilir, Geçici Ulusal Konseyi tarafından yönetilmekteydiler – umutsuz çabalarını devam ettirdiler. Böylece, rejimin propagandası en uç noktaya ulaştı ve bu örgütlü propaganda ile rejimin sadık güçlerinin zaferinin kaçınılmaz olduğu ileri sürüldü. Yani Kaddafi'nin kazanması sadece zaman meselesiydi. 17 Mart günü, Güvenlik Konseyi'nin Libya gökyüzündeki uçuş yasağı kararını onayladığı gece, radyoda yayınlanan bir konuşma yoluyla Kaddafi, muhalefeti açık bir şekilde tehdit etti ve zaten hâlihazırda kurtuluşunu ilan eden Bingazi şehrine saldırı düzenleyeceği konusunda uyardı. Bu yayında Kaddafi şunu söyledi: “*Bu gece geliyoruz. Kendinizi bu gece için hazırlayın. Biz sizi bulacağız*” silahlarını teslim edenler için af vaadetti ve savaşmayı seçenler için merhamet göstermeyeceğini ekledi.¹⁹¹ Bingazi'yi yeniden almayı hedefleyen Kaddafi ordusu savaşın başlamasından iki saat sonra BM'nin 1973 Sayılı Kararı'nı kabul etti. Bir gün sonra 18 Şubat'ta Kaddafi şöyle ifadelerde bulundu:

“Biz Katiba şehrinden geçerken ordu 400 veya 500 kişilik bir cenaze törenine ateş açtı. Libya'nın her köşesinde bir volkan patlak verdi. 500 ile 600 arasında protestocunun Bingazi Emniyet Müdürlüğü önünde toplanan 38 yaralı bırakarak güvenlik güçleri ile savaştı. El Beyaz ve Zliten şehirlerinde (Batı Libya) yüzlerce kişi Kaddafi'nin gitmesini istediler ve güvenliğe ateş açtılar. Zliten şehrinde göstericiler, barışçıl gösterilerini göstermek için çadırlar kurdular. Bingazi'nin Şecere Meydanında yüzlerce insan toplandı ve bunlar su toplarıyla dağıtıldı. Ancak Mismari'ye göre insanlar sokağa çıkmaya devam ettiler “kelebeklerin ateşe gitmesi gibi”. Dr. Abdelnasser Saadi'ye göre, Bingazi Tıp Merkezi'nde bir cerrah – şehirde altı sağlık tesislerinden biriydi – o ve arkadaşları 17 ila 20 Şubat tarihleri arasında 2000'den fazla yaralı gördü ve 580 yaralıdan 110'unun öldüğünü söyledi. O, şehirdeki durumu kanlı bir karışıklık olarak nitelendirdi.”¹⁹²

Bu insani kriz ve Libya'nın neredeyse her köşesinde gerçekleşen kanlı kargaşa sonucunda Amerika Birleşik Devletleri'nin öncülük ettiği çok uluslu bir koalisyon, 19 Mart 2011 tarihinde, Libya'da askeri müdahaleyi başlattı. Bu askeri müdahalenin nedeni, 1970 kararına Libya hükümeti tarafından riayet edilmemesi olarak belirtildi.

¹⁹⁰ United Nations Security Council, “Resolution 1973 (2011)”, *Security Council*, 6498 toplantı, 17 Mart 2011.

¹⁹¹ David D. Kirkpatrick ve Kareem Fahim, “Qaddafi Warns of Assault on Benghazi as U.N. Vote Nears”, *New York Times*, 17 Mart, 2011, <http://www.nytimes.com/2011/03/18/world/africa/18libya.html?pagewanted=all>(31 Mayıs, 2017)

¹⁹² St John, s.286.

3.4. Libya’da NATO Müdahalesi

NATO müdahalesi üzerine şu söylenebilir ki, Mart-Ekim aylarında gerçekleştirilen bu askeri operasyon, oldukça tartışmalıdır ve nedenleri çoktur. Müdahalenin nasıl gerçekleştiği konusu; neden müdahale edildiği, bu süreç ve özellikle sonrasında gelişen olaylar tartışmalıdır. NATO müdahalesini, Müslüman çoğunluklu ve NATO üyesi olan Arap olmayan iki ülke: Türkiye ve Arnavutluk ve aynı zamanda Arap-Müslüman devletleri: Katar, Ürdün, Birleşik Arap Emirlikleri dâhil olmak üzere, müttefiklerin geniş bir koalisyonu sonucu hayata geçirilmiştir. Libya krizi ile ilgili, o dönemin başbakanı, 2014 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı olacak, Recep Tayip Erdoğan Cidde Ekonomik Forumunda şunu belirtmiştir: “*Libya kan ağlarken, Libya gözyaşı dökerken, biz elimiz kolumuz bağlı oturup seyredemeyiz.*”¹⁹³ Benzer biçimde, Libya’da NATO bombardımanı sırasında, Erdoğan şunu söylemiştir: “*Libya meselesinde artık söz tükenmiştir. Bu noktada yapılması gereken Libya’da, Trablus’ta yönetimi elinde tutan Muammer Kaddafi’nin derhal iktidarı bırakması, üzerindeki tarihi sorumluluğu, insani ve vicdani sorumluluğu derhal yerine getirmesidir.*”¹⁹⁴ Kaddafi rejimine karşı halk ayaklanmasının başında “Türkiye askeri müdahale yerine diplomatik çözümü önermiş ve Fransa’nın başını çektiği Koalisyon Güçleri’nin hava saldırısından önce Kaddafi’ye bir takım çözüm önerileri götürmüştür.”¹⁹⁵ Ancak, bombalamanın başlamasından sonra “ve BM kararıyla NATO’nun müdahale konusunda görevlendirilmesi, Türkiye’nin insani yardım bakımından aktif rol almasını getirmiştir.”¹⁹⁶

Öte yandan, Sali Bersha, Arnavutluk Başbakanı, NATO üyesi olan ve çoğunluğu Müslüman olan tek Balkan ülkesinin lideri olarak uluslararası koalisyonu memnuniyetle karşılamıştır. Berisha’ya göre, NATO müdahalesi “*Tunus ve Mısır’da çok kısa bir zaman içinde güçlü bir şekilde ayaklanıp yıllarca halkının iradesinin karşısında duran rejimleri deviren Arap ulusunun onuru, özgürlüğü ve insan hakları için tarihi bir katkıdır.*”¹⁹⁷ Hatta Kosova, Cumhurbaşkanı Behxhet Pacolli aracılığıyla Libya’ya karşı hava saldırılarını desteklemiştir. Bağımsız Kosova Devleti Başkanı Behxhet Pacolli şunu ifade etmiştir: “*Libya askerinin askeri mevzilerine karşı*

¹⁹³ Hürriyet Gazetesi, “Başbakan Erdoğan: Kaddafi’yi aradım ve dedim ki”, 20 Mart, 2011, [http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-erdogan-kaddafiyi-aradim-ve-dedim-ki-17322262\(3 Haziran, 2017\)](http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-erdogan-kaddafiyi-aradim-ve-dedim-ki-17322262(3%20Haziran,%202017))

¹⁹⁴ Milliyet Gazetesi, “Erdoğan’dan Kaddafi’ye tarihi çağrı”, 3 Mart, 2011, <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-dan-kaddafi-ye-tarihi-cagri-siyaset-1385620/>, (16 Haziran, 2017).

¹⁹⁵ Baran Kuşoğlu, “Libya: Arap Baharı’na NATO ‘Katkısı’”, *Yaşama Dergisi*, Sayı 22, 2013, s.111.

¹⁹⁶ age., s.111.

¹⁹⁷ Lajme Shqip, “Berisha përshëndet ndërhyrjen në Libi”, 20 Mart, 2011. <http://www.lajmeshqip.com/kombetare/berisha-pershendet-nderhyrjen-ne-libi> (5 Haziran, 2017).

*NATO güçlerinin saldırısı Libya halkını korumak için insani bir eylemdir.”*¹⁹⁸ İronik bir biçimde bir zamanlar sivillerini koruma adına NATO’nun müdahale ettiği bir bölge, şimdi bağımsız bir ülke olarak başka bir ülkede yine sivilleri koruma adına yapılan bir müdahaleyi desteklemektedir.

Kosova’da uluslararası müdahale durumunda olduğu gibi aynı zamanda Libya bağlamında da müdahaleye karşı çıkanlar vardı; ya da en azından bu müdahalenin başarılı olacağından şüpheli olanlar vardı. Rusya ve Çin, her iki ülkenin de Güvenlik Konseyi’nin 1970 Sayılı Kararına ilişkin oylama sırasında çekimser olmalarına rağmen, Libya’daki müdahaleye en fazla karşı çıkan ülkelerdi. Bu iki ülke Güvenlik Konseyi’nde veto kullanma hakkına sahip olduğunu düşünürsek, müdahaleye bu karşıtlık garip ve komik görünebilir. 2011 yılının Haziran ayında Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev ve meslektaşı, Çin Cumhurbaşkanı Hu Jintao arasında imzalanan ortak bildiride “Bir kez daha Libya’da krize, İran ve Kuzey Kore’nin nükleer programlarına devam eden tartışmalara da siyasi çözüm bulunması gerektiğini vurguladılar. Açıklama devletlerin kararlarının kasıtlı bir şekilde yorumlanması ve geniş uygulanmasına izin verilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.”¹⁹⁹ Tabii tüm dünyada sivil toplum kuruluşları ve anti-savaş kuruluşlar tarafından Libya’daki NATO askeri kampanyasına karşı düzenlenen protestolar vardı – Şili, Brezilya, vb.²⁰⁰ Rusya ve Çin’in itirazları ve tüm dünyadaki protestolara rağmen, NATO tarafından askeri müdahale öngörüldüğü gibi gerçekleşti. Uluslararası toplumun doğrudan müdahale olasılığı hakkında ilk sinyalleri NATO Savunma Bakanları toplantısında hissedildi. Bununla beraber, “NATO Savunma Bakanları toplantısında Akdeniz’de havadan gerçekleştirilen gözetleme operasyonunu desteklemesi amacıyla ittifak gemilerinin de bölgeye gönderilmesi kararlaştırılmıştır.”²⁰¹

Kaddafi tarafından demir bir elle yönetilen rejime karşı bir halk ayaklanması olarak başlayan, ufukta sonu görülmeyen kanlı bir iç savaş haline geldi. Protestocular ve Libya halkı, “şiddetli

¹⁹⁸ Presidenca e Kosovës, “Presidenti i Kosovës përshëndet intervenimin e forcave të NATO-s kundër çaqeve ushtarake në Libi”, <http://www.president-ksgov.net/sq/lajme/presidenti-i-kosoves-pershendet-intervenimin-e-forcave-te-nato-s-kunder-caqeve-ushtarake-ne-libi>, (7 Haziran 2017).

¹⁹⁹ Kenneth Rapoza, “Russia and China Team Up Against NATO Libya Campaign”, *Forbes*, 17 Haziran, 2011, <https://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2011/06/17/russia-and-china-team-up-against-nato-libya-campaign/#167ba9226ff1> (8 Haziran, 2017)

²⁰⁰ Bkz. Inside Costarica, “Chileans March against War, Obama’s Visit”, *Inside Costarica*, 21 Mart, 2011, <http://www.insidecostarica.com/dailynews/2011/march/21/latinamerica110302103.htm> (10 Haziran, 2017). Brezilya’da protestolar için bkz. Upside World Down, “Brazil: Libya Attack Sours Obama-Rousseff Meeting”, 25 Mars, 2011, available at: <http://upsidedownworld.org/news-briefs/news-briefs-news-briefs/brazil-libya-attack-sours-obama-rousseff-meeting/> (10 Haziran, 2017).

²⁰¹ Baran Kuşoğlu, s. 111.

baskıya rağmen yola çıktılar, Geçici Ulusal Konseyi 15 Şubat 2011 tarihinde kuruldu. Batı'dan ve NATO büyük bir destek ile bir iç savaşın genel ana hatlarını çizdiler.”²⁰² ABD'nin öncülüğünde ülkelerin geniş bir koalisyonu tarafından uygulanan Libya'daki uluslararası müdahale üzerindeki ilk tartışma, bu görevin yasallık sorusuyla ilgiliydi. Bu müdahaleyi destekleyenler, bu müdahalenin yalnızca Libya gökyüzündeki uçuş yasağını onaylayan 1973 Kararının uygulanması/ihlali ile ilgisi olduğunu belirttiler. Ayrıca Güvenlik Konseyi, oybirliğiyle alınan bu kararı Kaddafi rejiminin devamlı ihlal ettiğini iddia edildi. Oybirliği denildiğinde Güvenlik Konseyi'nin beş daimî üyesinden hiçbirinin veto yetkisini kullanmaması demektir. Sonuçta 1973 Sayılı Karar 10 oy ile kabul edildi. Bu karara ilişkin olarak Rusya, Çin, Brezilya, Hindistan ve Almanya çekimser kaldılar. Ayrıca, ABD'nin BM büyükelçisi Susan Rice'ye göre: “*Bu kararın genel amacı bellidir: şiddete son vermek, sivilleri korumak ve Libya halkının Kaddafi rejiminin zulmünden serbest kalarak kendi geleceklerini belirlemesine izin verilmesidir.*”²⁰³ Birleştirilmiş Koruyucu Operasyonun açık mesajı, 1973 Kararının öngördüğü şartlara Kaddafi rejimine uymak zorunda bırakmaktır. Yani yasallık ve uluslararası hukuk literal yorumların açısından dikkat edildiğinde, NATO müdahalesi yasaldir. NATO müdahalesi hakkında bazı yazarlar, koalisyonu bu tür bir müdahalede bulunmaya iten nedenler hakkında soru işaretleri bırakmaktadır: Libya'nın diktatörünü devirmeye iten gerçek hedef ve ana gerekçeler nelerdir?

Amerikan siyaset bilimci Alan Kuperman tarafından yayınlanan yeni bir analizde, NATO müdahalesinin asıl amaçları nelerdi diye soru sormaktadır. Kuperman, NATO müdahalesinin “ana hedefi sivillerini koruması değil, Libyalılar üzerine zararlar artsa bile, Kaddafi rejimini devretmek” olduğunu iddia etmekteydi. Farklı düşünürler ve ‘özgür dünyanın’ birçok lideri, Libya ordusunun bombalanmasını memnuniyetle karşıladılar ve NATO bombardımanın Koruma Sorumluluğu doktrini kapsamında uygulanan bir model olmasını desteklediler. Ayrıca, bu müdahalenin Koruma Sorumluluğu doktrininin uygulanmasına, askeri ve lojistik yönleri üzerinde değerli bir katkı olarak algılanmaktaydılar. Şunu söylemek mümkündür ki, Libya'ya müdahale esas itibarıyla uluslararası müdahalelerin kavramını etkilemiştir. Bundan dolayı, “Libya'ya yönelik askeri operasyonun başarılı sonuçlar verme/me/si gelecekteki insani müdahaleye yönelik kararları da etkileyecektir.”²⁰⁴ NATO eski Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen, Ekim 2011'de NATO hava akınının ve Libyalı askeri hedeflerin bombalanmasının

²⁰² Ramadan, s. 6.

²⁰³ Nik Krastev, “NATO shqyrton intervenimin në Libi”, *Radio Evropa e Lirë*, 18 Mart, 2011, <https://www.evropaelire.org/a/2342258.html> (13 Haziran, 2017).

²⁰⁴ Tekin, s.15.

Avrupa-Atlantik ittifakı tarihindeki en başarılı müdahalelerden biri olduğunu belirtmiştir. Tabii ki, Kosova, NATO'nun üstlendiği ilk askeri müdahale olduğu için başarılı bir müdahaledir. Rasmussen gururlu bir şekilde, ittifak bu müdahale “Libya halkı için birlikte yaptık, böylece geleceğini sıkıca ve güvenli bir şekilde kendi ellerine alabilecekler. Libyalılar şimdi ülkelerini kurtardı ve bölgeyi değiştirdiler. Bu onların zaferidir.”²⁰⁵ Ama “kurtuluştan” ve Kaddafi'nin gidişinden sonra, Libya'nın geleceği nedir? Kaddafi gibi bir diktatör olmadan Libya'ya ne olacak? Bombalamaya ve müdahaleye karşı olanların yönelttikleri sorular bunlardır.

Bombardıman, ABD liderliğindeki uluslararası koalisyon tarafından yapıldı. Bu kampanyada katılımcıların çoğu Batı devletleriydi, ama baştan beri bombardıman Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından desteklendi. Bombalama, çatışmaya katılan tüm tarafların ve Libya hava sahasında uçuşu yasaklayan, Güvenlik Konseyi tarafından onaylanan 1973 Kararını kuvvetle uygulama kapsamında gerçekleştirildi. Bu karar, 42 yıllık Kaddafi rejimini zayıflatıyordu, çünkü sadece Libya ordusu askeri uçaklara sahipti. Batı tarafından desteklenen isyancılar için hava tehdidi ortadan kaldırılmıştır. Tabii “başlangıçta, hava kampanyası Libya ordusunun hava savunmasını ve kalabalık olan şehirlerin yakınlarında bulunan ağır silahlarını yok etmeye odaklanmıştı. Hızlı bir şekilde hava saldırısı, Bingazi'ye ilerleyen orduyu durdurmuştu ve onlara karşı isyancıların saldırılarına yol açmıştı.”²⁰⁶ ABD'nin öncülüğünde bu girişim boyunca en önemli konular (meseleler), sivillerin öldürülmesini engellemek, tali hasarını azaltmak, bölgede savaşın yayılmasını durdurmak ve Kaddafi rejiminin askeri gücünü sınırlandırmaktı. Ancak, yukarıda açıklanan bu hedeflerin yanı sıra, yarı gizli olan bir amaç daha vardı. Bu gizli amaç, Arap dünyasında olumlu olmayan NATO'nun imajını yeniden inşa etmektir. NATO “Arap dünyasında kendi imajını ve itibarını iyileştirmek için çabalıyordu ki diyalog ve ortaklık için iki forum inşa etti. 1994 yılından bu yana Kuzey Afrika ülkeleri ile Akdeniz Diyaloğu (MD) ve 2004 tarihinden bu yana Körfez devletleri ile İstanbul İşbirliği Girişimi forumlarını kurdu.”²⁰⁷

Libya'ya yapılan uluslararası müdahale sırasında ve sonrasında tartışılan ana konu, askeri müdahalenin Libya'yı ve bölgeyi nasıl ve ne şekilde etkileyeceğiydi. Bu durum bir iç savaşa doğru gidecek miydi, yoksa Kaddafi rejimi büyük bir sorun yaratmadan düşecek miydi? En önemli sorulardan biri de, Kaddafi'nin 42 yıllık diktatörlüğünden sonra, muhtemel olan iktidar boşluğudur. Kaddafi'den sonra kim gelecek ve Kaddafi'nin ayrılmasından sonra oluşan güç

²⁰⁵ Steven MacMillan, “I Thought NATO “Liberated” Libya in 2011?”, *New Eastern Outlook*, 4 Temmuz, 2016.

²⁰⁶ Matthias Dembinski ve Theresa Reinold, “Libya and the Future of the Responsibility to Protect –African and European Perspectives”, *PRIF*, Report No. 107, 2011, s.7.

²⁰⁷ Sally Khalifa Isaac, “NATO's Intervention in Libya: Assessment and Implications”, *Panorama*, 2012, s.121.

boşluğunu kim doldurulacaktır? Bu sorular ve endişeler, Kosova'nın durumundakilere benzemekte, tartışılan meseleler arasında ise, bu çatışma komşu ve bölgedeki diğer ülkelere yayılacak mı sorusu vardı. Ayrıca, Kosova örneğinde olduğu gibi, Libya örneğinde de askeri müdahale sivilleri koruma adına yapılan insani müdahale olarak meşrulaştırılmaya çalışılıyordu. Diğer tarafta, bu teoriler ve meşrulaştırmalar sırasında bölgesel etkiler ve büyük güçlerin jeo-stratejik düzenlemeleri göz önünde bulundurulmaktadır. Libya durumunda, NATO müdahalesini eleştirenler hava saldırılarının sürdürülebilir bir çözümden daha çok karmaşık ve çözülmesi zor olan problemler yaratacağı konusunda uyardılar. 2011 yılında Libya'da yapılan müdahale nedeniyle, NATO'yu eleştirenler, hava saldırılarının Libyalıları birbirlerine düşman haline getireceğini ve farklı etnik ve dini gruplara ayırarak toplumu yabancılaştıracağını savundular. Son aşamasında, Libya toplumundaki düşmanlık ve farklı grupların arasında oluşturulan bu durum, Kaddafi tarafından kurulan toplumun ve Libyalı kimliğin tamamen dağılmasına yol açacaktır. Libya toplumunun dağılmasının bir sonucu olarak, etnik köken, kabile veya din (mezhep) dayalı küçük grupların oluşmasına yol açacaktır. Sadece jeo-statejik bakış açısından ise, NATO müdahalesini eleştirenler, bu müdahalenin sadece Libya toplumunu değil, aynı zamanda Arap dünyasını da yabancılaştıracağını (düşmanlaştıracak) uyarısında bulundular. Eleştirenler, bu uluslararası müdahale sonrasında veya başka bir deyişle, bu müdahalenin çekirdeğini üç batılı gücün oluşturduğunu savundular: ABD, İngiltere ve Fransa. Bu güçlerin ikisi – İngiltere ve Fransa – Arap dünyasında bir imparatorluk sömürgesi geçmişi vardı ve ABD'nin, Arap dünyasında hiç de hoş görülmeyen bir müdahale geleneği vardı. Arapların kolektif algısı ve hafızalarındakibu üç gücün imajı negatifti (olumsuz) ve bu olumsuz imaj sonucu olarak, müdahale Arap dünyasında bir endişe uyandıracaktı. Noam Chomsky, Irish Times'da, NATO'nun Libya bombardımanının başlangıcından iki gün sonra yaptığı bir röportajda şunu belirtmiştir:

*“Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa askeri müdahale için işbirliği yaparken, çok iyi bilinen nedenlerden dolayı bu ülkelerden bölgede nefret edilir. Bu eylemler tehdit edicidir ve yanı sıra Afrika ve Arap dünyasında – eminim o bölgedeki her türlü korkunç düşünceler ve anılar uyandırılacaktır – birçok insan ciddi bir şekilde askeri müdahaleye düşmanlık edecektir.”*²⁰⁸

Ayrıca, Chomsky NATO bombalamasının sona ermesinden ve rejiminin düşmesinden sonra neler olacağını öngörmüştür. Chomsky, Kaddafi olmadan Libya – başarısız bir devlet olmasa da – bölünmüş bir millet ve kırılğan bir yapıda olacağını öngörmüştür. Chomsky, NATO

²⁰⁸ Mike Smal, “Military intervention in Libya is a serious mistake, says Noam Chomsky”, *Irish Times*, Mart 21, 2011, [//www.irishtimes.com/news/strikes-will-antagonise-many-in-arab-world-says-chomsky-1.578088](http://www.irishtimes.com/news/strikes-will-antagonise-many-in-arab-world-says-chomsky-1.578088), (16 Haziran, 2017).

müdahalesinin Libya'yı iki ülkeye bölebileceğini ve “petrol ile zengin olan bir Doğu devleti ve Kaddafi liderliğinde yoksul bir Batı devleti. Biz çok kolay bir şekilde kendimizi az yaşadığı ve batıdan korunduğu körfez ülkelerine benzeyen bir petrol zengini olan bir devletle karşı karşıya kalabiliriz” ifadesinde bulunmuştur.²⁰⁹ Kaddafi'nin öldürülmesi ve diktatörlük rejiminin yıkılmasından sonra neler oldu? Kaddafi sonrası Libya nedir ve Kaddafi olmadan Libya'nın başarıları, karşılaşacağı zorlukları ve sorunları nelerdir? Bir sonraki kısım bu sorulara verilebilecek olası cevapları ele almaktadır.

3.5. Kaddafi Sonrası Libya

Bu bölgeyi bilenlerin, NATO müdahalesi sonucunda Kaddafi hükümetinin devrilmesi gerçekleşecekse, bunun türevi olarak Libya toplumunun düşmanlaşacağı ve içten bölüneceği üzerine olan tahminleri doğru çıktı. Bir zamanlar çok kötümser görünen birçok düşünürün endişesi, Kaddafi rejiminin çöküşünü takip eden olaylar yüzünden gerçekçi olmuştur. Günümüzde Libya'nın ekonomik, sosyal ve siyasi gerçekliği NATO müdahalesinden altı yıl sonra, Irish Times ile görüşme sırasında Chomsky'nin belirtmiş olduğu tahminlere benzemektedir. Kaddafi'nin ve Libya'yı 42 sene yöneten sistemin çökmesi Libya'da hükümet boşluğunu yaratmıştır. Libya Genel Ulusal Kongresi bir hükümet olarak hizmet ettiği gerçeğine rağmen, bu iktidar boşluğu ve merkezi bir ulusal hükümetin eksikliğinin bir sonucu olarak, Libya bir çatışma sahnesi haline geldi. Genel Ulusal Kongre'nin uluslararası tanıma ve meşrulaştırılma eksikliğinin bir sonucu olarak Libya ‘herkesin’ ve ‘hiç kimsenin’ toprağı oldu ve böylece güçlü olan haklılandı. Ancak,

“Libya, en yüksek olumlu noktasına Temmuz 2012’de, – kırk yıllık Kaddafi diktatörlüğünden sonra büyük bir değişim olan – demokratik seçimlerle iktidara laik ve ılımlı bir koalisyon hükümeti geldiğinde ulaştı. Libya’nın ilk seçilen başbakanı Mustafa Ebu Şakur kendi ofisinde bir aydan az kalabildi. Onun erken devrilişi gelecek olan sorulara işaret etti... Libya’da dört seneden az bir zamanda yedi başbakan değiştirildi.”²¹⁰

Bugün Libya, vatandaşlarına istikrar ve güvenlik sağlayamayan bir ülkedir ve bu bölgede şiddet her geçen gün daha fazla artmaktadır. NATO müdahalesinin bitiminden hemen sonra oluşan güç boşluğu radikal cihatçı gruplar da dâhil olmak üzere – Ensar el Şeria ve Libya’da İslam Devleti gibi gruplar – küçük yerel aktörlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu nedenle diyebiliriz ki “eğer Cezayir geçmişte Kuzey Afrika’nın cihatçı hareketinin merkezindeyse,

²⁰⁹ age.

²¹⁰ Alan J. Kuperman, “Obama’s Libya Debacle: How a well-meaning intervention ended in failure”, *Foreign Affairs*, Mart/Nisan, 2015, <https://www.foreignaffairs.com/articles/libya/obamas-libya-debacle> (15 Haziran, 2017).

Libya da gelecekteki merkezidir. On yıllar boyunca gizliden ya da yurtdışında faaliyet gösterdikten sonra, Libya'lı cihatçılar Kaddafi rejiminin düşmesiyle birlikte bir fırsat ettiler.”²¹¹ Kaddafi'nin devrilmesi ve merkezi hükümetin eksikliği ideoloji veya antagonistik siyasi birikimine göre küçük gruplar oluşturulmasına için yol açtı. Kaddafi iktidarı döneminde İslami radikal gruplarla ciddi bir şekilde savaşılmıştı; ama rejimin düşmesiyle yaratılan genel hava, bu radikal gruplar için genel bir ayrıcalık oluşturmuştur. Tabii ki, güvenlik ve şiddet eylemlerindeki sorumluluk eksikliği şiddetin ve çeşitli grupların suç faaliyetlerinin artmasına katkıda bulunmuştur. Nitekim Arnavut Rönesans Avlonyalı Süreyya Beyin de dediği gibi “sorumluluk korkusunun olmadığı yerde, adalet de yoktur.”²¹²

Kaddafi'den ‘kurtulmuş’ Libya’da serbest ve demokratik olarak adlandırılan iki defa seçim gerçekleşti. Kaddafi'nin düşüşünden üç yıl sonra, 2014 seçimlerinde Libya'lı vatandaşlar, Genel Ulusal Kongre'nin yerini alacak yeni Libya meclisinin oluşturulması için oy verdi. Uluslararası toplumun gözetiminde düzenlenen bu seçimlerin, Kaddafi'nin öldürülmesinden sonra oluşan hükümetin boşluk sorununu çözeceği umut edilmekteydi, şöyle ki:

*“25 Haziran günü, Libya'lılar Genel Ulusal Kongre'nin yerini alacak 200 sandalyeli Temsilciler Meclisi'ni seçmek üzere sandıklara gittiler. Muammer Kaddafi rejimini deviren Libya devriminden üç yıl sonra, ülkenin güvenliği kötüleşmeye devam etmekte ve ekonomisi, kendi petrol tesislerindeki sonsuz protesto gösterileri yüzünden sekteye uğramaktadır.”*²¹³

Kaddafi sonrası Libya’da üç yıl hükümette olan Kongre’nin zamanında, iç bölünmeler, sayısız siyasi ve aşiret rekabetleri, yoksulluk ve ekonomik bozulma ve her kesimden artan radikalleşme vuku bulmuştur. Kongre’nin görevi Şubat 2014 yılında tamamlanmıştır ancak seçimlerin hazırlanması ve başarıyla tamamlanması amacıyla uzatılmıştır. Fakat Kongre “o kadar işlevsiz oldu ki üyelerin çoğu toplantılara katılmaz oldular. Çoğu Libya'lı kendi politikacılarının güçlü ve başarılı hükümeti sağlama noktasında başarısız olduğunu hissetmektedirler.”²¹⁴ Seçmenlerin çoğu Libya ve parçalanmış Libya toplumu için daha iyi günler gelecek duygusuyla ve umut ile sandığa gittiler. Daha fazlası, bu seçimler ekonomik durgunluk, siyasi bozulma ve Libya genelinde üniter hükümet oluşturulması için bir katalizör olarak görülmüştür.

²¹¹ Wolfram Lacher, “Libya: Büyüyen Cihatçı Pazarı”, s.45.

²¹² Syrja Bej Vlora, *Shqipëria pas Osmane (1912-1920)*, Shkup: Logos-A, 2015, s.308.

²¹³ Alison Pargeter, “Why elections won't save Libya”, *Al-Jazeera America*, 4 Temmuz, 2014, [http://america.aljazeera.com/opinions/2014/7/libya-council ofdeputiesselectionsislamistssecuritybenghazi.html](http://america.aljazeera.com/opinions/2014/7/libya-council-ofdeputiesselectionsislamistssecuritybenghazi.html) (16 Haziran, 2017).

²¹⁴ Alison Pargeter, “Why elections won't save Libya”, *Al-Jazeera America*, 4 Temmuz, 2014, <http://america.aljazeera.com/opinions/2014/7/libya-council ofdeputiesselectionsislamistssecuritybenghazi.html> (18 Haziran, 2017).

NATO bombardımanı sırasında ve rejim değişikliği amacını yerine getirdikten sonra, uluslararası toplum ve özellikle, ABD, bu organizasyonu en başarılı müdahale olarak işaretlemiştir. Obama yönetimi ve Başkan Obama'nın kendisi, Kaddafi sonrası Libya'nın başkanlığının en büyük hatası olduğunu kabul etmiştir. Ancak, Obama'ya göre "Libya'daki müdahale yapılması gereken doğru bir şeydi."²¹⁵ Bununla beraber, o röportajlarda da belirttiği gibi, başkan olarak Obama'nın büyük başarısızlığı "Muhtemelen, Libya'daki müdahale doğru bir şey olduğunu düşündüğüm gününden sonrası planlamak başarısızlığıdır."²¹⁶ Bir bakıma Obama, uluslararası müdahalenin NATO tarihinde en başarılı örneği olarak lanse edilen bu müdahalenin aslında öyle olmadığını kabul etmiştir.

Kaddafi'nin iktidardan düşmesinden ve 17 Şubat devrimi 5. yıldönümü olarak, Libya "İslam Devleti oluşan kargaşa ortamında gelişirken, ülke bir bakıma bir içsavaşa hapsedildi."²¹⁷ Bu çatışmanın bir sonucu olarak, İslam Devleti (İŞİD), Ensar El-Şeria gibi radikal gruplar eylem bölgelerini genişletti ve faaliyetlerini artırarak Libya'nın kaderini belirlemede bir aktör haline geldiler. Bu nedenle, Kaddafi döneminin aksine "insanlar bir düşman olduğunu söylüyorlardı, şimdi ise insanlar onların düşmanının kim olduğunu bilmiyorlar."²¹⁸ Bir çalışmanın tahmini verilerine göre:

*"1700 silahlı grup ve milis Libya'da aktiftir, bazıları 2011 yılında ayaklanma sırasında tugay olarak oluşturulmuştur; diğerleri ise, daha sonraki bir aşamada veya 2011'deki savaşın sonrasında oluşturulmuştur. Bu parçalanma, Libyalılar arasında tarihin mirasını nasıl ele alacakları, geçişi nasıl yönetecekleri ya da bundan sonra gücü nasıl paylaşacakları konusunda ulusal bir fikir birliğinin veya ortak bir vizyonun oluşturulmasını zorlaştırmaktadır. Ülke genelinde kargaşa, Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) ve benzeri grupların gelişmesi için verimli bir zemine dönüşmüştür. İŞİD'in 2015 yılında bölgesel etkisi önemli ölçüde artmıştır."*²¹⁹

Bugün, Libya cihat grupları için verimli bir yer olduğunu ve küresel terör hareketleri olan Ensar El-Şeria, İŞİD vb. gibi silahlı gruplar için "vaat edilmiş topraklara" dönüştüğü söylenebilir. Libya'daki durumun kötüleşmesi ve merkezi hükümetin eksikliğinin bir sonucu olarak

²¹⁵ BBC, "President Obama: Libya aftermath 'worst mistake' of presidency", 11 Nisan, 2016, <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-36013703> (18 Haziran, 2017).

²¹⁶ The Guardian, "Barack Obama says Libya was 'worst mistake' of his presidency", 12 Nisan, 2016, <https://www.theguardian.com/us-news/2016/apr/12/barack-obama-says-libya-was-worst-mistake-of-his-presidency> (18 Haziran, 2017).

²¹⁷ The Guardian, "Five years after Gaddafi, Libya torn by civil war and battles with Isis", 16 Şubat, 2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/16/libya-gaddafi-arab-spring-civil-war-islamic-state> (20 Haziran, 2017).

²¹⁸ Priyanka Boghani, "Regrets of a Revolution? Libya After Qaddafi", *Frontline*, 29 Eylül, 2015, <http://www.pbs.org/wgbh/frontline/article/regrets-of-a-revolution-libya-after-qaddafi/> (21 Haziran, 2017).

²¹⁹ The Independent Advisory Group on Country Information (IAGCI), "Country Policy and Information Note Libya: Security and humanitarian situation", Version 2, Ocak, 2017, s.15.

Hobbes’ci bir ifade ile herkesin herkese karşı bir savaşı bulunmaktadır. Yani, herkes potansiyel bir düşman haline gelmiştir. Dolayısıyla bu durum, Kaddafi sonrası Libya toplumunun bir özelliğini oluşturmakta ve bu nedenle de silahlı grupların yönettiği bir bölge haline gelmiştir. Ludovico Carlino’nun da bir zamanlar tahmin ettiği gibi; büyük olasılıkla Libya üç hükümetin hükmettiği bir ülkeye dönebilir; nitekim öyle de olmuştur.²²⁰ 2015 yılı boyunca, Fas’ta BM gözetiminde rakip gruplar ve hükümetler arasında bir dizi toplantılar yapılmıştır. Bu, uluslararası girişim Fas’ın Skhirat kentinde, Aralık 2015 yılında imzalanan siyasi anlaşma ile sonuçlanmıştır.²²¹ Bu anlaşmanın amacı, üniter devletin ve kapsayıcı yeni bir siyasi düzenin kurulmasıdır. Ayrıca, bu anlaşma ile iki parlamento ile ilişkili grupların mücadelesi sona ermiş ve merkezi, kapsamlı bir üniter devletin yaratılması için doğru ruh oluşturulmuştur.²²² Skhirat’ta imzalanan anlaşma “Temsiciler meclisi Tobruk ve El Beyaz şehirlerinde bulunan hükümet ile Genel Ulusal Kongresi ve Trablus’ta bulunan hükümet arasında problemleri çözmeye çalışmıştır.”²²³

Gruplar arasındaki anlaşma girişimlerine rağmen, mücadele devam etmekteydi. Hatta Haziran 2016 yılında, “Libya’nın batısından kuvvetler Sirte’de IŞİD’e karşı El-Bünyan el-Marsus Operasyonu başlattılar ama bunların çoğu Misrata’dan gönüllülerdi (bunlara batı ve güney şehirlerden de katılanlar olmuştur).”²²⁴ 2012 ve 2014 yıllarındaki seçimlerin demokratik olmasına rağmen Kaddafi sonrası Libya’daki ulusal hükümet eksikliği hissedilmektedir. Dolayısıyla, Libya, devlet dışı aktörler²²⁵ ve yerel silahlı grupların sonu olmayan bir savaşın bölgesi haline gelmiştir.²²⁶ Ancak BM destekli anlaşma Government of National Accord (GNA) kuruldu ve “O Libya’da faaliyet gösteren iki rakip hükümetlerin yerine siyasi birleşmesinde bir köprü olarak düşünülmüştü. Ama GNA bölgedeki desteğini sağlamasında

²²⁰ The Guardian, “Five years after Gaddafi, Libya torn by civil war and battles with Isis”, 16 Şubat, 2016, available at: <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/16/libya-gaddafi-arab-spring-civil-war-islamic-state> (24 Haziran, 2017).

²²¹ Bk. Libyan Political Agreement, 17 Aralık, 2015, <https://unsmil.unmissions.org/LinkClick.aspx?fileticket=miXuJYkQAQg%3D&tabid=3559&mid=6187&language=fr> (24 Haziran, 2017).

²²² Bkz. Al-Jazeera, “Rival Libyan factions sign UN-backed peace deal”, 17 Aralık, 2015, <http://www.aljazeera.com/news/2015/12/libya-rival-parliaments-sign-backed-deal-151217131709056.html> (25 Haziran, 2017).

²²³ International Crisis Group, “The Libyan Political Agreement: Time for a Reset”, *Middle East and North Africa*, Report N°170, 4 Kasım, 2016, s.i.

²²⁴ age. s.7.

²²⁵ Bu konu hakkında bk. Joseph S. Nye, Jr., “The future of power”, *Los Angeles World Affaris Council*, 28 Mart, 2011, s.1-12; Joseph S. Nye, Jr., “Understanding 21st Century Power Shifts”, *The European Financial Review*, 24 Haziran, 2011, <http://www.europeanfinancialreview.com/?p=2743> (24 Haziran, 2017).

²²⁶ Kaddafi sonrası Libya için bk. Wolfram Lacher, “Fault Lines of the Revolution: Political Actors, Camps and Conflicts in the New Libya”, *Stiftung Wissenschaft und Politik*, Berlin, May, 2013.

sorunlar yaşadı.”²²⁷ 2011 yılında NATO liderliğindeki uluslararası müdahale Kaddafi rejimi tarafından sivillerin öldürmesi, işkence ve diğer vahşice olan kötülüklerini durdurmuştu. Bu nedenle, 2011 yılında Kaddafi rejiminin zulmünün durdurmasıyla, uluslararası toplumun müdahalesinin başarılı olduğunu sonucuna varabiliriz.

Bununla birlikte, bu müdahale, uluslararası toplumu, uçuş yasağı şartlarını sağlamak için gerekli önlemleri almaya yetkili kılan 1973 Kararının yetkilendirmesinin çok üzerinde kalmıştır. 2011 yılında yapılan NATO müdahalesi, Güvenlik Konseyi’nin onayladığı şekliyle Kararın uygulanmasını zorlama amacından rejim değiştirme misyonuna dönüşmüştür. Yani, BM Güvenlik Konseyi’nden onun verilen görevi aşmış olmasına rağmen bu müdahale başarılı olmuştur. Ama müdahaleyi takiben yaşanan olumsuz olaylar ve Trablus’taki rejim değişikliğinden sonra uluslararası toplumun genel başarısızlığı, Libya toplumu için bir kâbus haline gelmiştir. Yatırımcılar, 2011 yılında Kaddafi rejiminin yıkılmasından sonra Libya’yı ekonomik perspektifler içeren bir ülke olarak nitelendirdiler, ancak altı yıl sonra bugün bu düşünce yalnızca naif bir iddiaya benzemektedir. Kaddafi’nin düşüşü, Libya ekonomisini, hükümetin destekleyici bir çevre sağladığı özel sektör tabanlı bir ekonomiye dönüştürme fırsatı olarak görülüyordu. Libya petrol zengini bir ülke olmasına rağmen, yatırımlar açısından geleceği belirsizdir, çünkü ticaret heyetleri orayı ziyaret etmeyi bırakmıştır. Birçok firma “sadece çay içip nazik olmaktan bıkmış durumda ve bundan daha ileri de gidemiyor durumdadır.”²²⁸ Bununla birlikte, Kaddafi sonrası bir Libya’da, Türkiye, Çin, Güney Kore vb. ülke firmaları gibi birkaç yabancı firma cesur davranmaktadır. Ekonomik sorunlar, siyasi sapmalar ve toplumsal gerileme nedeniyle Libyalılar bugün haklı olarak bu “devrimin” getirilerinin maliyetlerine değip değmediğini sorgulamaktadırlar.²²⁹

²²⁷ Zena Tahhan, “In Libya there are no winners today”, *Al Jaazera*, 17 Kasım, 2016, <http://www.aljazeera.com/news/2016/11/libya-winners-today-161117091112596.html>. (25 Haziran, 2017).

²²⁸ The Economist, “Business in Libya: A post-Qaddafi pause”, *The Economist*, 3 Ekim 2013, <https://www.economist.com/news/business/21587265-despite-opportunities-most-foreign-investors-are-so-far-staying-away-post-qaddafi-pause>, (7 Ekim, 2017).

²²⁹ The Guardian, “Five years after Gaddafi, Libya torn by civil war and battles with Isis”, 16 Şubat, 2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/16/libya-gaddafi-arab-spring-civil-war-islamic-state>. (25 Haziran, 2017).

SONUÇ

Şüphesiz, insani müdahale küresel akademik ve entelektüel tartışmalarda hala karmaşık ve ihtilaflı bir konudur. Kötü muamele gören sivilleri kurtarma amacıyla müdahale etme fikri üzerine yapılan tartışmalar geniş bir teorik muhakeme oluşturmaktadır. Belki de bütün çeşitli yorumların ortak noktası, insani müdahalenin karmaşık bir kavram olmasıdır. Bu karmaşıklık, kavramın mahiyetini yansıtmakta ve bu karmaşıklık nedeniyle uluslararası müdahale fikri sadece kullanılmakla kalmayıp suiistimal de edilmektedir. Uluslararası insani müdahale ve koruma sorumluluğu doktrini kavramlarının kötüye kullanımı uluslararası ilişkilerde yer alan devletlerin ulusal çıkarları ve jeopolitiğinden kaynaklanmaktadır. Birinci bölümde gördüğümüz üzere konunun karmaşıklığı gerçekte yapılması gereken zor seçimlerden kaynaklanmaktadır. Dünya liderlerinin yapacağı zorlu seçimler güçlü bir ahlaki ikilem ile ilgilidir. Bununla birlikte söz konusu felsefi yorumlardan doğan zor sorular bu tartışmayı da zor kılmaktadır. Bu soruları cevaplamanın zor olmasının sebebini anlamak oldukça kolaydır. Zorluk konunun karmaşıklığından kaynaklanmaktadır. Bu basit soruları yanıtlama, güçlü ahlaki ikilemi, felsefi varsayımları, yasal fikirleri ve nihai olarak jeopolitik düzenlemelerden oluşan geniş kapsamlı bir gerekçeyi ortaya koymaktadır. Yapılması zor olan seçim bellidir: ahlak ile jeopolitik düzenlemeler arasında bir seçim.

Uluslararası topluluğun, soykırım girişimleri, etnik temizlik ya da diğer insanlık felaketlerini durdurmak için müdahale edip etmemesi konusundaki tartışma, 1990'lı yıllardaki insani kriz sırasında akademik dünyada merkezi bir küresel konu olarak geliştirildi. Dünya liderleri insani müdahaleleri uygulayarak ve bilim adamları da kuramlarını kurarak gerçekten naif bir şekilde insan haklarına saygı duyulacak daha iyi bir dünya vaat ediyorlardı. İnsani müdahale konusundaki tartışmalar iki grup arasında gerçekleşti. Bunlar müdahalecilik taraftarları ve Kuzey-Güney tartışmasını yansıtan mutlak Vestfalya egemenliği kavramının savunucularıydı. En nihayetinde, bu bilimsel tartışmadan bir sorumluluk olarak egemenlik kavramı ortaya çıkmıştır. Sorumluluk olarak egemenlik kavramı, halk zulümlerinin meydana geldiği durumlarda devletin izni veya rızası olmaksızın müdahalede bulunulmasının, uluslararası topluluğun bir görevi olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla, Vestfalya sisteminin oluşturmuş olduğu mutlak egemenlik fikri, Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra ortaya çıkan yeni bağlamlar dâhilinde yeniden kavramsallaştırılmıştır.

Bu tez çalışmasında, uluslararası müdahale fikrinin hümanizm adına nasıl uygulandığını açıklanmıştır. Bu amaç doğrultusunda en meşhur iki uluslararası müdahale analiz edilmiştir:

Kosova ve Libya. Kosova örneğinde gördüğümüz gibi, uluslararası müdahale, insani müdahale fikri kapsamında gerçekleştirilmiş ve ilk gerçek insani müdahale olarak görülmüştür. Yaygın olarak ileri sürüldüğü gibi, Kosova örneği, NATO'nun vahşeti durdurmak için insanlık adına bir müdahale olarak yer aldığı ilk gerçek insani müdahale örneğiydi. Bununla birlikte, NATO'nun bu girişimine yaygın olarak “yasadışı fakat meşru müdahale” denmektedir. Bu anlamda, Kosova örneği, egemenliğin yeni yorumlanması, yalnızca bir ayrıcalık olarak değil, aynı zamanda bir sorumluluk olarak ilk uygulanmasıydı. Bu nedenle, Yugoslavya üzerindeki NATO bombalaması olarak Kosova'ya verilen uluslararası yanıtın istisnai bir durum olan *sui generis* bir durum olduğunu iddia edebiliriz. Kosova'ya yapılan uluslararası müdahale, akademisyenleri ve insan hakları savunucularını, Soğuk Savaş sonrası dönemi insan haklarının küreselleşmesi olarak ilan etmeye teşvik etti. Buna ek olarak, Vaclav Havel gibi bazı liderler, mutlak Vestfalya egemenliğinin sona erdiğini iddia ederek Kosova'daki uluslararası müdahale konusunda bir adım daha ilerledi.

Yugoslavya üzerindeki NATO hava bombardımanları sırasında ve sonrasında, akademisyenler, uluslararası müdahalenin oldukça ilginç bir durum sergilediğini iddia etmek için gerçekten cesaretli davrandılar. Kosova'daki müdahale, uluslararası sistemin temellerinin yeniden yapılandırılmasının gerçekleştiğini gösteriyordu. NATO hava bombardımanının insan haklarını devletin haklarından daha üstün tuttuğunu, böylece mevcut dünya düzenini yeniden tasarladığını iddia ettiler. NATO'nun eski Yugoslavya'yı bombalamasını eleştirenler NATO'yu militarist hümanizm ajanı olarak nitelendirdi. Militarist hümanizmin bir ajanı olarak hareket eden NATO'nun sorunu bu terimin sadece bir Orwell'in oksimoronu olması değildi. Asıl sorunun, uluslararası insani müdahale yoluyla askeri müdahalenin depolitize edilmesi olduğunu savunuyorlardı. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, NATO'nun bombalama kampanyası Sırp ordusunun kapitülasyonu ile sona erdikten sonra 10 Haziran 1999'da 1244 sayılı Karar'ı kabul etti ve bu Karar tüm mültecilerin evlerine dönme hakkını tekrar teyit etti ve uluslararası sivil ve güvenlik mevcudiyetinin sağlanmasına karar verdi. 1244 sayılı Karar'la kurulan uluslararası sivil ve güvenlik mevcudiyeti, Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu (UNMIK) adı altında bir barış misyonu olarak tasarlandı. UNMIK'in görevi, yeniden yapılanma, kural ve yasanın korunması ve nihai olarak demokratik kurumların oluşturulması gibi birçok çeşitli görev ve hedefleri içermektedir. UNMIK adı altındaki geçici uluslararası yönetim, 1244 sayılı Kararla yürürlükte olan ve dört bileşeni kapsayan çok uluslu bir örgüttür. Bu dört bileşen aracılığıyla, UNMIK misyonu yalnızca barış ve iş birliğini ilerletmekle kalmadı, aynı zamanda kamusal alanı organize etti, siyasi sistemi tasarladı ve devleti yönetti.

UNMIK'in bürokratik verimsizliği nedeniyle Kosova, ekonomik olarak gelişmemiştir ve aynı zamanda demokratikleşme eksikliği ve kurumsal zafiyeti mevcuttur. Tabii ki, Kosova toplumu UNMIK yönetimi yıllarında onun kaderini belirlemeye çalıştı ve muhalefetin önde gelen gücü olan Levizja Vetevendosje olarak UNMIK yönetimine karşı çıktı. UNMIK'in 9 yıllık faaliyetinden sonra ve yıllarca süren görüşmeler sonucunda Kosovalı Arnavut temsilciler Kosova'nın bağımsızlığını ilan ettiler. Bu yazıda Kosova, 120'den fazla ülke tarafından tanınmış durumda, ancak Rusya ve Çin vetosu nedeniyle hala Birleşmiş Milletler'in üyesi değildir. Bununla birlikte, Kosova'nın yaygın olarak bir başarı öyküsü olduğu söylene dahi, ekonomik durum, yoksulluk, yüksek işsizlik oranı ve mevcut siyasi iklim yüzünden bir başarı öyküsü olmaktan çok uzaktır. NATO'nun Kosova müdahalesinin başarılı bir hikâye olduğunu iddia ediyoruz, çünkü '90'da gerçekleşen kitlesel vahşeti sona erdirdi. Ancak, NATO müdahalesi sonrası Kosova, başarılı bir hikâye olmaktan çok oldukça uzaktır.

Öte yandan, Libya vakası Kosova vakasıyla karşılaştırıldığında daha karmaşık ve tartışmalıdır. Bununla birlikte, Kosova'daki durumun aksine, NATO'nun Libya'ya müdahalesi, BM'nin yetkilendirmesi nedeniyle yasal bir müdahale olarak adlandırıldı. 2010 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı 2011 başında Libya'nın da kapılarını çaldı. Kaddafi rejiminin rejim karşıtı isyanı etkileşileştirmek ve potansiyel olarak çökertme yönündeki sayısız girişimine rağmen ve ilk başta barışçıl protesto olarak görülen bu isyan hızlı bir şekilde 40 yıllık diktatörlük rejimi için bir tehdit oluşturdu. İlk talepleri tutarlı değilken, protestocular demokrasi, yurttaşlık hakları ve daha kapsamlı ekonomi ve toplum talep ettiler. Kaddafi rejiminin sistematik olarak ayrımcılık yaptığı Arap olmayan bir kabile olan yerli Tabu üyelerinin, 2011 ayaklanmasına ilk katılanların arasında yer alması şaşırtıcı değildir.

Zamanla çatışma kötüleşti ve uluslararası toplum çok hızlı bir şekilde yanıt verdi. Hava saldırılarından sivilleri korumak amacıyla BM Güvenlik Konseyi, 1973 Kararı'nı onayladı ve böylece Kaddafi'nin geri çekileceğini ümit ederek Libya'da uçuşa yasak bir bölge uyguladı. Şüphesiz, bu tarihi bir karardı. Uçuşa yasak bölge kararının ihlaline yanıt olarak, 19 Mart 2011 tarihinde ABD liderliğindeki çokuluslu koalisyon 1973 Kararı'nı uygulamak için askeri müdahale başlattı. ABD tarafından yönetilen askeri müdahale bir başarı öyküsü olarak adlandırıldı ve dünya liderleri, R2P doktrininin uygulanması için bir model olarak Libya askeri bombardımanını açık bir şekilde övdü. Müdahalenin nihai sonucu Kaddafi'nin öldürülmesi ve rejimin çökmesi oldu.

NATO müdahalesinden altı yıl sonra, Libya'nın bugünkü ekonomik ve politik gerçekliği bir başarı öyküsü olmaktan çok uzaktır. Bu yazıda, Libya, ülke içinde etnik ve dini sınırlarla

bölünmüş durumda ve yüzlerce yerel silahlı grup toplumu ve devleti kontrol altında tutmaktadır. NATO'nun müdahalesinden hemen sonra oluşan iktidar boşluğu, Ensar el-Şeria ve IŞİD gibi radikal siyasi grupları da dâhil olmak üzere çok sayıda küçük aktörün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu nedenle bugün Libya, bölünmüş bir ulus ve radikal siyasi hareketleri merkezi haline gelmiştir ve tüm bu nederle 21. yüzyılda insani müdahale operasyonunun en büyük başarısızlığı olarak görülebilir.

Sonuç olarak R2P doktrininin uygulanması evrensel değildir. Evrensellik eksikliği ise akademisyen ve düşünürlerin R2P doktrininin olası geleceğini öngörmesini zorlaştıran temel bir konudur. Bununla birlikte, insani müdahale teoride önemli bir kavram olmaya devam edecek, ancak uygulamada istenilen düzeyde olmaktan uzaktır. Yine de R2P ve insani müdahalenin geleceğini yalnızca zaman gösterecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Abrahams, Fred ve Andersen, Elizabeth. (1998). *Humanitarian Law Violations in Kosovo*, New York: Humans Right Watch, 1998.

Acemoğlu, Daren ve Robinson, James A. (2012). *Why Nations Fail: The Orgins of Power, Prosperity, and Poverty*, Crown Business, New York.

Acemoğlu, Daren ve Robinson, James A. (2015). *Pse Dështojnë Kombet? Origjina e Pushtetit, Prosperitetit dhe Varfërisë*, Prishtinë: Cuneus.

Allcock, John B. (2000). *Explaining Yugoslavia*, London: Hurst & Company.

Annan, Kofi. (2000). *We the PEOPLES: The role of the United Nations in the 21st century*, New York: United Nations Department of Public Information.

Aristotle. (1999). *Politics*, Kitchener: Batoche Books.

Ayoub, Mahmoud Mustafa. (1987). *Islam and the Third Universal Theory: The religious thought of Mu'ammarr al-Qadhdhafi*, London: Dotesios Printers Ltd.

Bacevich, Andrew J. ve Cohen, Eliot (Ed.). (2001). *War over Kosovo: Politics and strategy in Global Age*, New York: Columbia University Press.

Badiou, Alain. (2006). *Polemics*, London: Verso.

Bahador, Babak (2007). *The CNN Effect in Action: How the News Media Pushed the West toward in Kosovo*, New York: The Palgrave Macmillan Series in International Political Communication.

Bartelson, Jens. (1995). *A Genealogy of Sovereignty*, Cambridge: Cambridge University Press.

Bellamy, Ales J. (2002). *Kosovo and International Society*”, London: Palgrave Macmillan.

Bettati, Mario ve Kouchner, Bernard. (1987). *Le Devoir d'ingérence: Peut-on les laisser mourir?*, Paris: Denoël.

Bianco, Mirella. (1975). *Gadafi: Voice from the Desert*, London: Longman Group Ltd.

Brooks, Thom. (Ed.). (2013). *Just War Theory*, Vol. 4, Boston: Brill, 2013.

Brzezinski, Zbigniew. (1997). *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geo-strategic Imperatives*, New York: Basic Books.

Burke, Edmund. (1951). *Reflections on the Revolution in France*, London: J.M. Dent & Sons Ltd.

Capussela, Andrea Lorenzo. (2015). *Shtetndërtimi në Kosovë: Demokracia, Korrupsioni Dhe BE-ja në Ballkan*, Prishtinë: Koha.

Chambers, Mortimer ve Diğerleri. (1999). *The Western Experience*, Vol. II, 7th, Boston: McGraw-Hill.

Chomsky, Naom. (1999). *The New Military Humanism: Lessons from Kosovo*, London: Pluto Press.

Clark, Howard. (2000). *Civil Resistance in Kosovo*, London: Pluto Press.

Cohen, Eliot A. (2001). Kosovo and the New American Way of War. Andrew J. Bacevich ve Eliot A. Cohen (Ed.), *War Over Kosovo Politics and Strategy in a Global Age*. New York: Columbia University Press, 38-62.

Coicaud, Jean-Marc, Doyle, Michael W., ve Anne-Marie (Ed.). (2003). *The Globalization of Human Rights: The United Nations System in the 21st Century*, New York: The United Nations University Press.

Cooley, John K. (1982). *Libyan Sandstorm*, New York: Holt, Rinehart and Winston.

Davidson, Ian. (2016). *The French Revolution: From Enlightenment to Tyranny*, London: Profile Books LTD.

Davutoğlu, Ahmet. (1994). *Civilizational Transformation and the Muslim World*, Kuala Lumpur: Mahir Publications.

Davutoğlu, Ahmet. (2005). *Kriza Globale: Debate Rreth 11 Shtatorit*, Shkup: Logos-A.

Davutoğlu, Ahmet. (2010). *Thellësia Strategjike: Pozita Ndërkombëtare e Turqisë*, Shkup: Logos-A.

Davutoğlu, Ahmet. (2016). *Medeniyet ve Şehirler*, Istanbul: Kure Yayınevi.

Doğmuş, Lokman. (2016). *Libya: Darbenin Pençesinden Silahlı Devrime 17 Şubat Devriminin Tarihi*, İstanbul: Ekin.

Emin, Nedim, (2014). *Kosova Siyaseti Anlama Kılavzu Rapor*, İstanbul: SETA Yayınları.

Etzioni, Amitai. (2006). *Sovereignty as Responsibility*, Foreign Policy Research Institute: Elsevier Limited.

Feraj, Hysamedin. (2010). *Skicë e Mendimit Politik Shqiptar*, Shkup: Logos-A.

Fischer, Joschka. (2007). *Vitet Kuq e Gjelbër*, Prishtinë: Koha.

Fischer-Tiné, Harald. (2004). *Colonialism As Civilizing Mission*, London: Anthem Press.

Franke, Mark F.N. (2001). *Global Limits: Immanuel Kant, International Relations and Critique of World Politics*, Albany: State University of New York Press.

Fukuyama, Francis. (1992). *The End of History and the Last Man*, New York: Macmillan Inc.

Fukuyama, Francis. (2004). *State-building: Governance and World Order in the 21st Century*, New York: Cornell University Press.

Gelvin, James. (2015). *The Arab Uprisings: What everyone needs to know*, Oxford: Oxford University Press.

Gerard Kreijen (Ed). (2002). *State, Sovereignty and International Governance*, Oxford: Oxford University Press.

Habib, Henri. (1975). *Politics and Government of Revolutionary Libya*, Ottawa: Le Cercle Du Livre De France Ltee.

Halid, Halil. (2008). *Bir Türkün Ruznamesi*, Istanbul: Klasik Yayınları.

Hinsley, F.H. (1986) *Sovereignty*, Cambridge: Cambridge University Press.

Hoxhaj, Enver. (2016). *Ngritja e Një Shteti: Politika e Jashtme e Kosovës*, Prishtinë: Dudaj.

Judah, Tim. (2008). *Kosovo: What Everyone should Know*, Oxford: Oxford University Press.

Kalin, İbrahim. (2015). *Arsyeja dhe Virtyti*, Shkup: Logos-A.

Kalin, Ibrahim. (2012). *Islami, Arsyēja dhe Bota Moderne*, Shkup: Logos-A.

Kant, Immanuel. (1968). *Political Writings*, Cambridge: Cambridge Texts in the History of Political Thought.

King, Iain ve Mason, Whit. (2006). *Peace at Any Price: How the World Failed Kosovo*, C. Hurst & Co. (Publishers) Ltd. London.

Kissinger, Henry. (2015). *World Order*, London: Penguin Books.

Koenigsber, Rirchard A. (1977). *The Psychoanalysis of Racism, Revolution and Nationalism*, New York: The Library of Social Science, 1977.

Korkusuz, Mehmet Hişyar. (2012). *Mukaddime'den Muahhire'ye: Modern Dünya'nın, Ulus-Devlet'in, Din'in ve Milliyetçililerin Ekonomi, Kültür ve Siyaset atlası*, İstanbul: Bilgi Sanat ve Kültür.

Kotkin, Stephen. (2014). *Stalin: Paradoxes of Power, 1878-1928*, Vol. 1, New York: Penguin Press.

Kur'an- Kerim, Fetih Suresi, 48/1-3.

Lacher, Wolfram. (Mayıs 2013). *Fault Lines of the Revolution: Political Actors, Camps and Conflicts in the New Libya*, Stiftung Wissenschaft und Politik, Berlin.

Lacher, Wolfram Libya: Büyüyen Cihatçı Pazarı. Guido Steinberg ve Annette Weber (Ed.), *Afrika'da Cihatçılık: Yerel Sebepler, Bölgesel Büyüme, Uluslararası İşbirliği*”, Rapor 15, İstanbul: ORDAF, Mart 2016, s.45-68.

Lenin, Vladimir. I. (1981). *Mbi të Drejtën e Kombeve për Vetëvendosje*, Tiranë: Rilindja.

Lewis, Bernard. (1993). *The Arabs in History*, Oxford: Oxford University Press, 1993.

Limpkin, Raphael (1994). *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposal Redress*, Washington, D.C.: Carnegie Endowment for World Peace.

Lyons, Gene M. ve Mastanduno, Michael. (1995). *Beyond Westphalia? State Sovereignty and International Intervention*, Baltimore: Md.: Johns Hopkins University Press.

Malcolm, Noel. (1998). *Kosovo: a Short History*, London: Macmillan.

Merriam Jr., C. E. (2001). *History of the Theory of Sovereignty since Rousseau*, Kitchener: Batoche Books.

Mesiç, Stipe. (2004). *The Demise of Yugoslavia: A Political Memoir*, Budapest: Ceu Press.

Mertus, Julie. (1999). *Kosovo: How Myths and Truths Started a War*, Berkeley: University of California Press.

Mingst, Karen A., Karns, Margaret P. ve Lyon, Alynna J. (2017). *The United Nations in the 21st Century*, 5. Basım, Philadelphia: Westview Press.

Muhammad, Ghazi bin, Kalin, Ibrahim ve Hashim Kamali, Mohammad (Ed.). (2013) *War and Peace in Islam: The Uses and Abuses of Jihad*, Mabda.

Pargeter, Alison. (2012). *Libya: the Rise and Fall of Qaddafi*, New Haven: Yale University Press.

Pattison, James. (2009). *Humanitarian Intervention, the Responsibility to Protect and Jus in Bello*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

Perritt Jr., Henry H. (2008). *Ushtria Çlirimtare e Kosovës: Rrëfim Prej Brenda për Një Kryengritje*, Prishtinë: Koha.

Phillips, Robert L. ve Cady, Duane L. (2000). *Humanitarian Intervention*, Lahman MD: Rowman & Littlefield.

Qaddafi, Muammar Al. (1975). *The Green Book*, Birinci Kısım, The Solution of the Problem of Democracy, The Authority of the People, Ithaca.

Qaddafi, Muammar Al ve Edmond Jouve. (2005). *My Vision*, London: John Blake Publishing Lt.

Qosja, Rexhep. (1998). *Çështja Shqiptare: Historia dhe Politika*, Tiranë: Botimet Toena.

Ramadan, Tariq. (2012). *Islam and the Arab Awakening*, Oxford: Oxford University Press.

Reka, Blerim. (2003). *UNMIK as an International Governance in Post-war Kosova: NATO's Intervention, UN Administration and Kosovar Aspirations*, Shkup: Logos-A.

Rodrik, Dani. (2011). *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*, New York and London: W.W. Norton & Company.

Rubin, Barry M. ve Kirişci, Kemal. (2001). *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, London: Lynne Rienner Publishers.

Rushdoony, Rousas J. (2015). *The Nature of the American System*, Ross House Books.

Said, Edward. (2009). *Orientalizmi*, Shkup: Logos-A.

Schabas, William A. (2000) *Genocide in International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schmitt, Oliver Jens. (2012). *Kosova: Histori e Shkurtër e Një Treve Qendrore Ballkanike*, Prishtinë: Koha.

Shaw, Malcolm N. (2008). *International Law*, Sixth Edition, Cambridge: Cambridge University Press.

St. John, Ronald Bruce. (2012). *Libya from Colony to Revolution*, Oxford: One World Publications.

Steven, P. Lee (Ed.). (2007). *Intervention, Terrorism and Torture: Contemporary Challenges to Just War Theory*, Springer.

Stiglitz, Joseph. (2002). *Globalization and Its Discontents*, New York Norton Paperback.

Surroi, Veton. (2014). *Këmbët e Gjarpërit*, 3.Basım, Prishtinë: Koha.

Surroi, Veton. (2017). *Gorillat që s'i pamë*, Prishtinë: Koha.

Tahiri, Edita. (2001). *Konferenca e Rambujesë: Procesi Negociator & Dokumentet*, Pejë: Dukagjini.

Tekin, Segâh. (2011). *İnsani Müdahale Kavramı ve Libya'nın Geleceği*, Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü.

Tılıç, L. Doğan. (1999). *Kosova: Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal*, Ankara: Ümit Yayıncılık.

Told, Allan. (1998). *Revolutions 1789-1917*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Vattel, Monsieur De. (1884). *The Law of Nations or the Principles of Law of Nature: Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns*, Sixth American Edition, Philadelphia.

Vlora, Syrja Bej. (2015). *Shqipëria pas Osmane (1912-1920)*, Shkup: Logos-A.

Weller, Marc. (2011). *Shtetësia e Kontestuar: Administrimi Ndërkombëtar i Luftës së Kosovës për Pavarësi*, Prishtinë: Koha.

White, Mark J. (Ed.). (2012). *The Presidency of Bill Clinton: The Legacy of a New Domestic and Foreign Policy*, New York: I.B. Tauris.

Williams, Howard. (2012). *Kant and the End of War: A Critique of Just War Theory*, New York: Palgrave Macmillan.

Yiğit, Hamide. (2014). *Libya'da Kanlı Bahar Sizi Özgürleştirmek için Öldürdük!* İstanbul: Tekin Yayınevi.

Žižek, Slavoj ve Hamza, Agon. (2013). *From Myth to Symptom: The Case of Kosovo*, Prishtinë: Kolektivi Materializmi Dialektik.

Makaleler:

Araujo, Robert. (2000). Sovereignty, Human Rights, and Self-determination: The meaning of International Law, *Fordham International Law Journal*, Vol. 24, Issue 5, 1477-1532.

Bieber, Florian. (2002). Nationalist Mobilization and Stories of Serb Suffering: The Kosovo myth from 600th anniversary to the present, *Rethinking History*, Vol. 6, No.1, 95-110.

Daud Hassan, The Rise of the Territorial State and the Treaty of Westphalia, *Yearbook of New Zealand Jurisprudence*, Vol. 9, 2006, 62-70.

Dembinski, Matthias ve Reinold, Theresa. (2011). Libya and the Future of the Responsibility to Protect –African and European Perspectives, *PRIF, Report No. 107*.

Djokic, Dejan. (2009). “Whose myth? Which Nation? The Serbian Kosovo myth revisited”, Bak, Janos M. ve Diğerleri, *Uses and abuses of the Middle Ages: 19th-21st Century*, Munich: Wilhelm Fink, 1-30.

Evans, Gareth (2009). The responsibility to protect: Ending mass atrocity crimes once and for all, *Irish Studies in International Affairs*, Vol. 20, 7-13.

Goodman, Ryan. (2006). Humanitarian Intervention and Pretexts for War, *American Journal of International Law*, Vol.100, 107-141.

Gorani, Dukagjin. (2011). *Orientalist Ethnonationalism: From Irredentism to Independentism: discourse analysis of the Albanian ethnonationalist narrative about the National Rebirth (1870-1930) and Kosovo Independence (1980-2000)*, Yayınlanmamış doktora tezi, Cardiff: Cardiff University.

Görgün, Tahsin. (2000) Osmanlıda Nizam-i Alem Fikri ve Kaynakları Üzerinde Bazı Notlar, *İslam Araştırmalar*, 13. Cilt, 2. Sayı, 180-188.

Habermas, Jürgen. (29 Nisan, 1999). Bestiality and humanity: a war on the border between law and morality, *Die Zeit*, 54, 18, 1-8.

Haschke, Paloma. (2 Kasım, 2011). “Yes, Mubarak is gone. But now what?”, *United Nations Alliance of Civilizations*: <https://www.unaoc.org/2011/11/yes-mubarak-is-gone-but-now-what/> (5 Haziran 2017).

Havel, Vaclav. (June 10, 1999). Kosovo and the End of the Nation-State, *The New York Review of Books*, Vol. XLVII, Number 10, 4-8.

Hoxha, Abit. (23 Mart, 2017). “Russia’s Foreign Policy in Kosovo”, *E-relations*, 2012, <http://www.e-ir.info/2012/05/12/russias-foreign-policy-in-kosovo/> (24 Mayıs 2017).

Human Rights Watch. (Temmuz 2004). *Failure to Protect: Anti-Minority Violence in Kosovo*, Temmuz, 2004, Vol. 16 No. 6: <https://www.hrw.org/report/2004/07/25/failure-protect/anti-minority-violence-kosovo-march-2004> (15 Mayıs, 2017).

International Crisis Group, (4 Kasım 2016). The Libyan Political Agreement: Time for a Reset, *Middle East and North Africa*, Report N°170, 4.

Isaac, Sally Khalifa. (2012). NATO’s Intervention in Libya: Assessment and Implications, *Panorama*, 121-123.

Kaynar, Mete Kaan. (Bahar 1998). Türk Devlet Yönetimi Geleneği olarak Nizam-ı Alem ya da Pax Ottomanica, *DeFTER Dergisi*, Sayı 33, 153-184.

Keating, Joshua. (4 Kasım, 2011). “Who first used the term Arab Spring?”, *Foreign Policy Magazine*: <http://foreignpolicy.com/2011/11/04/who-first-used-the-term-arab-spring/> (5 Haziran 2017).

Kosovo Verification Mission, (17 Ocak 1999). Special Report: Massacre of Civilians in Racak”, *OSCE*: <http://balkanwitness.glypx.com/Racak-KVM-Report.htm> (16 Nisan, 2017).

Kouchner, Bernard. (Ekim 1999). The Right to Intervention: Codified in Kosovo, *New Perspectives Quarterly*, Vol. 16, Issue 4, 4-7.

Kuperman, Alan J. (Eylül 2013). Lessons from Libya: How Not to Intervene, Policy Brief, *Belfer Center for Science and International Affairs and Harvard Kennedy School Quarterly Journal*, Vol. 100, Issue 1, 1-8.

Kuperman, Alan J. (Mart/Nisan 2015). Obama’s Libya Debacle: How a well-meaning intervention ended in failure, *Foreign Affairs*: <https://www.foreignaffairs.com/articles/libya/obamas-libya-debacle> (15 Haziran, 2017).

Kuşoğlu, Baran. (2013). “Libya: Arap Baharı’na NATO ‘Katkısı’”, *Yaşama Dergisi*, Sayı 22, 100-118.

Lëvizja Vetëvendosje!, “Manifesti i VETËVENDOSJE!-s”, <https://www.vetevendosje.org/uploads/files/2017/May/08/Manifesti-11494292623.pdf>

Lewis, William H. (2002). The War on Terrorism: The Libya Case, New York: *The Atlantic Council of The United States*, Vol. XIII, No.3, 2002, 1-4.

Littman QC, Mark. (1999). “Kosovo: Law & Diplomacy”, *Centre for Policy Studies*, London, 1999, 1-59.

- Martin, Philip ve Weber, Christina. (21 Haziran 2012). Ethnic Conflict in Libya: Toubou, *Norman Paterson School of International Affairs*, Carleton University, 1-10.
- MacMillan, Steven. (4 Temmuz, 2016). I Thought NATO “Liberated” Libya in 2011?, *New Eastern Outlook*.
- Massingham, Eve. (2009). Military intervention for humanitarian purposes: Does the Responsibility to Protect Doctrine advance the legality of the use of force for humanitarian ends?, *International Review of the Red Cross*, Vol. 91, Nr.876, 806.
- Nye, Jr., Joseph S. (28 Mart 2011). The future of power, *Los Angeles World Affaris Council*, 1-12.
- Osiander, Andreas. (2001). Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth, *International Organization*, Vol. 55, No. 2, 251-287.
- Peltonen, Hannes. (2011). Sovereignty as Responsibility, Responsibility to Protect and International Order: On Responsibility, Communal Crime Prevention and International Law, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, Vol. 7, No 28, 59-81.
- Qerimi, Qerim. (2007) “An Informal World: The Role and Status of ‘Contact Group’ under International Law”, *Chicago-Kent Journal of International and Comparative Law*, Vol. 1, 117-143.
- Rieght, Jason. (2010). “The Irony of International Law; How International Law Limits State Sovereignty”, <https://aglr.wordpress.com/2010/04/05/the-irony-of-international-law-how-international-law-limits-statesovereignty/> (8 Ocak, 2017).
- Sandoz, Yves. (1992). ‘Droit’ or ‘devoir d’ingérence’ and the right to assistance: the issues involved, *International Review of the Red Cross*, No. 288, 1992.
- Slavoj Zizek, (Mayıs – Haziran, 2009). How to begin from the beginning, *New Left Review*, 57, 43 – 55.
- Stahn, Carsten. (2001). Constitution Without a State? Kosovo Under the United Nations Constitutional Framework for Self-Government, *Leiden Journal of International Law*, 14(3), 531-561.
- Steinberg, Guido ve Weber, Annette. (Mart 2016P). Afrika’da Cihatçılık: Yerel Sebepler, Bölgesel Büyüme, Uluslararası İşbirliği, *ORDAF Rapor 15*, İstanbul.
- Teschke, Benno. (2002). Theorizing the Westphalian System of States: International Relations from Absolutism to Capitalism”, *European Journal of International Relations*, Vol.8, Issue 1, SAGE Publications ve ECPR, 5-48.

The Independent International Commission on Kosovo. (2000). *The Kosovo Report Conflict: Conflict, International Response, Lessons Learned*, Oxford: Oxford University Press.

The Independent Advisory Group on Country Information (IAGCI). (Ocak, 2017). *Country Policy and Information Note Libya: Security and humanitarian situation*, Version 2.

Tim Youngs, Mark Oakes ve Paul Bowers, (1999). Kosovo: NATO and Military Action, *International Affairs and Defence*, Research Paper 99/34, House of Commons Library, 1-51.

Treaty of Westphalia, Peace and Treaty between the Holy Roman Emperor and the King of France and their respective Allies, 24 Ekim, 1648, *International Relations and Security Network, Primary Sources in International Affairs (PRIA)*.

United Nations. Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo, Chapter 1, Article 1: Principles of Democratic Self-Government in Kosovo, United Nations Security Council (23 Şubat 1999).: http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/990123_RambouilletAccord.pdf (11 Haziran, 2017).

United Nations. *UN Press Release SG/SM/7136*, 20 Eylül, 1999.

United Nations. (1945). *United Nations Charter*, Article 2:1, San Francisco.

United Nations General Assembly, *Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations*, 24 Ekim, 1970.

United Nations Interim Administration Mission in Kosovo. *UNMIK Background*, <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unmik/background.shtml>,

United Nations Security Council, *Resolution 1973*, 6498. toplantı, 17 Mart, 2011.

United Nations Security Council (10 Haziran, 1999). *Resolution 1244 (1999)*, Security Council, 4011 toplantı 1999.

United Nations Security Council. (10 Ekim, 1999). *Resolutions 1244 (1999)*, https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/old_dnn/Res1244ENG.pdf.

United Nations Security Council (26 Şubat, 2011). *Resolution 1970 (2011)*, *Security Council*, 6491 toplantı, 2011.

United Nations Security Council. (17 Mart, 2011). *Resolution 1973(2011)*, Security Council, 6498 toplantı 2011.

United States of America. (27 Haziran, 2001). *Blocking Property of Persons Who Threaten International Stabilization Efforts in the Western Balkans*”, *Executive Order 13219*, Washington D.C.

U.S. Department of Defence. (Şubat, 2003). *National Strategy for Combating Terrorism*, The U.S. Government, Washington D.C.

Visoka, Gëzim. (2011). International Governance and Local Resistance in Kosovo: the Thin Line between Ethical, Emancipatory and Exclusionary Politics, *Irish Studies in International Affairs*, Vol. 22, 99-125.

Wawro, Gregory J. ve Katznelson, Ira. *Political Science and History: Enhancing the Methodological Repertoire*, Columbia University Press, 1-35.

Wehrey, Frederic. (2017). “Insecurity and governance challenges in Southern Libya”, *Carnegie Endowment for International Peace*, Washington.

Yılmaz, Muzaffer Ercan. (2007). Westphalia’dan Günümüze Savaş, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 4, Sayı 14, 17-38.

Zajmi, Gazmend. (1996). “Kosova’s Constitutional Position in the Former Yugoslavia”, Duijzings, Ger, Janjic, Dusan ve Maliqi Shkelzen. (Ed.), *Kosovo/Kosova: Confrontation or Coexistence*, Nijmegen: Peace Research Centre of the University of Nijmegen.

İnternet Kaynakları:

Al-Jazeera. (25 Mart 2011). “NATO to police Libya no-fly zone”, *Al-Jazeera*: <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/03/2011324221036894697.html> (21 Mayıs, 2017).

Al-Jazeera. (19 Kasım, 2015). Libya’s Forgotten King”, *Al-Jazeera*: <http://www.aljazeera.com/programmes/aljazeeraworld/2015/11/libyas-forgotten-king-151119111039307.html> (24 Mayıs, 2017).

Al-Jazeera. (17 Aralık 2015). Rival Libyan factions sign UN-backed peace deal, *Al Jazeera*: <http://www.aljazeera.com/news/2015/12/libya-rival-parliaments-sign-backed-deal-151217131709056.html> (25 Haziran, 2017).

Basu, Moni ve Smith, Matt. (21 Ekim 2011). Gadhafi killed in crossfire after capture, Libyan PM says, *CNN*: <http://edition.cnn.com/2011/10/20/world/africa/libya-war/> (18 Mayıs, 2017).

BBC, (24 Mart 1999). Nato to strike Yugoslavia, *BBC*: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/302265.stm> (2 Mayıs 2017).

BBC. (19 Mart 2000). Rambouillet talks 'designed to fail', BBC: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/682877.stm> (23 Nisan, 2017).

BBC. (17 Mart 2004). Many die as Kosovo clashes spread, BBC: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3521068.stm> (15 Mayıs, 2017).

BBC. (11 Nisan 2016). President Obama: Libya aftermath 'worst mistake' of presidency, BBC: <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-36013703> (18 Haziran, 2017).

Boghani, Priyanka. (29 Eylül 2015). Regrets of a Revolution? Libya After Qaddafi, *Frontline*: <http://www.pbs.org/wgbh/frontline/article/regrets-of-a-revolution-libya-after-qaddafi/> (21 Haziran, 2017).

Bota Sot, (18 Temmuz 2015). “Dëgjojeni Hashim Thaçin kur kërkonte të dënohej Ibrahim Rugova, pse bisedonte me Serbinë! (Video)”, Bota Sot: <http://www.botasot.info/lajme/430075/degjojeni-hashim-thacin-kur-kerkonte-te-denohej-ibrahim-rugova-pse-bisedonte-me-serbine-video/> (16 Nisan, 2017).

Brownstein, Ronald ve Gersenzan, James. (25 Mart 1999). Clinton Emphasizes Morality When Selling Airstrikes, *Los Angeles Times*: <http://articles.latimes.com/1999/mar/25/news/mn-20870> (1 Mayıs, 2017).

CCN, (18 Şubat, 2006) In Libya, 11 reportedly die in cartoon protests, CNN: <http://edition.cnn.com/2006/WORLD/africa/02/17/libya.cartoons/> (30 Mayıs, 2017).

Cubrilovic, Vaso, “The Expulsion of the Albanians – Memorandum (1937)”, Robert Elsie: Text and Documents of Albanian History, http://albanianhistory.net/1937_Cubrilovic/index.html, eri, (2 Nisan, 2017).

DW. (15 Şubat, 2007). Serbia Rejects UN Plan for Kosovo, DW: <http://www.dw.com/en/serbia-rejects-un-plan-for-kosovo/a-2351650> (17 Mayıs, 2017).

Hürriyet Gazetesi. (20 Mart 2011). Başbakan Erdoğan: Kaddafi'yi aradım ve dedim ki, *Hürriyet Gazetesi*: <http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-erdogan-kaddafiyi-aradim-ve-dedim-ki-17322262> (3 Haziran, 2017).

Inside Costarica. (21 Mart 2011). Chileans March against War, Obama's Visit, *Inside Costarica*: <http://www.insidecostarica.com/dailynews/2011/march/21/latinamerica110302103.htm> (10 Haziran, 2017).

Kirkpatrick, David D. ve Fahim, Kareem. (17 Mart 2011). Qaddafi Warns of Assault on Benghazi as U.N. Vote Nears, *New York Times*: <http://www.nytimes.com/2011/03/18/world/africa/18libya.html?pagewanted=all> (31 Mayıs, 2017).

Krastev, Nik. (18 Mart 2011). NATO shqyrton intervenimin në Libi, *Radio Evropa e Lirë*: <https://www.evropaelire.org/a/2342258.html> (13 Haziran, 2017).

La Riva, Gloria. (7 Şubat 2016). A special place in hell’: for young Sanders supporters or for Madeleine Albright?, http://www.glorialariva4president.com/a_special_place_in_hell_for_young_sanders_supporters_or_for_madeleine_albright (12 Haziran 2017).

Lajme Shqip, (20 Mart, 2011). “Berisha përshëndet ndërhyrjen në Libi”, *Lajme Shqip*: <http://www.lajmeshqip.com/kombetare/berisha-pershendet-nderhyrjen-ne-libi> (5 Haziran, 2017).

Lee Myers, Steven. (17 Nisan 2000). Chinese Embassy Bombing: A Wide Net of Blame, *New York Times*: <http://www.nytimes.com/2000/04/17/world/chinese-embassy-bombing-a-wide-net-of-blame.html> (4 Mayıs, 2017).

Liberation: <https://www.liberationnews.org/a-special-place-in-hell-for-young-sanders-supporters-or-for-madeleine-albright/> (21 Nisan, 2017).

Libyan Political Agreement. (17 Aralık 2015). *United Nations Mission in Libya*: <https://unsmil.unmissions.org/LinkClick.aspx?fileticket=miXuJYkQAQg%3D&tabid=3559&mid=6187&language=fr> (24 Haziran, 2017).

Milliyet Gazetesi. (3 Mart 2011). Erdoğan'dan Kaddafi'ye tarihi çağrı, *Milliyet Gazetesi*: <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-dan-kaddafi-ye-tarihi-cagri-siyaset-1385620/>, (14 Haziran 2017).

Ministry of Foreign Affairs of Republic of Kosovo. (23 Kasım 2013). James Rubin: Intervention in Kosovo, my proudest moment in the U.S. Government, *Ministry of Foreign Affairs*: <http://www.mfa-ks.net/?page=2,4,1962> (30 Nisan, 2017).

NATO. (24 Mart 1999). Press Statement by Dr. Javier Solana, NATO Secretary General following the Commencement of Air Operations”, *Press Release*: <http://nato.int/docu/pr/1999/p99-041e.htm> (3 Mayıs, 2017)

NATO, (9 Haziran 1999). Military Technical Agreement between the International Security Force ("KFOR") and the Governments of the Federal Republic of Yugoslavia and the Republic of Serbia, *NATO*: <http://www.nato.int/kosovo/docu/a990609a.htm> (12 Mayıs, 2017).

Naughton, Phillipe. (9 Ocak 1993). Milosevic cast as peacemaker: Serbian leader invited to Yugoslav peacetalks, *Independent*: 1993, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/milosevic-cast-as-peacemaker-serbian-leader-invited-to-yugoslav-peace-talks-1477450.html>. (17 Nisan 2017).

Nye, Jr., Joseph S. (24 Haziran 2011). Understanding 21st Century Power Shifts, *The European Financial Review*: <http://www.europeanfinancialreview.com/?p=2743> (21 Haziran, 2017).

Pargeter, Alison. (4 Temmuz 2014). Why elections won't save Libya", *Al-Jazeera America*: <http://america.aljazeera.com/opinions/2014/7/libya-council-ofdeputieselectionsislamistssecuritybenghazi.html> (16 Haziran, 2017).

Portali Koha. (18 Şubat, 2016). "Shqipëria vazhdon t'i kërkojë Greqisë heqjen e Ligjit të luftës", Portali Koha: <http://archive.koha.net/?id=27&l=99105> (20 Nisan, 2017).

Presidenca e Kosovës. "Presidenti i Kosovës përshëndet intervenimin e forcave të NATO-s kundër caqeve ushtarake në Libi", <http://www.president-ksgov.net/sq/lajme/presidenti-i-kosoves-pershendet-intervenimin-e-forcave-te-nato-s-kunder-caqeve-ushtarake-ne-libi>, (7 Haziran 2017).

Rapoza, Kenneth. (17 Haziran 2011). Russia and China Team Up Against NATO Libya Campaign, *Forbes*: <https://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2011/06/17/russia-and-china-team-up-against-nato-libyacampaign/#167ba9226ff1> (8 Haziran, 2017).

Reuters Africa. (2 Mart 2009). Libya's jobless rate at 20.7 percent: report. *Reuters Africa*: <http://af.reuters.com/article/investingNews/idAFJOE52106820090302> (28 Mayıs, 2017).

Schwarz, Peter. (26 Şubat 1999). The failure of the Rambouillet conference, *World Socialist Web*: <https://www.wsws.org/en/articles/1999/02/kos-f26.html> (29 Nisan, 2017).

Sebak, Nened. (28 Haziran 1998), "The KLA – terrorists or freedom fighters?", *BBC*: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/121818.stm> (16 Nisan, 2017).

Smal, Mike. (21 Mart 2011). Military intervention in Libya is a serious mistake, says Noam Chomsky, *Irish Times*: www.irishtimes.com/news/strikes-will-antagonise-many-in-arab-world-says-chomsky-1.578088, (16 Haziran, 2011).

Surroi, Veton. (1 Ocak 2017). Kthimi te gjuha e sharrëxhinjve, *Koha Ditore*: <http://archive.koha.net/?id=31&o=1610> (3 Nisan 2017).

Tahhan, Zena. (17 Kasım, 2016). In Libya there are no winners today, *Al Jaazera*: <http://www.aljazeera.com/news/2016/11/libya-winners-today-161117091112596.html>. (25 Haziran, 2017).

The Guardian, (17 Ekim 1999). Nato bombed Chinese deliberately: Nato hit embassy on purpose, *The Guardian*: <https://www.theguardian.com/world/1999/oct/17/balkans> (7 Mayıs, 2017).

The Guardian. (16 Şubat, 2016). Five years after Gaddafi, Libya torn by civil war and battles with Isis, *The Guardian*: <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/16/libya-gaddafi-arab-spring-civil-war-islamic-state> (20 Haziran, 2017).

The Guardian. (12 Nisan 2016). Barack Obama says Libya was 'worst mistake' of his presidency, *BBC*: <https://www.theguardian.com/us-news/2016/apr/12/barack-obama-says-libya-was-worst-mistake-of-his-presidency> (18 Haziran, 2017).

Trading Economics. Libya unemployment rate 2005-20017: Data, Chart, Calendar, Forecast. *Trading Economics*: <http://www.tradingeconomics.com/libya/unemployment-rate> (26 Mayıs, 2017).

Upside World Down. (25 Mars, 2011). Brazil: Libya Attack Sours Obama-Rousseff Meeting, *Upside World Down*: <http://upsidedownworld.org/news-briefs/news-briefs-news-briefs/brazil-libya-attack-sours-obama-rousseff-meeting/> (10 Haziran, 2017).

Vann, Bill. (20 Ekim 1998). The Holbrooke-Milosevic agreement on Kosovo, *World Socialist Web Site*: <https://www.wsws.org/en/articles/1998/10/koso-o20.html> (15 Nisan 2017).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Mirlind Behluli

Uyruğu: Kosova

Doğum Tarihi ve Yeri: 19 Kasım 1992, Viti

Elektronik Posta: mirlindbehluli2@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Universiteti i Prishtinës, Felsefe Fakultesi, Siyaset Bilim	2014
Yüksek Lisans	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler	2017

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2013	Institute for Social Studies and Humanities	Araştırma Görevlisi

YABANCI DİLLER

İleri düzeyde Arnavutça, İngilizce ve Türkçe; başlangıç düzeyinde İspanyolca.

YAYINLAR

Behluli, Mirlind ve Valieva, Aliya. “Puritanism and the Roots of American Exceptionalism”, CENTRUM Journal, Vol.6/2, Aralık 2016, s. 192-210.

Behluli, Mirlind. “Naim Frashëri dhe Poezia e Tij Sufiste”, Revista Shenja, NR.73, Mayıs 2017, s. 75-76.

Behluli, Mirlind. “Refleksionet Filozofike të Al-Farabiut Mbi Dijen dhe Edukimin”, Revista Shenja, NR.72, Haziran 2017, s. 77-79.

Behluli, Mirlind. “International Intervention in Kosovo and Libya: What Went Wrong? What Next?”, UMTEB-I/IKSAD, Batum, Ekim 2017, s. 654-670.

Behluli, Mirlind. “Islamization of Albanians between Two Grand Narratives”, Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, Ekim 2017.

HOBİLER

Futbol, Satranç.